

НАРОДНА НОШЊА У МАРИЈОВУ

(Наставак)*

2) Појединачни опис одела

а) Мушко одело

Капа и обрус. — И поред осталих особености мушке одеће према женској, „капа“ је у Маријоваца главно одевно обележје мушкога пола. Стога је она и први део правога мушког одела, јер је човек задобија још као дете у повоју. Као „помераклије за деца“, Маријовци се старају да им новорођенче, још док је у колевци, у пеленама, чим мало ојача, најдаље на пола године од рођења, ако је „машко“, дакле право „*дејше*“, а за разлику од „чупиња“ (женска деца), место „крпчета“ или „шамичета“ добије „капу“: „На глава *капа* ће му се клава, да не му дзевне глава и да се познава оти је *дејше*, оти је *машко*, оти *маж* има да *сїтани*!“ И отада па до краја живота мушко је стално под капом, као и женско под шамијом, поред физичке и ради духовне заштите главе, коју покрива као стална предохрана против злог дејства ванприродних бића и сила, чији „лоштилок“ најпре удара у овај најважнији део тела човечјег. Уједно, као првашња мушка одевна ознака, „капа“ је од свега одела и *главни знак мушког достојанства*. Маријовец је стално носи, и није уљудно, за „мажа“ чак је и „страмотно“, да се без ње креће и по кући и двору, а некмоли да се без ње појави на каквоме јавном месту.

Не рачунајући починак, у Маријоваца је, према њиховом старом обичајном животу, само у неколико случајева обавезно скидање *капе с главе*, а то је при самим светим обредима. Иначе, чак и о слави, док су „за чесна трпеца“, ¹⁸² људи „со капа ће седат“, а само „кога попо пеје лебо, и го крева, тога без капа“. То је приликом „заслуге“, на „повечерно“ (навече), уочи „дена“, „сведена“, „слуге“, „службе“ или „светога“ (слава), када се по старом обичају „крева панађија“ (диже, сече колач). Тада долази поп у кућу, пред „чесна трпеца“, а пред њега изилази „домаћин“, који најпре „ће се заврти спрема солнце“, скида капу с главе, и тако, „капа сметната“, „ће се крсти“. Онда пада ниције на земљу, на пђд, и трипут изговара: „Оци и браћа, прошчавајте и благосовите, да си кренеме света панађија!“ А поп на то одговара: „Бог да прости, Бог да благосови!“ И чим се „панађија“ пресече и прелије вином, „домаћин“, пољубивши попу у руку, одмах понова меће капу на главу. И отада па за сва три дана славе, и при самим здравицама и обедима, за „чесном“, светом „трпезом“, „домаћин“ је стално под капом, као и сви гости свечареви (фот. 5). Сем тога, капа се скида у Маријову још и када се на „славен ден“ носе „крсти“ кроз село и његов синор;¹⁸³ затим, када се о црквеној слави литијом обилази око цркве; даље, увек при уласку у цркву; и, најзад, кад за умрлим иду људи на „закоп“, од куће до гробља, а пошто се „погреби умренио и сврши дено“, онда су „гологлави“ још и када „попо

* В. прошлу, XIV књ. „Гласника“, стр. 107—179.

¹⁸² Ibid., упор. овај израз у регистру.

¹⁸³ Ibid., упор. бр. 64.

пеје недела, шес недеље, пол година и година“. Поред ових светих обреда, скидање капе с главе, у овом случају и свега одела, захтева и мађијски обред „мађепцања“ приликом поменутог „преземења млека“, што врши „непендек“ и што спада у „работи греотни“, у „ђаволштину“.

Када се изузме последњи случај, наведени примери скидања капе с главе показују и њен нарочити значај у односу према човеку: као *главни знак људског достојанства*, она се скида с главе само при обраћању Богу и душама предака, а онда још и при одавању последње поште покојнику. Истовремено, као одевни знак људског достојанства уопште, „капа“ је у Маријоваца такође *оличење значаја и моћи и сваког појединца*, онога чијој глави припада. Тако, у једној маријовској песми, да би себи прибавио важност коју је сам погубљени турски „арамија“ Чучук-Сулиман имао, прилејски јунак и маријовски заштитник Црно Црновче: Он ми ја зеде неговата *капа*, | Он ми ја тури Црнова *глава*: | „И јаз ће бидам Чучук-Сулиман, | И јаз ће бидам ага как’ тебе!“¹⁸⁴

Музеј Лужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 17. — Маријовска старачка ношња, летње свакидашње одело; на глави вунена „валаница“, обавијена „со обрус“, чији један крај пада преко десног рамена; вунена „ванела“ испод „кошуле“, која опасана „со појас и ремен“, а поврх свега одела клашњена „гуна“. Дедо-Трајко Јованов Ђаковић Дучевски; Село-Манастир, Старо Маријово.

јеним вуненим оделом. Међутим, опште распрострањена „капа“ млађих „мажи“ и „ергена“ у турско време био је „*џунус*“ или „*вес*“ (тунис или фес), увек „*алов*“ (црвен), украшен „со *пискул*“ (кићанка) или без њега. „Пискул“ је био памучан или свилен, црне или модре боје, дуг и до испод „затилока“. Младићи су носили фесове најрадије „со пискул“, „како Тоски“, на које су се највише угледали: Со тоји *џунус* над око, | Со сто драм *пискул* на него!¹⁸⁶

Још пред крај турскога доба, од настанка комитске акције и у овоме крају, Маријовци су почели одбацивати фесове, а од ослобођења и сасвим их укинули. Место фесова, млађи људи, младићи и мушка деца носе сада куповне црне, округле, озго зарубљене капе, такође и сличног облика шу-

¹⁸⁴ Ibid., бр. 56, ред 69.

¹⁸⁵ Ibid., упор. ова два израза у регистру.

¹⁸⁶ Ibid., бр. 49, ред 9.

баре (фот. 20, 23). У последње време за младиће се поред оваквих капа до-
бављају из вароши и качкети, а од оних који су отслужили војску све их
је више који носе и шајкачу. Пратећи ове *промене у ношењу капе*, старији
се људи сећају једног за примитиван сељачки живот практичног преимућства
својих старих капа: у турско време, ако би неко био „гладен за вода“, а
при руци не би имао какав суд за пиће, онда „со вес како со лејка“ (врг,
тиквица) вода ће се напије“. Ту
им могућност употребе капе као
„лејке“ и сада пружа старинска
„валавка“.

Док је „капа“ главна ознака
мушке ношње кроз сва доба уз-
раста, дотле је „обрус“ (убрус),
као део мушког покривала за гла-
ву који иде уз капу, у Маријоваца
главна ознака ожењености, *одевно
обележје мужевности*. У раније
време, све до недавно, чим се
неко ожени, одмах, још приликом
самог венчања, „обрус ће го опне
на глава“, да би се знало да није
више „бећар“, већ прави и пот-
пуни „маж“. Као такав, „обрус“
је по старом обичајном животу и
главни *знак мужевног досјојан-
сџива*. Јер раније „маж“ никуда ван
куће није полазио „без обрус“. А
по строгости старог „рувета“, без
њег „маж“ није могао учество-
вати ни у каквим јавним посло-
вима, особито не на народним
скуповима, на „собору“ или „скуп-
чини“. И тако би „маж“ од свад-
бе па све до смрти стално носио
„обрус“, који се, за разлику од
истоименог женског, невестинског
хаљетка, зове још и „*машки о-
брус*“ или „*крџа*“.

„Обрус“ се као највиши део
„горне рубе“ завијао око главе
преко капе, у старијих „мажи“
преко „валавке“, а у млађих пре-
ко „веса“. „Машки обрус“ сличан је по облику женском, само је у орнамен-
тици нешто друкчији. То је убрус од нарочито за то изатканог комада „*лиџо
џлаџно*“, дужине један „стажен“ ($1\frac{1}{2}$ м), а ширине свега један „педо“ ($\frac{1}{4}$ м).
Док је платно за „женски обрус“ исцела бело, дотле је за мушки шарено: у
платно су, попречке на дужину убруса, између белих памучних уткане црне
вунене пруге, т.зв. „*крџи*“. Ове су сличне напред истакнутом заштитном „*шару
на џрачки*“, којим се од „лошо“ чува још новорођенче. Ту наизменично до-
лазе обично по три жице белог памука и по две жице црне вуне у белој па-
мучној основи. Иначе обе ивице дуж убруса, и код мушког као и код жен-
ског, извезене су „со *веђи*“, чија је „шарка“ од стилизованих гранчица. Код
млађих „мажи“, као и код млађих невеста, „обрус“ је увек „со црвени веђи“,
а код старијих „мажи“, као и код старијих жена, од „веђи“ које су по боји
„мешани“, али тако да су „поцрнети“ (више црне). Док „женски обрус“ има
на оба краја и посебно уткани „шар“, дотле „машки обрус“ има на краје-

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 18. — Маријовска старачка ношња, зимско
свакидашње одело; на глави „валавка“, обавијена
„со обрус“; преко „ванеле“ „кошула“, преко ње-
них скутова „шалвар“, а место „гуне“ преко „че-
мадана“ огрнут „кожуф“; беле вунене „чорапи“
помоћу „врвци“ закачене за „подвески“. Дедо-
Пејо Мијаковић; Бзовић, Старо Маријово.

вима чешће само вунене „реси“, обично црвене боје. „Обрус“ се вишеструко завијао око главе, али тако да се „већи“ видно истичу уврх чела, имајући притом духовну заштитну сврху сличну оној коју има и раније поменута „шарка“ на „јарему“ уврх чела „орача“, док „реси“ падају од потиљка низ плећа. Онда је поред „златне паре“ на капи уврх чела, која се и сада носи као главни „зетовски нишан“, младожења овако око главе носио „обрус“ и ради што потпуније заштите од ванприродних бића и сила; главе покривене „капом“, завијене „обрусом“ и окићене „златном паром“ уместо „киске за од очи“, „зет“ је на дан венчања био довољно заштићен од злих духова, људских „лоших очију“, урока и мађија. Указујући на сличност завијања свога „обруса“ са завијањем „турске чалме“, старији Маријовци се сами себи „подиграват“ (потсмевају): „Сите беме како оци!“ И тако су „мажи“ носили „обрус“ и зими и лети. Више обвезани тешким пословима на планини и у пољу, него што је случај са још небрижним „ергенима“, „мажи“ су под „обрусом“ налазили и више заштите против природних непогода: зими, обухватајући њиме и уши, против „студи“, а лети, покривајући испод потиљка и врат, против „горештине“.

Ношење „машког обруса“ по старом начину настало је да се изобичајава у Малом Маријову још око 1890, а у Старом Маријову тек иза ослобођења од Турака. Прво скидање овога старинског обележја мужевности отпочело је у млађих људи већ у другој половини XIX века, када су се најпре почели резати и „перчини“. Међутим, као главна одевна ознака „мажа“, „обрус“ је и даље остао неизоставни део опреме „зета“: када се „младожењец“ опрема за венчање, онда мора имати на себи и „обрус“. Али га сада „зет“ више не завија „како чалма“ око главе, чијој духовној заштити остају као довољне „капа“ и „златна пара“, већ га носи као „вуту“ (кецеља): од „ћемера“ (појас), где је учвршћен, пусти се средина „обруса“ до колена, а преко тога оба краја „со реси“. За разлику од обичног, младожењин се „обрус“ зове и „зетовски крп“, према поменутом заштитном „шару на прачки“, који се и „сам“, по својим пругама, зове „крп“. Сада су „зетовски крп“ најчешће истоветне „женском обрису“: од једноставно белог платна, чије су ивице навезене „со аловни већи“, док је на крајевима, изнад вунених „реси“, посебан „шар“, у овом случају „наружан со пари“. Поред младожења може се и код самих „мажи“ видети један новији начин ношења „обруса“: када је млађи „маж“ опремљен у „празничен рувет“, ако је „помераклија“, онда има на себи и „обрус“, сада бео, али још увек украшен „со реси“, пребачен око врата низ прси, чиме се онај који га носи истиче као прави „маж“, „домаћин“ (фот. 14, 3).

И поред ових промена, „обрус“ се још увек задржао код старих људи као део покривала за главу, али код већине више не у своме ранијем облику, већ је то сад поглавито обична „бела крп“, без икаквих украса, коју „старци“ завијају око „валавке“ слично „чалми“, како је такође називају (фот. 17, 18). А за време тешких летњих послова у пољу, када удари „горештина“, Маријовци, као што је поменуто, покривају главу и белом женском „шампијом“, да би их заштитила од сунца. Супротно томе, студених и влажних дана, Маријовци заштићују главу и једним посебним зимским хаљетком, који припада тешкој овчарској кабаници, „сакми“, а то је капуљача звана „ћулавка“, „јака“ или „цуцулка“.

Кошула, гушале и калци. — Докле капу задобија мушко новорођенче још у самом повоју, дотле детету уопште, без обзира на пол, припада „кошула“ тек откад прохода. Овај значајан отсек у веку човекову, када се првипут усправи на своје „нози“ и почне да „оди“, обележава се у Маријову, уместо дотадашњих „пелени“, облачењем детету неколико хаљетака, од којих као прва и главна долази „кошула“, тада „долга“ до „потколена“. Она је као главна „горна руба“ уједно најважнији део одеће ради заштите тела човечјег. Стога, као најпречи и најприснији део одећа, као главно

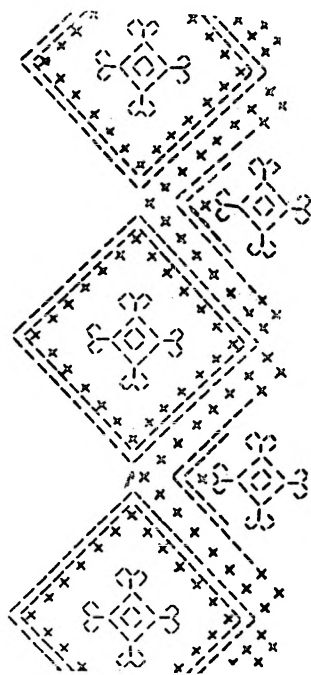
„аљиште“, игра и нарочиту улогу приликом описаног „бајања“ противу „лоштилока“ што удара на људе. А при даривању у знак оданости, њој је намењена и главна улога: уз описано „гувејење“ (клањање), „млада невеста“ исказује „чес на свекор“, под чији кров и заштиту ступа, самим даривањем помоћу кошуље. Као таква, „кошула“ је у Маријовца намењена и љубавном даривању: „Алав да ти је, дилбер, | Кошула моја!... | Јаз сум ја ткала, дилбер, | До пол' година!... | Јаз сум ја шила, дилбер, | До три недели!“¹⁸⁷

За кројење мушке „кошуле“ употребљава се „лишо“ или „чејворно йлаино“, редовно „самоткајено“, сопствене израде „од бубаћерна“ („памбук“). Најчешће је у употреби „четворно платно“, да би „кошула“ била пунија, јача. Док се заједно с осталим шивеним хаљецима убраја у „шеј“, дотле се она сама означава и као „раб“ (руб, поруб), што би одговарало рубљу и порубајкама северних и западних крајева наше земље. Облачи се преко главе, каткад и у мушких до саме „мрше“, али најчешће испод ње до тела долази, као поткошуља, вунена „аба“ или „ванела“, понекад „минтан“ (грудњак, памуклија). А око тела учвршћује се преко „половине“ обавијеним „појасом“ или „ћемером“.

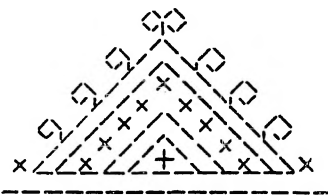
Према распореду спрам тела, мушка се кошуља дели на четири главна дела: „зайилок“, „ракави“, „пазуји“ и „скуйови“. „Зайилок“ (затилјак) као колир или оковратник оставља грло слободно, а остали врат обухвата све до испод самога „тила“ (потилјак). „Ракави“ (рукави), широки и отворени, досежу до „подлакти“; највише за „једен длан подолзи од лакот“, завршавају се „со йорабено“ (поруб). „Пазуји“ (пазуси, недра) обавијају „труп“ (труп), али тако да спреда, „под грло“, а „на гради“ (груди), имају „расцејок“ (разрез), који чини све до изнад појаса „разгрлено“, ради облачења преко главе. Делови пазуха с једне и друге стране разреза зову се „йредници“ или „гради“ (груди); они се не закопчавају, те остају стално „разгрлено“. Најзад, „скуйови“ падају од појаса наниже, највише до изнад колена, овако дуги у празничних и летњих кошуља, док у зимских, код оних који су увели зими да носе „шалвар“ (чакшире), могу бити и краћи, до средине бутинџа; као и рукави, и „скутови“ се завршавају „со околно“ од поруба и веза.

Према самоме кроју, мушка је кошуља састављена од ових делова: „зайилок“, „ракави“, „йреден сџан“ (предња пола), „дзаднен сџан“ (задња пола) и „бочници“ (бочни умеци). „Зайилок“ је „од једно платно“, али „удвојено“, да би било „подебело“, те да би се држало круто испод „тила“.

„Ракави“, „йреден сџан“ и „дзаднен сџан“ такође су увек сваки напосе „изједно“, „од једно платно“. На предњем стану је „расцејок“ или „разгрлено“, између „предника“, ради облачења. Ови су делови по кроју мање-више исти код свих мушких кошуља. Међутим, „бочници“ су на разним мушким кошуљама, према њиховој намени, често сасвим неједнаки по броју, али увек тако да чине „чифт“ (пар), на једној и другој страни, између предњег и задњег

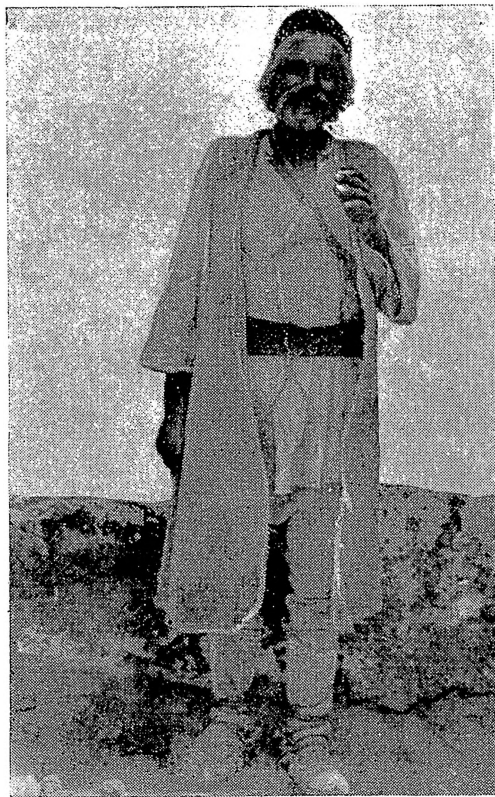

Ск. 2. — Маријовско „машко петле“, главни „шар“ на везеним „предницма“ „пазува“ мушке „кошуле“; уз двоглаво „машко петле“ као допунски заштитни „нишан“ још и „крфчиња“.

Ск. 3. — Маријовска „амајлија“ или „аменилија“, главни „шар“ у везу „околно“ на рубу „ракава“ и „скутова“ мушке „кошуле“, уз коју као допунски „нишани“ иду двоглаво и једноглаво „машко петле“, такође још и „крфчиња“.

стана, од појаса наниже уметнути. Код најпростијих кошуља, оних које су „за секој ден“, „секојдешни“, „за носење“, у млађих људи и младића, а исто тако и оних које су „старски“ па било да су свакидашње или празничне, обично су свега „*по три бочници од стране*“; такве се кошуље зову „*со шес бочници*“. А боље кошуље, оне које „ергени“ и млађи „мажи“ носе на „сведни“, које спадају у „празничну рубу“, те служе „за ново“, редовно

Музеј Јужне Србије Фот. д-р В. С. Радовановић
Фот. 19. — Маријовска старачка ношња, летње свакидашње одело; старински тип одела: „чорапи“, „дзивири“, „џемадан“ и „гуна“, све „бело волнено“; под лева „пазува“, испод „гуне“, обешено „чанто“ (јанџик), опрема „пазарџије“; на ногама „говедски пинци“ домаће израде; старац носи дугу косу, коју до 1903 плео у „перче“. Дедо-Стојко Димитријевић Личовски; Вепрчани, Мало Маријово.

имају више бочника од шест, почевши „*со осум, со десет, со дванајесе*“ итд., а највише „*со двајесе и четири*“, тј. „*по дванајесе бочници од стране*“. С овако много бочника, „скутови“ су у празничне мушке кошуље дуги скоро и до самих колена, врло широки и многоструко набрани, тако да чине неку врсту фустанеле (фот. 12, 4). Млађи уопште „повеће (више) бочници клаваат“ (мећу) од старијих. А између ових, кошуље са највише бочника носе они „ергени“ и млађи „мажи“ који су „орације“, који се гиздају и на „оро“ размећу. Такви, када се слегну на „оралиште“, надмећу се: коме ће се у игри „скуто“ у безброј набора лепше разврнути око бедара, као лепеза, те да им више „личи“. На такве се младиће и односи маријовско „благосување на добер ден“: Ај, здрави, живи, весели, | Со гаћите растресени!¹⁸⁸

Иако знатно мање неголи женска, мушка је „кошула“ скоро редовно украшена „*со везано*“ (везено). Везом су украшена сва четири главна дела кошуље, и то једном врстом веза „затилоч“ и „пазуји“, а другом врстом „ракави“ и „скутови“. Од ових је „затилоч“ сав навезен, док од пазука само „предници“, а на рукавима и скутовима „околно“. Главни „шар“ на „*затилоку*“ и „*предницима*“, у свему Старом Маријову и у дуњским селима Малог Маријова, зове се „*машко петле*“, састављен од истоименог, напред описаног орнаментa, , који симболизује петла у ставу појања. „Машко

петле“ је у овом „шару“ двојно, , гвоглаво; овакво, постављено узастопно на сва четири темена једног квадрата, чије су стране испрекидане линије; оно образује овде истовремено и један посебно стилизовани „*крс*“. Као што је у овоме крстатом квадрату симетрично уписан још један квадратић, тако су и око овога главног орнаментa симетрично описана још три већа квадрата, два спољна такође од испрекиданих линија, а трећи, унутрашњи, од низа самих „*крџчиња*“ (крстићи). Овако комбинованим „шаром“ навезен је „затилоч“ целом дужином око врата, у виду ланца од на темена постављених квадрата, док су низ „преднике“ између целих квадрата с унутрашњих страна,

¹⁸⁸ Ibid., бр. 65.

према пазусима, уметнути полуквадрати, управо равнокраки прави углови, који тако једнострано заклапају сам главни орнамент, „машко петле“ на кр-статом квадрату (ск. 2). Место тога, у Крушевици и маковским селима Малог Маријова, уопште у пределу Маероваца под Високом и Чукама, главни је „шар“ на „затилоку“ и „предницима“ мушке кошуље често друкчији. Тамо је на овим деловима кошуље, под утицајем Пољана суседне Пелагоније, заступљен и „пољски шар“, који се састоји из „гранки“ (гранчице) и „левчиња“ (лавићи).

Међутим, у свим селима и Старог и Малог Маријова, главни „шар“ који чини „околно“ мушких кошуља, оквир свуда „здола“ на рубу „ракава“ и „скућова“, састоји се из напред описане „амајлије“ или „аменлије“, Δ , која као и „машко петле“ има у духовној заштити тела човечјег нарочиту улогу. „Амајлија“ је састављена већином из истих елемената као и предњи орнамент „машко петле“, само што су у појединостима друкчије комбиновани и што су у свим друкчијем оквиру. Тај је оквир овде у облику правоуглог троугла, и то је управо сама „амајлија“, по таквом главном облику орнамента и цео „шар“ назван (ск. 3. Иначе су главни украси „амајлије“ такође „машко ђећле“ и „крфчиња“. „Машко петле“ долази овде споља, и то као двојно поврх темена правога угла, а као једноставно одатле низ обе катете. У самом правоуглом троуглу, који лежи на хипотенузи као основици, уписани су симетрично прави углови; од ових је, између по два узастопна од испрекиданих линија, уметнут један од низа самих „крфчиња“, као што и сам најмањи угао, над дном висине изнад основице, уствари посред „амајлије“, заклапа једно „крфче“, коме одговарају и два таква са стране, над теменима оштрих углова. Тако положене, „амајлији“ уоквиравају у виду ланца од троуглова цело „околно“ на рубу рукава и скутова, код последњих такође целом дужином, обухватајући оба стана и све бочнике.

Сви ови украси мушких кошуља везени су увек по жици самога белог платна. Налазе се на кошуљама и млађих и старијих, а само изузетно, ако се кошуља опрема као свакидашња за старијег човека, она нема на себи „ич везано“. Боја веза одређена је добом узраста, друкчија за млађе, а друкчија за старије. Украси „машко ђећле“ и „амајлија“ на кошуљама „ергена“ и млађих „мажи“ увек су везени „со жолџи (жут) шар“, док на кошуљама старијих „мажи“, обично већ преко тридесете године, редовно „со бело, старско“. Јер, као што је раније напоменуто, док је код жена „старско“, „старска боја“, управо „бабинско“, увек „поцрнето“, што црње, затвореније боје, дотле је код људи „старско“ по правилу „бело“. Међутим, у мало-

Музеј Лужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 20. — Маријовска мушка ношња, летње свакидашње одело млађих „мажи“; „џемадан“ избледело „ђувезно вапцано“, а „гуна“ добро очувано „црно вапцано“; око паса „ћемер“, на рукама „калци“, а на ногама „говедски пинци“ домаће израде. Јордан Петревић Бошњакоски; Кален, Мало Маријово.

маријовским селима око Макова, где се под утицајем Пољана суседне Пелагоније носи „повеће везано“ (више везено), „пољски шар“ мушких кошуља обично је сасвим живих боја (фот. 23). Тамо су „гранки“ и „левчиња“ на „затилоку“ и „предницима“ сложени из више боја, од којих су најчешће „аловно“ (црвено, обично), „пембе“ (отворено црвено, розе), „ђувезно“ (затворено црвено, бордо), „зелено“ и „сињо“ (љубичасто). Као што је и сада на женским кошуљама, тако је све до најновијег времена у свему Маријову и вез на мушким кошуљама био од домаће „волне“, „самопредено“ и „савовапцано“, за млађе „жолто вапцано“, а за старије обична бела вуна. Такав се стари начин употребе материјала за вез на мушким кошуљама одржао у Малом Маријову, ма да је оно ближе и више изложено пољским и градским утицајима, док су у Старом Маријову, које је иначе у потпуности очувало мотиве старог веза, све више у употреби „бубаћерни конци“ (т.зв. фул), који се „од град купуват“.

Пространих „скутова“, усто заклонитих и уз само тело припијених „пазува“, мушка „кошула“ служи Маријовцима и за *ношење хране*, као и за *скривање драгоцености*. Када је на послу, Маријовец обично „ће си засучи скуто за појас“, с обеју страна изнад бедара, да би имао згоде за прибирање и ношење разних потреба. И тако, ако би био на пролазу кроз шуму, онда би у „скутове“ брао „желаци“ (храстов жир), „круши горнички“ („круши ситнички“, — горске, ситне крушке) и др. А ако би као „орач“ пошао у поље на „орање“, онда, „за да не си остави работа“ око ручка, „ће си надробити во скутови леб залази и малце сирење, ће ора и ће си каснува залаг по залаг“. Још чешће су употребе за ношење „пазуји“ (недра), у која се врло често „наголо турат“: „леб“, „сирење“, „јајца“, „грозје“, „праски“, „сливи“, „круши“, „јаболки“, „костени“, „желаци“ и др. Тако „пазуји“ служе Маријовцима за ношење хране у разним приликама: када иду „по работа“, када их „на госје“ или „на задушници“ неко „дарува“, уопште када нешто треба „набрго, на брза рака“, собом понети. Такође, ако нешто од ситнијих предмета „требе да се крадни“, онда се ту склања. А како њихова „аљишта“ обично немају цепова, „пазуји“ служе и за ношење и скривање и новаца и других драгоцености.

Као најинтимније уточиште, уз само тело човечје, „пазуји“ имају у животу Маријовца и једно дубље значење. Тако се у маријовској песми опева, како испред сабље Кратовчета Радоње: Шчо се вије Турчин Амет-паша, | Шчо се вије, *пазува* се крије!¹⁸⁹ У другој једној маријовској песми момак преклиње девојку: „Доста се моји дертови! | Кај да ји турам и твоји, аман-аман!“ А она му препоручује: „Собери десна *пазува*, аман-аман! | Тури ји ново градинче, | Види си, што ће ти никни, аман-аман!“¹⁹⁰ А у трећој, син из туђине, где је *дошао невоље*, вапије за мајком: „Дојди ми, мајко ле мори, | Дојди ми, леле, дојди ми! | *Змија* ми влегла *в' пазува*, | Да дојдиш, да ја извадиш!“¹⁹¹

Уз мушку кошуљу носе се још два допунска хаљетка: „гушале“, ради покривања груди у отвореном разрезу између „предника“, и „калци“, који се навлаче на руке, у продужењу кратких „ракава“, углавном од лаката па до шаке.

„*Гушале*“, скројено од платна, троугластог је облика, дуго колико „расцепок“ у „пазујима“ кошуље. Умеће се у „разгрлено“ између „предника“, тако да преко „абе“ или „ванеле“ покрива прса све до подгушњака, где се горњим крајевима закачиње око врата испод „затилока“. Овај украсни хаљетак носе „ергени“ и млађи „мажи“, док старији људи обично иду раздрљених груди. Носи се о празницима и свечаностима, те спада у „празничну

¹⁸⁹ Ibid., бр. 15, ред 140.

¹⁹⁰ Ibid., бр. 31, ред 7.

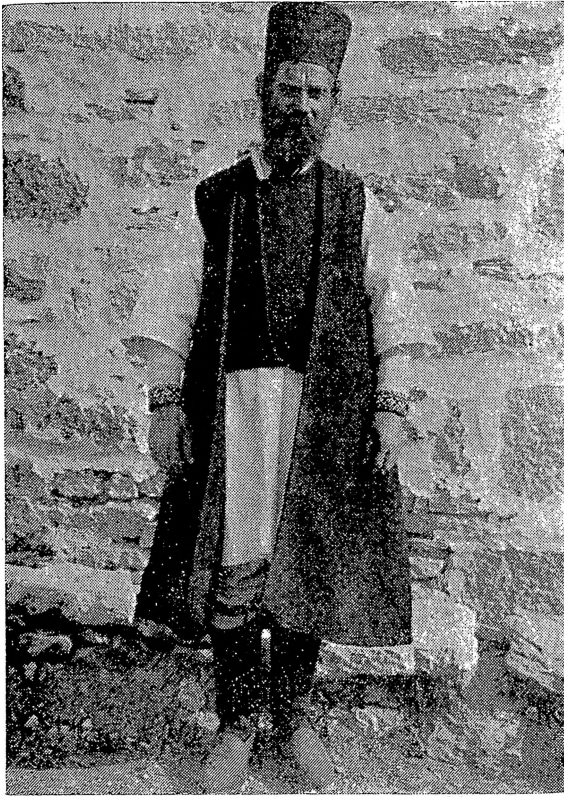
¹⁹¹ Ibid., бр. 47, ред 7.

рубун“. Нарочито је типично „гушале“ у Малом Маријову, у селима око Макова и око Дуња. Тамо се за његово кројење употребљава „асџар“, бело памучно платно из вароши. Украшено је „со *џетлици*“ (дугмад) и везом од „*монистра*“ (ђинђуви) и „*џулејки*“ (шљокице). Основу украса чине „петлици“, разнобојна стаклена дугмад, најчешће црвене и црне боје, ушивена у једном реду средином „гушала“, тако да подражавају закопчавање. Око овога реда дугмади налази се „*шар*“ чији су орнаменти најчешће од „*крџчиња*“. „Шар“ је навезен „со бубућерни конци“ жуте или друге отвореније боје, а украшен „со монистра“ сребрнасте, златне, обичне жуте и зелене боје, такође још и „со пулејки“, које као метална огледалца (шљокице) чине да „човек ће се пули“ (осврће, загледа) у њих, јер бљеште, највише падају уочи. Тиме овај „шар“, поред осталог на самој кошуљи, још више доприноси духовној заштити младића и млађих људи у ономе смислу како је то напред истакнуто. Слично је „гушале“ и у Старом Маријову, само мање украшености.

„*Калци*“ (једн. „калец“) као вунене наруквице и по имену и по намени, ради обавијања доњих делова удова, одговарају ножном мушком хаљетку „калчуни“ (калчине, тозлуци). Навлаче се на „раци“, у мушких преко „абе“ или „ванеле“, досежући од „подлакти“, испод кусих рукава кошуље, до „киска на рака“ (чланак). Носе их стално и млађи и старији, и према томе се разликују: „*шарени калци*“, за „ергене“ и млађе „маже“, и „*бели калци*“, за старије људе. Маријовец их задобија тек на прелазу из детињског у дечачко доба, када се већ замомчи и настане „ерген“, по правилу између шесте и осме године, када „стаса по овци да оди“ или „кај даскал да се учи“ (фот. 16); онда му се првипут навлаче „калци“, „да не му студи“ и „за да личи“. Редовно су „самоплетено“, и то „од *волна* плетени“. Мушки „*шарани калци*“, за млађе, имају „шар“ сличан истоименим женским наруквицама. Већим делом исплетени од белог вуненог предива, на истакнутом крају, према шапи, украшени су „шаром“ у облику гривне, где превлађују ђувезна, црна и бела боја; ради последње, некад су, место вунених, у „шар“ уплетени и бели „бубаћерни конци“. Овде су често заступљени орнаменти „*машко џетле*“ (фот. 4) и „*шајче*“ (шапица), редовно „со игла уплетен шар“, чија је духовна заштитна сврха напред истакнута. Исто је тако чест орнамент и „*амајлија*“, ради веће потпуности у заштити против ванприродних бића и сила. Поред других, доста је чест орнамент и „*змија*“, чији се „шар“, служећи „за здравје“ уопште, налази како на мушким тако и на женским „калцима“ (фот. 22, 31). Друкчији од ових, „*бели калци*“, за старије људе, исплетени су у целини само од беле вуне. Иако тако једноставне боје, ипак ни они нису без икаквих украса. Имају „*бел шар*“, који се добија самом техником плетива, у свему сличан ономе којим су украшене мушке „бели чорапи“, намењене као и „бели калци“ старијим људима. „Бел шар“ и на наруквицама као и на чарапама обично садржи „амајлију“ као главни орнамент. „Калци“ се носе у свакој прилици и кроз сва доба узраста, од детињства па до старости, а само их занемарују „старци“, нарочито они који су већ привезани за „тланик“ крај огњишта.

Аба или ванела и минџан. — Ради потпуније сталне заштите против непогода природе, испод памучне кошуље носи се „аба“ или „ванела“, поткошуља справљена увек „од бела волна“, да би по боји била у складу са кошуљом (фот. 17, 18). Носе је само мушкарци, стално упућени на кретање и рад у пољу и по планини. Ради тога је мушкарци задобијају тек на прелазу у дечачко доба, када „дете“ у шестој до осмој години, већ као „ерген“, постаје „овчар“ или „ђак“. Од све мушке „горне рубе“, она је прва до саме „мрше“. Облачи се као и кошуља, преко главе. Скројена је углавном као и сама кошуља, само што је „куса“, без „скутова“, допирући свега до испод појаса, дакле намењена заштити самога тупа. Супротно широким и кратким рукавима кошуље, она је „со тесни и долги ракави“, преко којих, на делу испод „подлакти“, долазе вунени „калци“. Носи се стално, преко целе године,

зими да држи „топлину“, а лети да штити од „горештине“, да упија „пот“ (зној) и да чува од назеба. Како је покривају „кошула“ и „гушале“, на себи нема никаквог веза, нити каквог другог украса. Према каквоћи вунене материје од које је направљена, издваја се у две врсте: „аба“ и „ванела“. „Аба“ је скројена „од *лишо*, двојно *клашни*“, које се као „*невалано*“, „*чисто лишо*“, зову још и специјалним тканинским изразом „аба“. А ако је од правих „клашних“, „од *валано*, *чешворно клашни*“, онда се таква поткошуља зове „ванела“, чији је изговор сасвим ретко, „по градски“, и „*фанела*“ (фланела). Обе ове врсте поткошуље редовно су домаће израде. Сем њих постоји и трећа врста: „*илештена ванела*“, „од бела волна плетена“; скорије је уведена, „градска“, „од град се купува“, те је мање заступљена од поткошуља домаће израде, које се за разлику од ове издвајају и скупа под једним именом као „*клашни ванели*“.

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 21. — Маријовска поповска ношња, летње свакидашње одело старијих „мажи“; поповска црна камилавка и црне „чорапи“ једина одлика спрам обичне сељачке ношње; испод „кошуле“ горе „ванела“ и „калци“, доле беле „дзиври“ и црвене „подвески“, а преко ње црни „џемадан“ и црна „гуна“; на ногама „чевли“. Поп-Најдан Димитријевић Василовски, чији „сој“ у „земско време“ (до 1834) давао наследне „земске кметове“; Градешница, Старо Маријово.

доба, „минтан“ је скројен у облику капутића; досеже до изнад колена, а дугих је рукава. Деца га, опасана појасом врсте „подвеска“, носе преко кошуље, да им замени „гунче“, које задобијају тек кад поодрасту. Обе се врсте „минтана“ добављају из вароши, од тамошњих „терзија“. Иако није опште распрострањен, „минтан“ је као старачки зимски хаљетак одавна уведен, нарочито у Малом Маријову, које је више изложено варошким утицајима, док је као део дечјег одела у употреби из новијег времена.

Појас или ђемер и ремен. — Човек задобија „*појас*“ онда када и кошуљу, преко које се опасује „около половина“ (пас, струк), да би му држао „снагу“. Отада па кроз три разна доба узраста, кроз детињство, младост и старост, Маријовци имају да понесу три различите врсте „појаса“, којима су

Док је вунена „аба“ или „ванела“ неизоставни део мушког одела, и за млађе и за старије, и кроз зимско и кроз летње полгође, дотле је памучни „*миншан*“ делом стални а делом само зимски хаљетак, намењен утопљавању, у првом случају за нејаку и слабуњаву мушку децу, а у другом за старије људе, поглавито за оронуле старце. Као *старачки зимски хаљешак*, „минтан“ је, у облику терзијске памуклије или грудњака, сашивен од пругасте памучне материје, испуњен „со бубаћ“ („памбук“), те стога „много топло држи“; редовно је „со куси ракави“, који досежу свега до лаката. Облаче га зими старији људи преко „абе“ или „ванеле“, а испод кошуље; они који су „болни“ носе га и лети. Као *дечји стални хаљешак*, док „дете“ („машко“) не ојача и не пређе у дечачко

ови главни животни периоди код мушких и нарочито обележени, док је женски „појас“, ма да и сам „од волна“, од мушког сасвим друкчији и по облику и по техници израде, кроз сва доба узраста увек исти. Наиме, људи у детињству носе „*подвеску*“, у младости „*ћемер*“, а тек у старости „*појас*“ у ужем смислу, све три врсте појаса „од *самойш*кајено“. Притом, кроз ова три периода у веку човечјем, мушки „појас“ све више задобија у ширину, да би што боље крепио „снагу“ и држао „топлину“, а мења се такође и по боји и украшености, у складу с узрастом човековим. Иначе је по грађи и техници израде стално исти: од вуне на домаћем „разбоју“ изаткан, на сличан начин као и тканице северних крајева наше земље.

Кад мушко дете прохода, истовремено кад му се првипут обуче „кошула“ и преко ње „минтан“, оно се онда преко ових хаљетака, такође и „врз вутче“, опаше „со *подвеска*“. Овом је дечјем опасачу овакав назив по сличном изгледу као што су и „подвески“ за ноге, иначе се зове и „појас“, имајући његов зачетни облик. „Подвеска“ је од „*аловно*“ (црвено) обојене „волне“ изаткана сасвим узана тканица, широка свега једно „прсте“ ($2\frac{1}{2}$ см), дуга највише један „стажен“ ($1\frac{1}{2}$ м). Место једноставне црвене боје, симбола животне младости и снаге, она може бити и „*шарено* *иш*кајено“, где уз црвене долазе уздуж и жице других живљих боја, имајући притом, као „*шар*“ сличан ономе „на прачки“, и нарочиту духовну заштитну сврху.

Мушкарац почиње место „подвеске“ да носи „*ћемер*“, већ прави „појас“, тек пошто се замомчи, када му се као „ергену“, у шестој до осмој години узраста, првипут навуку „калци“ и још неки други нови хаљеци. То је шарена вунена тканица, широка један „длан“ (10 см), дуга и по два „стажни“ (3 м). Опасује се преко кошуље, око „половине“, на граници „горне“ и „долне рубе“. „Ћемер“ је редовно у основи црвене боје, где су уз „*аловно*“ уздужно уткане увек и „*шарени нишки*“ (ниске), наизменичне пругасте шаре од по једне до две жице обојене „жолто“ (жуто), „зелено“, „сињо“ (љубичасто), „пембе“ (отворено црвено), „ћувезно“ (затворено црвено). Ова је врста пругастог „*шара*“ углавном слична напред наведеном танинском „шару на прачки“, чија је духовна заштитна сврха и нарочито истакнута. „Појас“ овако црвене и других живих боја носе не само „ергени“ већ и млађи „мажи“, све док им траје „младос“, најдаље до тридесет пете године (фот. 20).

Најзад, када „маж“ зађе у пуну зрелост, те га у знаку блиске старости напусти „мерак“, онда место шареног „ћемера“ почиње да носи „*појас*“ у

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 22. — Маријовска поповска ношња, зимско свакидашње одело старијих „мажи“; уз камилавку и црне „чорапи“ још и бројанице у десници и „крфче“ на „*ћостеку*“ као одлика поповске ношње; око појаса бело „крпче“, а преко скутова кошуље црни „шалвар“; на рукама „калци“, чији змијасте „шар“ служи „за здравје“; на ногама „чевли“. Поп-Димитрије Поп-Крајовић Поповски; Бешишта, Старо Маријово.

ужем смислу, који је једноставне боје, без икаквог „шара“, усто двојиним већи и по обиму и по дужини. То је пунија вунена тканица, широка по један „чеперок“ (20 см) до једно „педо“ ($1\frac{1}{4}$ м), а дуга и по три до четири „стажни“ ($4\frac{1}{2}$ —6 м). Обавија се око „половине“ и знатно више пута него „ћемер“, а својом већом ширином обухвата доњи део трупа и од самога грудног коша па све до бедара, те стога „много топло држи“ (фот. 17). Овакав „појас“, углавном већ старачки, у Старом Маријову је *црн*, а у Малом Маријову, где се много више полаже на живост боја, где и људи теже да им је одело „поаловно“ (више црвено), обично је и даље *црвен*, али сада без икаквих украса од „шарени нишки“.

Док се мушка деца опасују самом „подвеском“, дотле уз младићски „ћемер“ и старачки „појас“ редовно иде и „ремен“, ужи или шири кожни кајиш. Преко ових „ремен“ се чврсто опасује и стално носи, „да не му пађа појас“, што би се иначе, ако би неко ишао „разлабавен“, сматрало за „неспастрено“, „страмотно“. А за још већу би се неуредност и срамоту сматрало ако би се неко од људи, било „ерген“, било „маж“, ма где појавио „распасен“, „без ћемер“ или „без појас“. Такви би се људи, исто онако као и жене, извргавали потсмеху и руглу, убрајали у „свински бабулиња“ (свињска шкембад), и не би им био дозвољен приступ „во црква“, док распојасан „маж“ не би могао узети учешћа ни на каквом сеоском јавном скупу, „сбору“ или „скупчини“.

Око „*половине*“ чврсто утегнути „*појас*“ не само да држи „топлину“ и крепи „снагу“ већ истовремено овај део тела чини у човека и прикладнијим за око и сигурнијим против напада. Маријовци, у својим јуначким песмама, сматрају као узорна „лика“, лепог телесног изгледа, оне људе чији би стас био витак, које би одликовала „*ћенка половина*“¹⁹² (танак струк). А баш је та „тенка половина“, коју утеже и штити „појас“, при сукобу најопасније изложена као мета противничком ударцу. У једној маријовској песми наводи се као главна мета Краљевићу Марку на јуначком мегдану: удар „*преку половину*“ „со острата сабја“.¹⁹³ А у другој, Марково „мило внуче дете Секуленце“, да би из потаје насигурно убило Мусу ћесацију, тражи ову исту мету: Ја извади сабја зглобалија, | Једнеш мавна *ћенка половина*!¹⁹⁴

Сем тога што крепи „снагу“ и држи „топлину“, усто још улепшава и заштићује „половину“, „појас“ има и још неколикоструку практичну улогу као део мушког одела. Када „много студи“, онда „појас“ служи Маријовцима и за „раци топлење“ (утопљавање руку): да им се руке не би „здрвиле“, људи их задевају за „појас“, где је, нарочито у старијих, који су и иначе својим пословима највише изложени суровости природе, много више топлоте него што је пружају „цепалки“ (цепови без дна) на „гуни“ или „сакми“. А као што „младоженец“ о венчању закачиње спреда за „ћемер“ свадбени „обрус“ или „зетовски крпи“, тако и „ергени“ и млађи „мажи“, када су о празнику „на велико променети“ и „убаво ружани“, задевају или обавијају о „ћемер“ „крпче“ или „обрус“ (фот. 23), слично ономе давнашњем начину што се може видети на фрескама средњовековних српских владара и властеле, у њиховим задужбинама ових крајева. Као што се новац и друге драгоцености скривају у „пазува“ кошуље, тако се „тутун“, „огнило“, „трад“ (труд) и друге ситније потребе, које ваља да су при руци, међу за „појас“, док су се у раније време стављале и у „паласку“, украшену металну кутију о „ремену“, у којој су држани и „вишеци“ (фишеци барута). У то раније време, док су маријовски „земски кметови“ „на колко“ (на куку, о бедру) пасали и „сабју“, Маријовци су за „појасом“ увек носили такође нешто од „машког, јуначког оружја“: „пиштол“ и „анџар“ или какав други „нож“, колико ради безбедности од турских и арнаутских зулумћара и ара-

¹⁹² Ibid., бр. 4, ред 78; бр. 9, ред 50, 61.

¹⁹³ Ibid., бр. 5, ред 70.

¹⁹⁴ Ibid., бр. 9, ред 50.

мија, толико и као „ружало“, „за да личи“. Тако су се све до недавно, уз остало „оружје“, опремали и напред описани маријовски „бабари“, када би прерушени полазили „на бој“ уочи Василице (Нова година). Као последњи заостатак тога старог „оружја“, сада се, истина више као оруђе, за „ћемер“ или „појас“ још увек задева „нож“, без кога ретко да је Маријовец за послом на путу, по пољу и на планини.

Џемадан ила ћурдија и шајак или коћоран. — Између мушких вунених хаљетака што спадају у „горну рубу“, први који долазе преко памучне кошуље јесу „џемадан“ и „шајак“. Оба су хаљетка у правој смислу горњи, јер су кратки, обухватају само горњи део тела; „џемадан“, краћи, покривајући само грудни кош, до изнад појаса, уопште је без рукава, а „шајак“, дужи, заклањајући и цео труп, до бедара, има дуге рукаве. Већ према самом облику, „џемадан“ је стални, а „шајак“ зимски хаљетак.

Назив мушког вуненог хаљетка који први долази преко кошуље у Малом Маријову је „џемадан“, а у Старом Маријову „ћурдија“. Справља се „од валано, четворно клашни“, поглавито од боље врсте ове сукнене тканине, чији је „јаток“ (потка) од тањег предива, те по томе већ спада у „четворно шајак“. Под најновијим утицајима из вароши, понекад се кроји и од памучне материје, онакве као и за „минтан“, и тада с ње таква „ћурдија“ у Старом Маријову зове „џемадан“ или „џамадан“. „Аљиште“ је скројено у облику прсника: позади „дзаднен сџан“, а спреда две „џоли“, на чијем су споју са задњим станом „рамена“, отвори за руке; „до појас кусо“ и „без ракави“, оно је „под грло, на гради“, понекад јако „разгрлено“, да би се што боље истакао вез на „предницима“ кошуље. У доњем се делу „поли“ једна преко друге преклапају „со којчиња од тел“ (копче од жице), али се остављају и незакопчане, да би се видели цели „предници“. „Околу-наоколу“, свуда споља на рубу, „на покрајо“, „џемадан“ је украшен „со ојџока“, од куповних вунених „гајтана“, плетених „од две врвци, со два страка“ (струка). „Ергени“ и млађи „мажи“ у Малом Маријову носе „џемадан“ и „ћувезно вајцано“, иначе у целој области, и код њих као и код старијих „мажи“, по правилу „црно вајцано“; таквих су им боја и „оптоци“ (фот. 20, 23). Поред тога, код старијих људи још увек се одржава *бела боја* и овог као и других вунених хаљетака (фот. 19), у Галишту и Гуђакову типична и за све мушко одело као „бело волнено“. А када је „ерген“ о празнику или каквој свечаности „на велико променет“, онда му је „џемадан“, поред богатије „оптоке“, која може бити и од срменог гајтана врсте „тел“ (жица срмена), често окићен белим косканим дугмадима, понекад и сребрним парицама, низ обе „поли“ по један до два реда (фот. 13, 14). Између осталих клашњених хаљетака, једино што се на „џемадану“ место „џепалки“ (џепови без дна) често налазе прави „џејови“, по варошком узору уведени, обично по један на свакој поли у висини прсију. Овај хаљетак, који Маријовец задобија чим се замомчи, истовремено кад и друге делове одела одраслих, носи се стално, и зими, и лети. Чак ако је лети и одвећ „горештина“, када се при раду скине све што је од одеће теже, „џемадан“ обично ипак остаје преко кошуље, тада раскопчан. По старом обичајном животу његово ношење важи и као друштвена обавеза. Слично обичајним правилима која владају и за „појас“, „без џемадан“ нико од младића и људи не може „во црква“, а тако ни „мажи“ не могу ни на сеоски јавни збор, „собор“ или „скупчину“. За „ергене“ је „џемадан“ и главни свечани хаљетак, као што је „гуна“ за „маже“ (фот. 23, 24).

„Шајак“ или „коћоран“ је чисто зимски хаљетак. Облачи се преко „џемадана“ зими, када је „много студно“, а понекад и лети, кад се Маријовец спрема на пут, у поље и на планину. За његово кројење употребљава се „четворно шајак“, од обичних „четворно клашни“ финије изаткана и боље уваљана сукнена материја. По тој нарочитој врсти клашња овај је мушки хаљетак и назван „шајак“. Скројен је у облику „копорана“, како се још зове, слично војничкој блузи. Као и „џемадан“, састоји се из „дзадног сџана“

и двеју предњих „џоли“, а на споју ових са задњим станом уметнути су и „ракави“, дуги и узани. Од „џемадана“ је доста дужи, и до бедара, притом су му предње поле шире, средином груди до под само „грло“ закопчане. Слично „џемадану“, на предњим полама, на грудима, налази се често по један „џеп“. У млађих је људи „шајак“ црн, док у старијих и бео, какве је боје до недавно био за све, без обзира на доба узраста. Не носе га сви

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 23. — Маријовска мушка ношња, летње празнично одело „ергена“ и млађих „мажи“; „ерген“ под „џемаданом“, а „маж“ под „гуном“; обојици између „предника“ везене кошуље уметнуто „гушале“, око „ћемеира“ бело „крпче“, на рукама „калци“, а на ногама преко белих „дзивири“ црвене „подвески“ и „бели чорапи“; први обувен у „говедски пинци“, други у „чевли“. „Ерген“ (нижи) Стојко Стојановић, „маж“ (виши) Илија Петковић; Рапеш, Мало Маријово.

тек када се замомчи. Чим настане „ерген“, у шестој до осмој години, дечак облачи преко „џемадана“ најпре „гунче“, иначе у свему слично као и за одрасле, а доцније, када још више поодрасте, обично већ од дванаесте године, носи и потпуну „гуну“. Људи је стално носе, лети преко „џемадана“, а зими и преко „шајака“. Као „ергени“ и нису нарочито обавезни стално да је носе, особито не о празницима и свечаностима, када „арно променети“ и „убаво ружани“ теже да им се на „оралишту“ и другим скуповима што више истакне „ружало“, накит и други украси на кошуљи и осталом оделу, јер би их иначе „гуна“, долазећи „врз сето аљиште“, већим делом заклонила (фот. 2). Међутим, за Маријовце као „маже“, било млађе, било старије, већ као озбиљне људе, праве „домаћине“, сасвим је неуљудно, „неспастрено“, чак и „страмотно“, да се без овога дугачког горњег хаљетка, — којим се остало, интим-

људи, већ је, као и „шалвар“ (чакшире), још увек ређе у употреби, под утицајима из вароши, такође турског „низама“, не тако давно уведен. Зато што скрива украсе на „кошули“, „гушалу“ и „калцима“, такође и на „џемадану“, а усто чини да је „руба поцрнета“, „ергени“ га скоро никако не носе, уосталом, поштеђени од тежих послова, ни близу тако као „мажи“ изложени суровости природе у зимско доба.

Гуна, сакма и кожуф. — Оно што маријовску мушку ношњу највише чини изразито планинско-сточарском, зимског карактера и у летње доба, то су „гуна“ и „сакма“, уз које иде још и „кожуф“. Док су „џемадан“ и „шајак“ кратки, дотле су „гуна“ и „сакма“ дугачки горњи вунени хаљеци, последњи и од мешавине вуне са козином. Оба су ова дела мушког одела праве планинске кабанице, али такве да је „гуна“, нешто краћа, до испод колена, усто без рукава, стални, и зимски и летњи хаљетак, док је „сакма“, сасвим дугачка, до самих коњних чланака, са рукавима и капуљачом, специјалан зимски хаљетак. А уз њих, као још једна допуна или одмена, долази често и јагњећи „кожуф“, да би им зимски карактер још више појачао.

„Гуну“ задобија Маријовец, као и друга „аљишта“ одраслих,

није одело, а нарочито скутови кошуље, највећим делом покрива, — појаве ма где на јавном месту или на ма каквоме скупу, макар то било и у своме дому (фот. 3). Ако, дакле, иоле држи до пристojности и своје уредности, ако пази на уљудност и своје достојанство, „маж“ не може „без гуна“ нигде међу људе: ни да „причека“, нити да „испрати“; ни „нагости“, ни „во црква“, ни „на стредсело“, ни на „собор“, нити икоју другу „скупчину“ (фот. 6). Отуда је „гуна“, уз „капу“, до недавно и уз „обрус“, по старом обичајном животу у Маријоваца главни одевни знак људске пристojности и достојанства, којим се код „мажа“ управо завршује, по патријархалном начину потпуно уобличава стари маријовски „рувет“. Стога је она, као нека врста кабанице, али више у облику доламе, колико свакидашњи, и зимски и летњи, толико и неизоставан и празнични и свечани хаљетак.

Као таква, „гуна“ уједно оличава и достојанство „мажа“ који је носи. На тај је начин у раније време, у доба „земских кметова“, приликом „мешанија“ поповима, који су као и ови домаћи обласни господари били „многоу силни“, она играла и нарочиту улогу: људи су, наиме, били дужни да се клањају попу „дур до земја по три пати“, усто да му целивају како „десна нога“ и „десна рака“ тако и „пола од гуна“, ¹⁹⁵ помоћу таквог „бакнујења“ (целивања) исказујући му и своју потпуну приврженост.

Долазећи и у свакидашњим и у свечаним приликама поврх осталог одела, уобличавајући, дакле, до потпуности како сав „рувет“ тако и сам „лико“ онога који је носи, „гуна“ има између осталих црта старог обичајног живота Маријоваца у посмртним обичајима и посебну улогу. Као што је напред поменуто, приликом прерушавања укућана умрлог, које траје „четиријесет дена“, „мажи“, исто онако као и „жени“, и нарочито још преврћу „гуна наопако“, да би тиме, уз остале промене у оделу, накиту и држању тела, у потпуности постигли прерушеност телесног изгледа. И тако „гуну“ носе не на „лице“ већ на „ојачина“ све до истека овога рока, када покојниково „сениште“ најзад одлази на „оној свет“, те више нема опасности да их позна и учини им „лошо“.

„Гуна“ је скројена у облику лакше кабанице, без рукава и без икаква закопчавања спреда, управо у облику дугачке доламе. „Долга“ је обично до „потколена“, обухватајућу скутове до „подвески“, уврх ножних листова. Али,

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 24. — Маријовска мушка ношња, летње и зимско празнично одело „ергена“ и млађих „мажи“; „ерген“ са многоструко набравим скутовима „кошуле“ преко белих „дзиври“, испод којих „бели чорапи“; „маж“ са црним „шалваром“, преко којег до колена „шарени чорапи“; „ерген“ под „цемаданом“, „маж“ под „гуном“, а обојици на рукама „калци“ и на ногама „чевли“. „Ерген“ (нижи) Божин Петревић, из Старавине; „маж“ (виши) Петре Петревић, из Будимераца; Старо Маријово.

¹⁹⁵ Ibid., бр. 9, ред 14.

као део „овчарске рубе“, она је, ради лакшег кретања по планини, и прилично краћа, до изнад колена. Састављају је ови делови: позади „*дзаден стџан*“, спреда две „*поли*“, а са стране „*бочници*“, уметнути по један између обеју пола и задњег стана, на чијим су спојевима, уврх бочника, „*рамена*“, отвори за руке. Зарад „раци топлење“, између бочника и предњих пола остављене су с обеју страна у висини појаса по једна „*џеџалка*“, џепови без дна, у најновије време све чешће и прави „*џеџови*“. Предње су „поли“ тесно скројене, свега у ширини самих рамена, тако да између њих скоро целом им дужином, преко прсију, појаса и донекле скутова, остаје широко „*разгрлено*“, које се никада не склапа, те су вез и остали украси на „кошуљи“, „џемадану“ и „ћемеру“ или „појасу“ видно изложени. А како је „гуна“ без икаква оковратника, то је и везени „затилоч“ кошуље такође изложен погледу. Иако узаних предњих пола, такође и задњег стана, који се све до дна спушта ширином самих плећа, „гуна“ је у доњем делу, почевши од висине појаса, због троугласто уметнутих бочника, поступно све шири, тако да се поле при крају, уврх колена, додирују и једна преко друге преклапају, док се и цели њени скутови при дну лепезасто шире, образујући притом и неколике наборе. Имајући такве линије и, као какав огртач, готово слободно лебдећи преко свега осталог, обично сасвим утегнуто мушког одела, „гуна“ истиче виткост стаса и пружа достојанствен изглед.

Таквога кроја, „гуна“ се справља „од *валано*, *џеџворно* *клашни*“, али таквих да су „појако ткајени“, „со повеће сновотина“ („основа“) и „со подебело јаток“ (потка), да би била „поздрава“ и „потопла“. Свуда је на рубовима „околу-наоколу“, и на „покрају“, и око „рамена“, и око „џеџалки“, украшена „со *ојџоци*“, од домаћег вуненог гајтана, који се као и варошки справља из „сукано од волна“, обично „од два страка“ (струка). Без обзира на доба узраста, било за старије, било за млађе, каква се разлика иначе чини у погледу скоро свих осталих „аљишта“, „гуна“ је у целом Маријову, изузев само у Галишту и Гуђакову, увек исте, *црне боје* (фот. 20, 21, 22, 23, 24), док је у овим двама селима Старог Маријова још и сад *бела*, каква се раније, уз остало „бело волнено“, носила и у читавој области, а сада таква заостала по разним селима само још код најстаријих људи (фот. 19). Какве су боје „клашни“, такве су и „оптоци“, на црној „гуни“ црни, а на белој бели гајтани.

Иако у погледу самога кроја, састава и боје, изузев два поменута села, нема код овог хаљетка разлике између Старог и Малог Маријова, донекле је ипак разлика у томе што се „гуна“ у Малом Маријову зове још и „*ресачка*“. А то је, међутим, стални назив одговарајућег хаљетка код суседних Пољана, који се тамо, да би по топлоти заменио и тешку горњу кабаницу, кроји од клашња с угуто испуштеним ресама на наличју тканине, чиме је она не само појачана већ и украшена. Сем тога, што и у још једном случају чини да Мало Маријово „на Поље ближи“, Маломаријовци, више склони деминутивном облику имена, „гуну“ и одраслих називају такође и „гунче“, ма да је она и у њих исто тако „долга“ као и у Старомаријоваца. Маријовци знају и за још један друкчији тип мушке „гуне“. То је „*гуна хај-џимска*“, ¹⁹⁶ хајдучка гуња, какву су имали прилике да гледају на Тоскама, који су у доба Али-паше Јањинског овамо чешће залазили.

Ма да главни део одела који оличава мужевно достојанство, „гуна“ се у примитивном сељачком животу Маријоваца употребљава и као помоћно средство за пренос разних потреба. Тако Маријовец често, ако уза се не би имао „некој добиток“ (коњ, мазга, магаре, уопште товарна стока), када је на повратку са планине или из поља у село, „ће вати со раци за двете поли, ће ја заврти гуна нагоре на грбо, а дрџ некој од другарите ће му клаве во гуна на грбо што требе за носење: дрвје, деланки (дељано „дрвје“), кочани (класови од кукуруза), бостан, круши, јаболки, грозје, јал’ што да биди,

¹⁹⁶ Ibid., бр. 49, ред 8.

и тако дур до село“. Ту видимо како је овдашњем старинском начину живота „гуна“ као део народне ношње од значаја и за прави носачки саобраћај, овај најпримитивнији начин преноса добара.

„Сакма“ је најтипичнији део одела планинско-сточарског становништва, врло отпорна и против хладноће и против влаге. Справља се од најдебљих и најбоље уваљаних клашња, ређе од саме вуне, већ по правилу мешовитог, вунено-козинског састава. То су „валано, четворно клашни“, изаткане напола од „волне“, а напола од „козине“, тако да је „сновотина („основа“) од саме вуне, а „јаток“ (потка) „мешан“ из предива које садржи на седам ока козине по две оке вуне. Козински састав и начин справљања ове тешке тканине пружају „сакми“ често сасвим рутав изглед, сличан крзну, управо такав да и сама ова веома груба али зато датом начину живота врло погодна горња кабаница одаје Маријовца као примитивног планинског сточара.

Сличност је кроја као и „гуна“, само што је много обилатија, усто има и још неке допуске делове, ради најпотпуније заштите против свих непогода природе. Састоји се из „дзадног сџана“, двеју предњих „џоли“ и двају „бочника“, а поред тога има и „долзи ракави“, док јој је „на грбо“, испод високог „зашилока“, придодата још и завршката капуљача, која се у Старом Маријову зове „цуцулка“, а у Малом Маријову „ћулавка“ или „јака“. Не украшава је никаква „оптока“, већ је место тога свуда по ивицама обичан „раб“ (руб), „џорабено“ (порубљено, поруб). Може бити различите боје: ако је од клашња козинско-вуненог састава, онда је обично „шарена“, претежно „сива“, према томе „какви да се козите“, јер „козина не се вапцува“; а ако је од саме вуне, онда је „црно“ обојена. Скројена је врло широка и дугачка. Напред се поле преклапају једна преко друге и везују „со врвци“. С обеју страна редовно су прорезане по једна „џеџалка“, ради утопљавања руку. Скутовима досеже чак до „натпети“, између средине „долних егленица“ (голенице) и „глуждева“ (чукљеви, ножни чланци). Тако се њоме, заједно са капуљачом, „заградува сет човек, и глава, и гради, и мео, и раци, и нози“, заклања уопште цео човек, од главе до пета.

Овај најизразитији планински зимски хаљетак облачи се зими преко „гуне“, такође и преко „кожуфа“, уопште „најодзгора“, поврх целокупног одела. Маријовец задобија „сакму“ још као „ерген“, чим „стане овчар да оди“, да би му послужила као заштита „и за од студ, и за од ветришта, и за од врнеш“ (све што „врне“: киша, снег, град и циганчићи, такође слана и роса), а да би му се нашла „и за ноће лежање“. Стога је она, служећи уједно и као „аљиште“ и као „покров“ и „постилач“, стална опрема „овчара“, и зими и лети, најважнији део „овчарске рубе“. Сем „овчара“, лети је носе покатак и сами „домашари“, ако би као „орачи“ имали да ноћивају у пољу, или би као „дрвари“, „ћумурџије“ или „дељачи“ морали дуже да се баве у планини, а као „пазарџије“ кренули на даљи пут. Као прави планинџи, првенствено „овчари“, вечито изложени суровости природе, Маријовци су на ову тако тешку и грубу кабаницу толико упућени, а она им тако добро служи, да верују да су ради „сакме“, чији су „ракав“ и „цуцулку“, у „зимно време“, када је било „много студ“, даровали Исусу Ристосу на рођењу, и од саме Мајке Божје благословљени: да не знају за „студ“ ни када „врни“ ни када „грми“.¹⁹⁷

Као што „гуна“, преврнута „наопако“, служи у Маријоваца прерушавању укућана умрлог, тако је „сакма“ неопходна за *прерушавање „зеџа“*, о свадби. Зато се нарочито опрема „бела сакма“, скројена као и обична, само што су у ње место дугачких по правнлу „куси ракави“, такозване „јакушки“, које досежу свега до лаката. Уз њу иде и „бела цуцулка“ или „бела ћулавка“, која је, као и капуљача код обичне „сакме“, од затиљка „надзад обесена“. Кроји се „од валано, четворно клашни“, које су нарочито за то

¹⁹⁷ Ibid., бр. 85, ред 10, 12.

изаткане и уваљане „од невапцана, бела волна“. Таква је „максуз за венчање правена“, али, ако младожења не би имао „белу сакму“, може да послужи и обична. „Зет“ или „младожењец“ носи је од часа поласка са сватовима по „младу невесту“ па док се, по свршеном венчању, не врати у своју кућу. Носи је тако, било јашући, било пешке идући, што се њоме заогрне и притом, са високо уздигнутом јаком, скоро сав у њу завије, као да се скрива (фот. 11, 12). Тако прерушен, док испод „капе“, на челу, „међу већи“, истовремено има и амајлијску „златну пару“ као други главни „зетовски нишан“, младожења остаје у „белој сакми“ за све време свадбеног похода, изузев при уласку у цркву, ради венчања, када је одгрће и скида, да би се при изласку из цркве понова у њу увукао. А томе је тако брижљивом прерушавању младожење помоћу „беле сакме“, као што је слично и код младе помоћу „беле гуне“ или „горнице“, главни разлог у напред истакнутом страху Маријоваца од свакојакх „сеништа“, особито од „вапира“, „ђавола“, који вребају младенце, да би их могли прве брачне ноћи да „испијат“. Такве улоге у старом обичајном животу, као најважнији део мушке „венчаничке рубе“, „бела сакма“ је сачувала стари тип овога хаљетка по боји, онакав какав је био раније код свега вуненог, сада знатним делом „црно вапцаног“ одела.

Овој групи тешких горњих хаљетака, уједно и као последњи део тако обилате мушке „горне рубе“, припада још и „кожуф“, зимски део одела, којим се топлотна улога „гуне“ и „сакме“ одмењује или још више допуњава. Додавља се од варошких ћурчија, стога је ређе заступљен. Скројен је од *јагњеће коже*, са што потпунијим руном, да би био топлији. Досеже до преко појаса; обично је дугих рукава, а понекад, слично „гуни“, и без рукава. Једини би му украс била „оптока“, од испуштеног црног руна са наличја, на рубу око врата и дуж разреза на грудима, где се предње поле закопчавају. Носе га старији људи, поглавито „старци“, они који су већ везани за „тланик“ („буцак“) крај огњишта. Старци га облаче и место „гуне“, или га, ако није „студно“, само заогрну, и тако им је згодније за седење (фот. 18). Иначе се хладних зимских дана, када је „много студно“, облачи и преко „гуне“, а испод „сакме“.

Слично преврнутој „гуни“ на ожалашћеном укућанину и „белој сакми“ на младожењи, и „кожуф“ служи *прерушавању* Маријоваца, само не против злих духова, већ ради застрашивања противника. Као што је напред поменуто, до недавно су у маријовских „бабара“, када би пошли „на бој“, уз разнo оружје неизоставна јуначка опрема били и „кожуви“ *преврнути* „наопако“, да би им „опачина“ од густога руна пружала страшнији изглед.

Гаћи, дзиври, бечви и шалвар. — Према напред изложеној, тако обилатој „горној руби“, мушка је „долна руба“ знатно скромнија, особито својим старијим деловима. Мање је обилатости, у односу према горњој, и зато што је допуњавају и замењују неколики дугачки горњи хаљеци, у првome реду „кошула“ својим дугим скутовима, а онда, и још више, „гуна“ и „сакма“.

Главну групу „долне рубе“, која обухвата „нози“, а неколиким хаљецима и доњи део трупа, до „половине“, чине ова четири хаљетка: „дзиври“, „гаћи“ или „куси гаћи“; „бечви“, „бели“ или „волнени гаћи“; „долни“ или „бубаћерни гаћи“; и „шалвар“ или „црни бечви“. Прва три хаљетка, сва три уствари *гаће* различите врсте, претежно су стални, ма да не сви подједнако опште и истовремене употребе; носе се увек испод кошуље, тако да њени скутови преко њих падају. А четврти, већ праве *чакшире*, као искључиво зимски хаљетак, уосталом још увек ређе заступљен, облачи се преко доњег дела кошуље, чији се скутови, у том случају обично краћи, увлаче унутра, тако да тиме мушка ношња измени свој карактеристични изглед. Од сва четири хаљетка само је први од њих, „дзиври“, „гаћи“ или „куси гаћи“, старе, вајкадашње употребе. Састављене једино од ногавица, у непотпуно развијеном облику гаћа, мушке се „дзиври“ носе стално. Међутим, други хаљетак,

„бечви“, „бели“ или „волнени гаћи“, који има облик већ потпуних гаћа, скорије је уведен и још увек ређе се носи, поглавито зими, тада испод „дзиври“. Најзад, трећи и четврти хаљетак сасвим су скорашње употребе, „долни“ или „бубаћерни гаћи“ уведене углавном тек од ослобођења, а „шалвар“ или „црни бечви“ и нешто раније, из последњег турског доба.

„Дзиври“ или „гаћи“ задобија мушкарац знатно доцније од „кошуле“, а доста раније од „гуне“. Тек када „дете“ („машко“) зађе у четврту до пету годину, те најзад научи само „по надвор да оди“ (нужду да врши), онда му се испод кошуље облачи и овај доњи хаљетак. Сада су то код мушке деце за лето све више „бубаћерни гаћи“, а за зиму „бечви“ или „волнени гаћи“, да би му као праве гаће, — место првобитних маријовских „гаћи“, старинских мушких „дзиври“, које се као полугаће, без тура, у новије време зову и „куси гаћи“, — пружиле што потпунију заштиту доњег дела тела. Како женскиње уопште никако не облачи овај доњи хаљетак, већ испод кошуље „цел век со гол газ оди“, то су „гаћи“, као *искључиво мушки хаљетак*, поред других још једна одевна ознака мушкога пола. Међутим, код многих Маријоваца главни облик гаћа, уједно и чакшира, које носе одрасли мушкарци, особито старији људи, још увек су старинске мушке „дзиври“, уствари саме ногавице, док су женске „дзиври“ свега доколенице, те и они, уколико испод „дзиври“ још нису понели било „бечви“ или „волнени гаћи“, било „бубаћерни“ или „долни гаћи“, испод скутова кошуље такође „со гол газ“ иду.

Примитивне маријовске гаће, старинске мушке „дзиври“, кроје се од „валано, четиљорно клашни“, некад и од њихове боље изаткане и уваљане врсте, „од четиљорно шајак“. Скројене су у облику самих „ногавици“, које се састоје свега од по двају главних делова: „исцело љајшно“ или „надворешна страна“, која обавија ногу споља; и „клино“ или „внатрешна страна“, која је троугласто уметнута изнутра, међу ноге, од препона до чланака, тако да се доле на клин завршава. Обавијајући само „нози“, по правилу доста утегнуте, оне досежу од „глуждева“ (чланци), изнад „натпети“, свега до „кусева“, међу „дебело месо“ и „бутини“. Овако скројене, „ногавици“ су уврх „внатрешне стране“, испод „шулиња“ („мадиња“, мошнице), уско међу собом спојене, али исто тако још увек такође и растављене, тако да доњи део трупа остаје одоздо сасвим отворен. Уврх „надворешне стране“ свака од ових ногавица за себе има пришивене „уши“, платнене траке, помоћу којих бивају „дзиври“, свакипут при облачењу, „зашијени“ или „заврзани“ за један од стабилних хаљетака, по правилу за доње крајеве „абе“ или „ванеле“, а у новије време, уколико се носе, било за „бечви“ или „волнени гаћи“, било за „долни“ или „бубаћерни гаћи“. Доњи крајеви ногавица, око „глуждева“, који су као „околно“ нарочито порубљени, зову се „џорабено“. И дуж ових, као и свуда на „рабо“ (руб), дуж споја једне и друге „стране“, ногавице су украшене „со ојшока“, која је обично боље врсте, од куповног „гајтана“, исплетеног „од две врвци, на два страка“. Таквог састава, мушке су „дзиври“ *беле боје*, „од бело волнено“, док су им „оптоци“, као украси, од *црног гајшана* (фот. 14).

Овај примитивни облик гаћа носе мушкарци стално, кроз оба полгођа, и лети, и зими, тако почевши од дечачког доба па кроз сва доба узраста. Старији људи, нарочито „старци“, носе их и сада уз „нози“ до саме „мрше“, онако како су се носиле и у раније време, пре појаве других, новијих и потпунијих врста гаћа (фот. 19). Једино у доњем делу ногу што долазе преко „чорапи“, али се носе такође и испод њих. Ако су обучене преко чарапа, онда су „дзиври“ испод колена опасане „со џодвески“, да би биле боље утегнуте. У стараца, као у раније време и у млађих људи, младића и де-чака, „дзиври“ су и сада често не само лети већ и зими једини хаљетак за заштиту ногу, служећи истовремено колико као „гаћи“, како се такође од старине зову, толико и као *чакшире*, о којима се пре увођења „шалвара“ уопште није знало. Отуда су ове непотпуне, „куси гаћи“, и један од наро-

читих предмета „смешки“ становника околних области о Маријовцима: како су они ради „волне“, да би је могли што више сабрати за „дзиври“, са планине скакали у „маглу“, држећи ову за вуну.¹⁹⁸

„Бечви“ или „волнени гаћи“ кроје се од тање врсте „валано, четворно клашни“, такође и „од четворно шајак“. Скројене у облику потпуних гаћа, састоје се из ових делова: „дзаден кућел“, који као тур долази позади, али сасвим утегнут; „предиен кућел“, којим се заклања трбушна страна; и две „ногавици“, свака „од исцело плагно“, уметнуте „од страна“ између задњег и предњег „кутела“, увек су „долзи“, дуге од „глуждева“ до саме „половине“. На оба „кутела“ удешен је горњи „раб“ (руб) тако да се може уденути „гаћнико“, који је „од волнено предено“. А на предњем „кутелу“ има „над папок“ (пупак) мали „расцејок“, толики да се „гаћнико“ може уденути; иначе, „кога се моча“ (кад се мокри), „гаћите се одврзуват“. Као праве „гаћи“, „бечви“ су целе беле боје, стога се, за разлику од белих „дзиври“ са црним гајтанима, као и од црних „шалвари“, зову још и „бели гаћи“. Облаче се до саме „мрше“, а помоћу „гаћнико“ опасују око „половине“ испод скутова кошуље. Док су старинске „дзиври“ стални хаљетак, „бечви“ се по правилу носе зими, и то тако да онда преко њих дођу „дзиври“, које у том случају, по новијем начину, служе као кусе чакшире, управо као горње „куси гаћи“. Носе их поглавито млађи људи и младићи, некада и лети, ако још нису примили савремене памучне „долни“ или „бубаћерни гаћи“. А у опреми „овчара“ оне су, уз „дзиври“, и стални део „овчарске рубе“.

У раније време, док уз старинске мушке „дзиври“ још нису биле уведене и „бечви“, као потпуне вунене гаће, Маријовци не само што су испод скутова кошуље ишли „со гол газ“ већ им је, особито на „пазару“ у вароши и на другим скуповима изван њихове области, постајало све више зазорно што при дубљем сагињању напред, или при иоле непажљивијем седењу скрштених ногу, понекоме од њих „ће му се гледа куро“. По томе је остао „прекар“ соју Трикуроваца у Брнику: једном њиховом „дедовцу“, „дедо-Трикуру“, кад би се сагињао — „му се гледаше куро одзад“, а кад би се гнездио да седне — „му се гледаше па однапред“, и онда га селани у шали „прекарали“: „Трикуру!“

Увођење „бечви“ или „волнени гаћи“ доста је старо. Почело је од укидања маријовских „земских кметова“ (1834), када је уз обласну аутономију престао и дотадашњи јако подвојен живот Маријоваца, а настале нешто ближе везе са становништвом околних, напреднијих области. У неким селима Старог Маријова називом „бечви“ означавају се и саме црне клашњене мушке доколенице, које се иначе зову „пртеници“ или „куси дзиври“, за разлику од женских „дзиври“, вунених плетених доколеница. А у тиквешким „горним селима“, на граници према планинском Маријову, клашњени хаљетак сличан маријовским мушким и „кусим“ и обичним „дживрама“, који се тамо носи негде као саме доколенице, негде као потпуне ногавице, а негде и као праве чакшире, и то увек преко памучних гаћа, зове се такође „бечви“. Према томе, увођење маријовских „бечви“ у облику „волнених гаћа“ могло је наступити под утицајем суседних Тиквешана, али исто тако и суседних Пољана, који, под непосредним упливима Прилепа и Битоља, такође располажу сличним потпунијим доњим хаљетком.

„Долни“ или „бубаћерни гаћи“, за чије кројење служи поглавито „четворно плагно“, зову се још и „бубаћерни бечви“ или „бечви од памбук“. Састоје се из истих делова као и „бечви“ или „волнени гаћи“. У турско време Маријовци их нису носили, а почели су да их уводе тек од ослобођења. У томе, као и увек, предњаче млађи, у првоме реду „мешани луђе“, који су више света видели, највише они који су „војници одиле“: навикнути

¹⁹⁸ Ibid., бр. 106, ред 5.

у касарни на мекши и угоднији „памбук“, чим би се „од војска“ вратили, они би од „домаћинке“ захтевали да кроји и „бубаћерни гаћи“. И тако су оне за кратко време постале прилично распрострањене међу млађим људима, сада све више и међу младићима и децом, где је даља посредничка улога жена од утицаја. Као „долни гаћи“ носе се стално. Облаче се до самога тела, лети испод „дзивра“, а зими још и испод „бечва“ или само испод „шалвара“.

„Шалвар“ или „црни бечви“ кроје се од исте вунене тканине као и одговарајући, такође новије уведен, горњи зимски хаљетак, „шајак“ или „копоран“, а то је „*четворно шајак*“, јаче, боље изаткане и уваљане „четворно клашни“. Скројене су из истих делова као и „бечви“, од којих се разликују својом *црном бојом*, по чему им и назив „црни бечви“. Спрам обичних „бечви“ разлика је покатак још и у томе што нису увек „долзи“, до самих „глуждева“ (фот. 18), већ су и „куси“, али не као „дзиври“ с горње већ с доње стране, досежући свега до „потколена“, тако да у том случају преко њих наниже долазе црне „куси дзиври“, некад и саме „чорапи“ (фот. 22, 24). У свему су у облику чакшира, али и оне, као и обичне „бечви“, имају спреда само један мали „расцепок“, ради удевања и везивања „гаћника“. Носе се зими, а облаче поврх једних напред описаних врста „гаћа“: у млађих људи преко „долни“ или „бубаћерни гаћи“, или преко „бечви“ или „волнени гаћи“, а некад, ако је „много студ“, поврх и једних и других; а у старијих људи преко „бечви“ или преко „дзиври“. Притом се скутови кошуље умећу у саме ове чакшире, а оне се по горњем рубу, око „половине“, опасују „ћемером“ или „појасом“, док су око „потколена“, ако су дуге, обавијене „со подвески“. Долазећи увек одозго, ради утопљавања руку имају „*џејалки*“, по једну с обеју страна испод „колко“ (кук), на споју задњег и предњег „кутела“. Као и „долни“ или „бубаћерни гаћи“, и ово је новије уведен хаљетак, али још из турског доба, из истог времена откад се почео носити и „шајак“ или „копоран“, поглавито по угледу на турске „низаме“. Исто онако као што и одговарајући горњи зимски хаљетак, „шајак“ или „копоран“, сасвим нерадо носе, „*ергени*“ скоро никако не облаче ни „шалвар“ или „црни бечви“, колико што би им ове чакшире наборима и везом украшене скутове кошуље потпуно сакриле, толико што би им својом црном бојом, која више приличи „мажима“, и сасвим измениле изглед „рувета“.

Вушче или ђрегаче. — Док маријовски „*ергени*“ овако избегавају да усвоје „шалвар“ или „црни бечви“, које као једноставне чакшире јако упрошћавају ношњу, а заједно са „шајаком“ или „копораном“ остављају је и скоро без ичега китњастог и украсног, дотле они, особито у Малом Маријову, о празницима и свечаностима, нарочито о свадби, када хоће да су „на велико променети“ и „убаво ружани“, преко скутова многоструко набране кошуље радо носе шарену вунену кецељу. То је „*вушче*“ или „*ђрегаче*“, иначе типичан женски хаљетак, овако деминутивним обликом означен зато што је у мушких увек нешто мањих размера од обичне женске „вуте“ или „прегача“.

„Ерген“ задобија кецељу као део „долне рубе“ још као „дете“: када прохода и обуче му се „кошула“, онда му се преко скутова и „подвеске“ око појаса опаше „вутче“, „дуге“ до испод руба кошуље, колико „да не се мачка (маже, брља), да не се валка (ваља) со кал“, толико и још више „за да личи“. Ради тога то прво „*вушче*“ мора да буде „*аловно*“, у основи црвене боје, која симболизујући младост и животну снагу, самим тим што „личи“ и „пађа на очи“, чува од „лошо“. Уједно је ово „вутче“ украшено и нарочитим тканиским „*шаром*“, који као и код женских кецеља може бити од двеју главних врста. Један је „*со ђрачки*“ (пруће), а други „*со штици*“ (даске), овако издвојени и према техници справљања на „разбоју“, док су иначе оба „шара“ наизменичне пруге у неколико живљих боја на црвеном пољу, имајући и они исту духовну заштитну сврху као и само „аловно“. Мушко дете носи овакво „*аловно вушче*“ стално, све док сасвим

не ојача, те у четвртој до петој години не задобије и „гаћи“. А затим, особито када се након две до три године већ и замомчи, те поред других хаљетака одраслих место „подвеске“ као појас задобије „ћемер“, тада место ове свакодневне црвене кецељице, чије ношење престаје, опасује празнично „прегаче“. Док је „вутче“ свега „од једна дипла“ („пола“), дотле је „прегаче“ „од две дипли“ („поли“). Оно је као део „ергенске рубе“, опасно преко „ћемера“, увек „бело“, у основи беле боје, иначе такође украшено „шаром на пречки“, од уметнутих црних или шарених пруга; слично је истоименој женској кецељи, само што наоколо није украшено „со киски“. Зато што „арно чини за ергени, поубаво да се наружат“, „бело прегаче“ је по правилу део младићске свечане ношње. Овако нарочито у Малом Маријову, где се мушкарци, слично суседним Пољанима, увек китњасте носе него у Старом Маријову. А код оних младића који би као „гајдарџије“ учествовали на сеоским заједничким или посебним кућним свечаностима, као и код оних који би као „девери“ пошли на свадбу, оно је скоро и неизоставни део свечане опреме (фот. 11, 13, 14).

Овако су носили младићи „бело прегаче“ откако се памти, у старије време не само о празницима и свечаностима већ и стално. Али, као што је напред поменуто, овај старински хаљетак, у који се, у облику „вуте“ такође са заштитним „шаром на прачки“, прима и само новорођенче, носили су некада тако и „мажи“, и то не само младићи већ и старији, догод би у себи осећали довољно полне снаге. Тиме овај вајкадашњи колико заштитни толико украсни хаљетак, не само женских већ и мушких, показује у старом обичајном животу Маријоваца и нарочито значење као *међускутни заклон* за заштиту оних органа који пружају „животно“.

Чорайи, подвески, пршеници или куси дзиври и калчуни или обвијала. — Као делови мушке „долне рубе“, ови хаљеци, редовно вунени, спадају више у обућу неголи у одећу. Јер, било као чарапе, било као њихова допуна у облику доколеница, служе за заштиту доњих делова ногу, „стапала“ и „долни егленици“. Између ових су стални део *вунене обуће* једино „чорайи“, уз које иду и „подвески“, док су „пршеници“ или „куси дзиври“ и „калчуни“ или „обвијала“, као краће или дуже доколенице, углавном зимски хаљеци. Као и специјални хаљеци за „раци“, „калци“, тако и ови за „нози“, где спада и сва обућа, увек се рачунају на „рало“ (пар): „рало калци“, „рало чорапи“, „рало пинци“ итд.

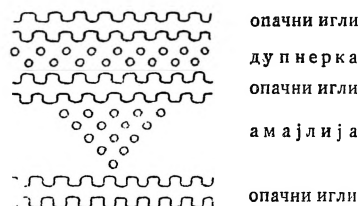
„Чорайи“ (једн. „чорап“) су као и „калци“ редовно „од волна плетени“. Плету се увек „со три игли“, од којих „две ће стојат наредени со *кошелци* (петљице), а једна ће презима од нима и ће врви по *ред*“. Обухватајући доњи део ноге, до „потколена“, на њима се разликују три дела: „горњишче“, „сџајало“ и „пршци“. Ради лакшег обувања, уврх горњишта са „внатрешне стране“, која је међу ноге окренута, чарапе имају кратак „*расцејок*“ (разрез), на који с једног краја избија уплетена „*врвца*“, те се за други крај кроз нарочиту петљу закачи и онда око ноге „завитка“, да би чарапе биле учвршћене (фот. 18). Чарапе се обувају непосредно до тела, али својим горњиштем такође и поврх „долни гаћи“ или преко „бечви“ а испод „дзиври“, као и поврх ових или преко „шалвара“. У последњем случају, кад оне дођу одозго, онда им се „врвци“, завијене у једној до две спирале навише, учвршћују за „подвески“. Врло су пуне и топле, по правилу исплетене од „ву две (удвојено) предена волна“, те добро штите ноге од хладноће и влаге.

Човек их задобија још као „дете“, исто онако као и „чупе“, чим прохода и обуче му се „кошула“. У раније време више се пазило да то буду „шарени чорайи“, онакве као и у „чупиња“, а сада, ако се не могу такве брже да спреме, „ће му клават *бели чорайи*, колко да не му студи“. То су и две главне врсте чарапа, шарене за женскиње и мушку младеж, а беле за ожењене, већ старије људе. До четврте или пете године, када тек стиче и „гаћи“, „чорапи“ су у мушког детета и једини доњи хаљетак, али још увек не сасвим сталан. За то време „дете“ се исто тако као и „чупе“ стално бави по кући,

стога лети иде најчешће „босо“, а само зими носи „чорапи“, тада обично још увек „без пинци“ (опанци), јер је поглавито у сувоти. И тек када у шестој до осмој години „стаса по овци да оди“ или „кај даскал да се учи“, онда их, већ као „ерген“, настаје и стално да носи.

„Ергени“ или „момчиња“, исто онако као што им припадају „шарени калци“, носе „шарени чорапи“, које су лепших „шарчиња“ и живљих боја него у деце, али ипак не толико украшене као у „чупиња“ и „млади невести“. Најобичније и најчешће „шарче“ јесу „крфче“ (крстић) и „лео“ (лав). А поред „крфчиња“ и „левчиња“ исто је тако чест „шар“ и „шарена игла“, уствари комбинација од узастопно разнобојних „левчиња“. Ови су орнаменти, као и други, распоређени више или мање на сва три дела чарапе, на горњишту обично у црвеном плетиву, а на стопалу и прстима у црном. Сложени су најчешће из ових боја: „алово“ (црвено), „пемпаво“ („пемпе“, „пембе“, розе), „ђувезно“ (бордо), „жолто“ (жута), „зелено“, „црно“, али тако да црвена боја превлађује. Овакве чарапе носе не само „ергени“ већ и млађи „мажи“, али само док су „млади женети“ (фот. 24). А чим мало постаре, задомашине се и постану озбиљнији, углавном већ по истеку године дана од женидбе, када обично добију и прво „дете“, онда „мажи“ по правилу одбацују „женско ружало“ и облаче „машки чорапи“, које за праве „маже“ могу по старом обичајном животу да буду само „бели“ (фот. 18, 19, 20). Од овога од ослобођења отступају домаћи *Ћојови*, од којих су неки, да би поред црне камилавке још нешто имали у складу са поповском одећом, почели место белих да носе „црни чорапи“ (фот. 21, 22). У новије време, међутим, понеки и од младића, већ одраслих „ергена“, почели су све више да одбацују „женско ружало“, па место шарених обувају праве мушке, „бели чорапи“ (фот. 23).

Као и прави мушки, „бели калци“, и „машки“ или „бели чорапи“ плетене су само „од бела волна“. Притом су и оне редовно украшене „со бел шар“, који, изведен самом техником плетења, може имати три главне врсте „шарчиња“: „дуйнерка“, „ојачни игли“ и „аменлија“ или „амајлија“, од којих је последње „шарче“ и најважније, са нарочите своје духовне заштитне сврхе (ск. 4). „Дуйнерка“ је састављена од „дуйки“ (рупе), које се плету „со испустени *коћели*“ (испуштене петље, т.зв. ранфла), а у облику пруге наизменично су наврстане у два реда, чинећи тако двојне вериге. Ако је оваквих редова од „дупки“ и више од два, онда је то „*Ћодуйнерка*“ (компаративни облик именице), читав сноп од напоредних верига, које опасују чарапу наоколо. „Ојачни игли“ зову се тако што се плету „од опако“ (наопако, са налича, т.зв. фркет—феркерт), у овом случају споља, а чине пругу у облику двојног, напореда и симетрично распоређеног меандра; оне уоквирују главни „шар“ горњишта и са горње и са доње стране, а уметнуте су и између других двају главних врста „шарчиња“, чинећи им такође оквире. „Аменлија“ или „амајлија“ је напред нарочито истакнути троугласти заштитни орнамент, овде као и „дупнерка“ одн. „подупнерка“ састављена од „дупки“, које наизменично наврстане чине напоредне редове, идући одозго наниже увек за по једну рупу мање, и то тако да је први ред са пет, други са четири, трећи са три, четврти са две и пети са једном рупом. Тиме се добија двојни равнострани троугао, један у други симетрично уписан, притом не као „амајлија“ дуж „околног“ на рубу рукава и скутова мушке кошуље на једну страну као основицу положен, већ, обрнуто, на једно теме стављен (ск. 4), уоквирен с горње и доње стране орнаментом „опачни игли“.

Ск. 4. — Маријовски „бел шар“ у мушких „чорапи“, где је главно уплетено „шарче“ „амајлија“ или „аменлија“.

„Подвески“ су као и дечја „подвеска“ од вуне „шарено *ѣкајени*“, широке свега по једно „прсте“ ($2\frac{1}{2}$ см), а дуге по два до три „педи“ ($1\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ м).

Помоћу њих мушкарац подвезује ноге испод колена. Задобија их још на измаку из детињског у дечачко доба, када као „дете“ први пут обуче „дзиври“ или „гаћи“, најдаље када се замомчи и као „ерген“ опаше „ћемер“. Обавијају се око „потколена“ преко „дзивра“ или преко „шалвара“, а када се око „долни егленици“ сем чарапа обују и „пртеници“ или „куси дзиври“, онда долазе и преко њих. Као што „појас“ означава границу између „горне рубе“ и „долне рубе“, тако су и „подвески“ углавном на међи ове последње и обуће. Зато су ту да би човек и око „потколена“, као и око „половине“, ишао што боље „престегнат“. Уједно да би, као што и „појас“ држи скутове „кошуле“, а у новије време и „гаћи“, придржавале и обућу. Стога се за „подвески“ закачињу „ремени“ од опанака, такође и „врвци“ од чарапа (фот. 18, 23). У „ергена“, када су „на велико променети“ и „убаво ружани“, бивају „подвески“ и окићене „со аловни киски“ (фот. 2).

„Пртеници“ или „куси дзиври“ кроје се „од валано, чейворно клашни“, али таквих да су што пуније и јаче. Скројене су из истих делова као и „дзиври“, само што су као доколенице сасвим „куси“, досежући од „глуждева“ свега до „колена“. У раније време, док поред старинских „дзивра“ још нису биле уведене и потпуније врсте гаћа, „бечви“ и „бубаћерни гаћи“, најзад и сам „шалвар“, „куси дзиври“ служиле су у допуну овом примитивном облику гаћа, будући уствари, као и саме женске „дзиври“, њихов и најпримитивнији облик, првобитни зачетак. Некада, најраније, „пртеници“ су справљане од ланеног или кудељног платна, „од *йршено*“, што указује и на друкчији начин живота и привређивања давнашњих предака Маријоваца, можда још из времена пре досељења у ову планинску област, а затим се прешло на „*волнено*“, сагласно овдашњој главној, сточарској привреди. Пре но што се почело носити „црно вапцано“, и „пртеници“ су биле само *беле*, а отада, за разлику од белих „дзиври“, преко којих долазе, чешће су *црне*. Откако су уведене „бечви“ или „волнени гаћи“ испод „дзивра“, „пртеници“ нису више сталне употребе у целој области. У вишем делу области, Старом Маријову, где се зову и „бечви“, носе се гдекад и лети. Иначе су у читавој области заостале још само као део зимске „овчарске рубе“; такође као зимска опрема „домашара“, када би као „дрвари“, „дељачи“ и „ћумурџије“ пошли у планину, или као „пазарџије“, и у овом случају преко планине, кренули у „град“.

Најзад, као последњи део *вунене обуће*, долазе „*калчуни*“ или „*обијала*“, старинске, искључиво зимске доколенице, сасвим друкчијег кроја и облика, донекле друкчије и грађе, од напред описаних доколеница. Зову се још и „*вијала*“ (једн. „вијало“) или „*обијала*“ (једн. „обијало“). Кроје се од тањих, „*лишо клашни*“, ипак „малце подвалано“, у облику једноставних четвртастих комада, званих „*исцело йлашно*“, дужине ногу до колена, а на доњем крају „со *врвца*“, која је „од волна сукано“. Сада су „калчуни“ чешће *црне*, а раније, као и „пртеници“, биле су само *беле*. Уствари завијачи, уједно и обојци, долазе као допуна обуће поврх „чорапа“ и „пртеница“; обувају се ради зимске заштите целих доњих делова ногу, заједно са стопалама, штитећи их против влаге и студи, а нарочито против дубоког планинског снега. Обавијене око „стапала“ и „долни егленици“, „калчуни“ се помоћу „врвци“ завију и утегну од опанака до самих колена. Раније, док су се „пртеници“ стално носиле, „калчуни“ су биле неизоставни део „зимне рубе“; онда, када би се „завечер“ вратили „луђе“ дома, собули би се „пинци“ и „калчуни“ и ставили крај огњишта „да се сушат“, а у осталом оделу, скоро свему, легло би се на починак. Сада су „калчуни“, као и „пртеници“, заостале само као зимска опрема „овчара“, а од „домашара“ такође опрема још и „дрвара“, „дељача“, „ћумурџија“ и „пазарџија“.

Пинци, чевли и скорни. — Уз напред описану вунену обућу долази *кожна обућа*. Њена најстарија врста, још увек као главна у читавој области

заступљена, јесу опанци, који се у Малом Маријову зову „*пинци*“, а у Старом Маријову чешће „*ојинци*“. Маријовци их режу од „коже“, „свинске“ или „говедске“, према томе „како да има“, а ову справљају сами или је до-бављају из вароши. Од свега што на себи носе, то је једина „машка работа“, посао самих „мажи“, брига „домаћина“. Такви су „пинци“ сасвим примитивног облика, колико да обују само „стапало“, напред са нешто испуштеним ка-пицама, да би и „прсти“ били заклоњени, и тако увезани опутот. Обувени, чврсто се притежу, било „со *ремење*“, било „со *врвци*“, једном до два пута преко стопала, а онда од „натпета“ неколико пута спирално око ногу из-међу „глуждева“ и „потколена“, где се учврсте за „подвеске“. Овакви ста-рински „пинци“, од непотпуно учињене коже споља длакави, врло су грубог изгледа (фот. 19, 20). Отуда се обесни Мурата арамија, пред погибију са својом дружином у Маријову, и самом маријовском „земском крседару“, Кузману Кариману, који је у „земско време“ био „војвода од Маријово“, потсмевао: „Камо го Кузман крседар, | Целадин бегов кафпедан, | Со таја *капа на сџрана*, | Со тије *гаћи по сџрани*, | Со тија *пинци влечесџи*!“¹⁹⁹ У последње време, међутим, опанци се добављају и готови из вароши, погла-вито „*говедски пинци*“ (фот. 23), а неколико последњих година и такви који су израђени од *гуме* с аутомобилских точкова.

Сем опанака, Маријовци, особито младићи и млађи људи, све више носе и „*чевли*“ или „*чејли*“ (цревље), плитке ципеле, израђене од градских „кондурација“. Али оне, иако одавна у употреби, ипак више спадају у праз-ничну и свечану опрему (фот. 23, 24), док се у „рабочни дни“ обувају и даље поглавито опанци. Најзад, Маријовцима су исто тако одавна познате, ма да веома ретке употребе, и кожне „*скорни*“, старинске „*чизми*“, какве су некада, уз јуначку опрему, „руво пеливанско“, носили неки од њихових „зем-ских кметова“. Код њих се разликују два главна дела: „*коруйка*“, горњи део (т.зв. саре), и „*сџајало*“, доњи део. У једној маријовској песми спомиње се како је „во Вароша града“ (сада Марков Град, стари Прилеп) неко „младо баздриђанче“, пореклом са Косова из доба када су ударили „клету Турци“, дотле незнани „шуро“ маријовског „Стојана Србина доброг јунака“, такве „скорни“ на себи имало: „Ај, посегни мојо десен *скорен*, | Ај, види ми моја десна нога, | Да ли ми је таја бележица?“²⁰⁰ Ту би се огледали и други стари варошки утицаји на народну ношњу ове планинске области.

„Пинци“ или „чевли“ задобија Маријовец још као „дете“, када про-хода и обују му се и „чорапи“. Али их у детињству, бавећи се по кући, у сувоги, не носи стално, као ни чарапе, већ само зими, па и онда ретко, нај-чешће ако би га где повели „нагости“. И тек када настане „ерген“, онда их носи стално. Док је детету слободно да иде „*босо*“, не само „без пинци“ већ и „без чорап“, уосталом и зато што му је, сталним бављењем по кући, обућа од мање нужде, дотле је то младићима и људима по обичајном реду и пристојности недопуштено. Једино што „стар рувет“ још допушта, то је да могу собути „пинци“ кад на „оралишту“ разиграју „оро“, и онда играју у чарапама. Међутим, када су при раду на „гумну“ око вршења жита, онда је чак и обавезно да остану обувени само „во чорап“, „да не се гази лебо“. Иначе, ако би неко од младића или људи ишао „бос“, то би се сматрало за „неспастрено“, чак и „страмотно“, и такви би намах били извргнути потсмеху и руглу. Отуда у једној маријовској песми враголасто „девојче“, наговешта-вајући заљубљеном младићу и толику његову заборављеност, прети „бе-ћару“: „*Босо* ће трчаш по мене!“²⁰¹ А у Градешници, у Старом Маријову, постоји сој Босеовци, дељеници Сталеоваца, који су тако „прекарани“ зато што су неки од њихових предака „*боси* одиле“. И Маријовци за Босеовце додају: „Сеа тије веће не идат боси, ама, по прекар, довед боси ће се при-

¹⁹⁹ Ibid., бр. 87, ред 38.

²⁰⁰ Ibid., бр. 23, ред 73.

²⁰¹ Ibid., бр. 31, ред 14.

кажуват!“ Поред оваквог извргавања потсмеху и руглу, што се преноси чак и на потомство, босом се младићу и човеку, као и девојци и жени, забрањује приступ „во црква“. А од „мажи“ нико не може бос узети учешћа ни на каквом сеоском скупу ради збора или договора; макар да је и „дип сиром“, сваки „маж“ мора за „собор“ или „скупчину“ да буде обувен.

б) Женско одело

Шамија, ђодивка, обрус и коцел. — Као што је „капа“ првашња и главна ознака мушкога пола, тако је у Маријоваца и „шамија“ као највиши део „горне рубе“ главно одевно обележје женскога пола такође још од повоја. Уједно, док дете у колевци не ојача, она је и прва одевна заштита главе новорођенчета без обзира на пол, било оно „чупе“ („женско“), било „дете“ („машко“). Наиме, чим се дете по рођењу „искапи“ (искупа), стави у „пелени“ и завије у „повој“, истовремено када му се чело окити „со киска босилок“, која је увијена „со аловно предено“ и украшена још и „со стробрени пари“, што као „киска за од очи“ има да га чува „од лошо“, одмах му се и глава завије у „крпче“ или „бело шамиче“. И ово само покривало за главу служи поред физичке такође и духовној заштити овога главног дела тела човечјег, јер је и највише изложен удару ванприродних бића и сила. Притом се ово „крпче“ детету повезује чврсто, „да не му расне глава голема“, јер „ако да нема шамиче, главата ће му израсне колко једен кутел (мерица) голема“. И тек када дете у повоју довољно ојача, обично након пола године иза рођења, онда се сталним покривалом за главу постави разлика између једног и другог пола: док мушко добија „капу“, дотле женском остаје и даље везоглавка, али је то сада црвено, „аловно шамиче“, „да се познава оти је чује, оти жена има да стане“. И отада, уосталом још од рођења, „женско“ је до краја живота стално под везоглавком, као и „машко“ под капом, првенствено ради заштите главе од ванприродних бића и сила. По старом обичајном реду, појава одраслог женског чељадета откривене главе осуђивала би се, чак и поред крајње „сиромаштије“, као нешто „неспастрено“; а ако би то било још недорасло „чупе“, онда би се оно сматрало као крајње „сираче“, као да је без икога свога и без икакве заштите.

Као главно одевно обележје женскога пола, „шамија“ је истовремено и ознака узраста и брачнога стања. Отуда се после повоја, кроз разна доба узраста, носе различите врсте „шамија“: „чује“ откад прохода па док у трећој до петој години, задобијајући „илешенки“ и „коцле“, не постане „илешено“, као и даље све док је још „чура“ (чора), повезује се у „крпче“ или „бело шамиче“; када се у дванаестој години задевојчи, настане „девојче“, „момиче“, и тако докле год је „девојка“, „мома“, носи „белу шамију“, али више не као обичну убрадачу, већ као „покривач“ за главу, те је то „белио шулбен“, по коме „девојка се знаје“, што је и главни „знак“ да је „стасана за мажење“ (фот. 26, 27); када се „омажи“ и постане „млада невеста“, те слично младожењи понесе и „обрус“, а поред тога и „голем коцел“, онда све док је „млада мажена“ сем белог носи и „аловнио шулбен“ (фот. 38); затим, као „невеста“, све док не остари, повезује се у обичну, шарену „шамију“, која је што се више ближи „староста“, што је место „невеста“ све чешће зову „сиринке“, све затвореније боје, све више „џоцрнеша“ (фот. 39); и, најзад, када од педесете године постане већ „баба“ и место у „коцле“ почне да плете косу само у једну или две „илешенки“, јер „времето ји прошло“, тада, уз све остало „црнешо“, „бабинско“, као повезачу носи „ћилим“, „шамију“ сасвим затворено-црвене или црне боје, по правилу најчешће саму „црну шамију“ (фот. 25). Иначе „црну шамију“, уз расплетену косу, по старом обичајном животу у сврху напред описаног *џерушавања* у жалости, носе „чупиња“, „девојчиња“ и „невести“ и пре но што пређу на „бабинско“ само када облаче „жаловно“ за умрлим, када носе „црну џромену“. А како мајка за изгубљеним одраслим сином или ћерком, „што да је во возраст дојдено“, „довек ће жали“, те ни до „умрен час“ не скида „црно“,

„жаловно“, то је „црна шамија“ код старијих жена и из овог разлога, услед знатне смртности, све чешћа, готово редовна повезача.

Изузев „бело шамиче“ као „крпче“, које је „самоткајено“, од домаћег платна, све остале врсте „шамиија“ добављају се из вароши од „басмаџија“, старинских „баздриђана“ (платнарски трговци). Притом их Маријовке „по маријовски преправат“: свака „шамиија“, а нарочито „тулбен“, „ће се реси со киски, со реси, за поубаво да личи“. Ове кићанке, справљене најчешће од

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 25. — Маријовска женска ношња, летње свакидашње одело; ношење судова за воду „вораци“ и помоћу „подивке“ на глави; на млађој „невести“ земљана „стомна“, а на старијој бакарно „ђумче“; у старице, „стринке“ (скраја), која носи „бабинско“, „црнето“, преко црне „умачкана“ и „продупната“ (умазана и пробушена) „бела вута“. Дуње, Мало Маријово.

вуне, код „тулбена“ су највише црвене, затим зелене и беле, свуда по ивицама обично „наретко“ окићене; сем тога, уврх „тулбена“, над челом, долази и „аловна киска“ (фот. 26, 27, 36). Док остале врсте „шамиија“ служе поглавито за забрађивање, тако да од дијагонално пресавијене четвртасте везоглавке два се краја под браду подвезу, а трећи се пусти преко леђа низ „коцле“ или „плетенки“, дотле се девојачки и невестински „тулбен“ на исти начин пресавијен само пребаци око главе и преко плећа, те сва три краја, „убаво наресени“, падају низ „коцле“; притом је око „лица“, а испод овог покривача, коса видно истакнута, преко чела „со кркви начешлани“, а низ образе „со дзулуфци пуштени“ (фот. 37). У последње време почињу девојке у Малом Маријову, под ближним градским утицајима, да одбацују „тулбен“ и да друкчије носе косу, што су још увек појединачни и усамљени случаји (фот. 28, 29).

Како је „шамиија“, овако „преправена“, и један од главних украсних женских хаљетака, то се она носи и на један други начин. Као што „младоженец“ приликом венчања за „ћемер“ задева „зетовски крпи“, а „ергени“ и млађи „мажи“ о празнику „бело крпче“, тако и „млада невеста“, о свадби и догод носи „голем коцел“, заклањене о „колко“ (кук) с обеју страна по једну „аловну шамију“, док трећу, „белу“, опаше позади, „над газот, демек на газот чес му прави“, и то преко „големог коцела“, а испод „подвески со

пари“, све то да би била „повеће, поубаво наружана“ (фот. 30, 31, 33). Најзад, „аловна шамија“ служи као „*ружало*“ не само девојци и младој невести већ такође и младићу, који као „бећар“ у једној маријовској песми, чезнући за младим момама, поред осталог и овако јадикује:

„Моме, сав ноћ одам, сав ноћ шетам..... | Моме, па дојдувам, па легнувам, | Моме, на јанбаро, на чардако, | Моме, мали моми надумувам, | Ајде, винџал солзи поронувам, | Ајде, *ал-шамија* утопувам, | Ајде, на гради ја исушувам!“²⁰²

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 26. — Маријовска женска ношња, девојачко празнично одело, спреда; испод белог „тулбена“, окићеног „со аловна киска“, над челом „крмки“, а низ образе „дзулуфци“; између „предника“ кошуље „гушале“, а преко ње „сађија“, чије „кистење“ око рамена; за „појасом“ шарено „крпче“; „аловнио прегач“, врсте „градешки прегач“, са „шаром“ „парта“, при дну окићен помоћу „реси“, а од „оптоке“ изведене и троугласте „амајлији“. Сава Митревић Шендевска; Старавина, Старо Маријово.

више забаве ради, то би за Маријовца, особито за „мажа“, и највећа „страмота“ била да метне на главу „подивку“, којом се иначе печалбари из других крајева као алвације служе за ношење своје робе.

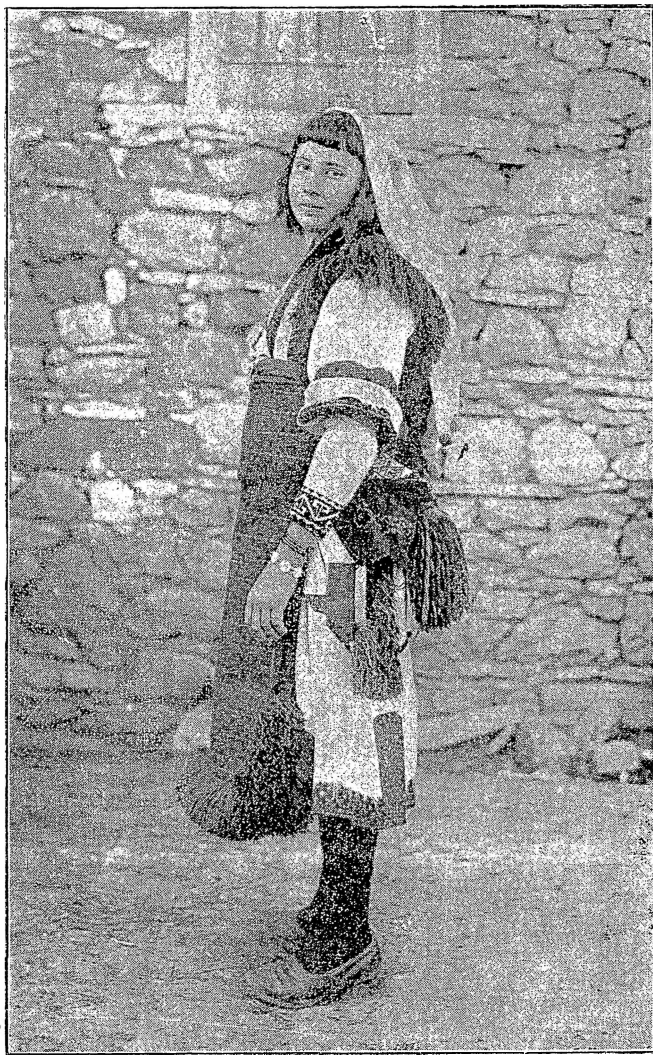
„Обрус“ је посебно старинско одевно обележје *невесћинства*, као што је и код мушких обележје мужевности. Овај је хаљетак као такав у Мари-

„Подивка“ спада у свакодневну женску *носачку опрему за главу*. Она је део женске ношње само утолико што се од случаја до случаја, из дана у дан, без обзира да ли су то „работни дни“ или „неделници“, носи на глави поврх „шамије“, ради стабилности ношења судова за течност. То је „*шркало*“ (точак, котур) од чврсто увијене и повезане „крпе“, удешено за теме као *пџд*, на коме се онда носе судови за воду (земљана „стомна“, бакарни „ђум“ и „котле“, дрвени „букар“) и за млеко (дрвено „ведро“, такође метална „тенеђија“). Овај вајкадашњи начин ношења помоћу „подивке“ на глави особито је карактеристичан за Мало Маријово, где се тако редовно носи вода са кладенаца и млеко са бачила (фот. 25), док се у Старом Маријову чешће носи „во раци“ и „на рамо“ (фот. 38).

Како је ношење воде искључиво „женска работа“, првенствено „*невесће*“, на којој и лежи сва главна „домашна работа“, а онда и „*моме*“, која на воду иде

јоваца старији и од женске „шамиије“ и од мушке „чалме“, који су називи за старинске домаће хаљетке, женско „крпче“ и мушку „крпу“, дошли тек под турским утицајима. Маријовка задобија „обрус“ на дан венчања као један од главних делова „венчаничке“ или „невестинске рубе“ (фот. 11, 13, 14). И отада би се по старом обичајном реду носио стално, све до смрти; као ни „маж“, ни „невеста“ се није могла ни замислити без овога вајкадашњег покривала са главу (фот. 34, 35). Међутим, као што је то још раније наступило код људи, овакво ношење „обруса“ почело је од ослобођења да се изобиљава и код жена, тако да га сада „млада невеста“ у Малом Маријову понесе свега још на дан венчања, док га у Старом Маријову као и „голем коцел“ стално носи за шест недеља од свадбе, а онда до истека године дана од удадбе још само о празнику, о свечаностима и при одласку у гостинске походе (фот. 32, 33).

Слично мушком, и женски је „обрус“ направљен од посебно изатканог комада „*лиџо џлајно*“, чија је дужина један „стажен“ ($1\frac{1}{2}$ м), а ширина једно „педо“ ($\frac{1}{4}$ м). Ово је платно, за разлику од старинског мушког „обруса“, исцела „бела крџа“, изузев на крајевима, где је вуном уткан „шар“, друкчији од оног који се као „веђи“ везе вуном по ивицама дуж целог „обруса“. Уздужни, везени „шар“, „везано“, чине управо два дела: „одметнајто“, одметнуто везени руб, у облику испрекидане линије или низа испуњених квадратића; и „веђи“, по жици везене „гранки“, стилизоване у оквиру необележених правоугаоника, који се узастопно нижу дуж руба „обруса“ (ск. 5). Окрајњи, уткани „шар“, „шарено џкајено“, састоји се најчешће од групе наизменично поређаних, тројно уклопљених паралелоипеда; захвата крајеве „обруса“ за нешто мање дужине но што му је ширина (ск. 6). Ободом овога „шара“, некад оивиченог оптоком „од чоа“, крајеви „обруса“ окићени су помоћу вунених „реси“ или „кишчиња“, које су дуге и по читав „лакот“ ($\frac{1}{2}$ м). Боја „шара“ на „обрусу“ за „младу невесту“ увек је црвена, уз нешто мало жуте или

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 27. — Маријовска женска ношња, девојачко празнично одело, са стране; испод „тулбена“, окићеног „соловни киски“, коса низ леђа сплетена у „коцле“, које се заврши на „кишчер“; испод засуканих рукава „калци“, чији „шар“ чине „куки“, комбинација мотива „машко петле“ и „амајлија“; на рукама „белегзији“ од „смоле“ и „чапражиња“ од сребрних полуинараца, а на ногама „аловни чорапи“ и „чевли“. Иста са фот. 26.

се узастопно нижу дуж руба „обруса“ (ск. 5). Окрајњи, уткани „шар“, „шарено џкајено“, састоји се најчешће од групе наизменично поређаних, тројно уклопљених паралелоипеда; захвата крајеве „обруса“ за нешто мање дужине но што му је ширина (ск. 6). Ободом овога „шара“, некад оивиченог оптоком „од чоа“, крајеви „обруса“ окићени су помоћу вунених „реси“ или „кишчиња“, које су дуге и по читав „лакот“ ($\frac{1}{2}$ м). Боја „шара“ на „обрусу“ за „младу невесту“ увек је црвена, уз нешто мало жуте или

и друге какве живље боје, стога је то „алов шар“. А што је невеста старија, то је боја „шара“ све затворенија, тамнија, где „мешано“ долазе „аловно“, „ђувезно“, „сињо“, „црно“, уопште „џоцрнејшо“, стога је то „ђујски (цигански, тј. црни) шар“. Међутим, „реси“ или „кишчиња“ увек су „аловне“, највише још и „ђувезне“ боје.

Овако састављен и украшен, женски „обрус“ се једним крајем увија око главе „како чалма“: на једну трећину до половину од једнога краја преклопи се уздуж тако да „веђи“ дођу једне преко других, па се онда овим делом, стављајући „веђи“ изнад чела, обавије око главе неколико пута, и притом се „реси“ тога краја увију све скупа као „јаже“ (уже) и изнад чела, у облику венца, учврсте под платно од „обруса“ (фот. 32, 34). А други се крај целом ширином пусти од потиљка преко леђа, низ „плетенки“ и „коцле“ наниже, где „обрус“, као и „голем коцел“, „*чес на газот*“ има: позади се окрајњи „шар“ посаврне мало навише, „кишчиња“ се пуне да висе, обично до дна кошуље, а од њих се две „реси“ помоћу железних „јацици“ (удице) учврсте за појас над куковима (фот. 33, 35). Код „младе невесте“ после свадбе „обрус“ долази преко „тулбена“, у Малом Маријову место обичне „аловне киске“ тада озго, над челом, окићен помоћу „киске“ од перја, високе перјанице (фот. 5); а на сам дан венчања носи се још и испод „нетопа“ (врста круне) и невестинског „венеца“.²⁰³ На дан венчања, док је у току свадбеног похода и „зет“ под „белом сакмом“ сав прерушен, женски „обрус“ служи у исту сврху: локрива цело лице „младе невесте“, да јој пре прве брачне ноћи не би могло бити нанесено никакво „лошо“, ни од „сеништа“, ни од „лоши очи“ (фот. 11, 13, 14). А по истеку прве брачне ноћи, другог дана свадбе, када се, ако је „невеста“ била „чесна“, пије „блага ракија“, „ем блага, ем црвена“,²⁰³ „млада невеста“ се појављује и без „обруса“, да би га после опет понела.

„Коцел“ као део овако разноврсне и обилате *женске опреме за главу* спада по својој намени више у „*ружало*“, и то специјално у женски налит за косу, неголи у саму „*руб*“. Али, будући да ни овај део женске ношње није једнолик, ипак и ту има разлике, јер се издвајају две врсте ове посебне опреме: „*коцле*“, — горњим делом, сплетено од отпадака косе и од црвене вуне, звано „*џрцле*“, а доњим делом, сплетено и окићено од саме црвене вуне, звано „*кишчер*“, „*кишчерче*“, — носи се у продужењу косе низ леђа стално, од детињства па док не наступи старост, и као такво спада искључиво у „*женско ружало*“ (фот. 27); и „*коцел*“ или „*голем коцел*“, — оплетен од саме вуне на сличан начин као и женски „појас“, уствари читав хаљетак, чак веома замашан, — носи се у продужењу косе низ леђа и осталу задњу страну о свадби, затим стално свега још за четрдесет дана по венчању, а онда до навршетка године дана од удадбе о празнику и свечаностима, те као такав спада у саму „*венчаничку*“ или „*невесџинску руб*“ (фот. 31, 32, 33). Стога ће „*коцел*“, као *специјалан венчанички хаљетак*, бити описан у овом одељку, уз осталу женску одећу.

Овај се хаљетак зове обично „*коцел*“, а када се хоће и нарочито да истакне разлика спрам „*коцле*“, онда се назива и „*голем коцел*“. Као што овај други начин називања и сам показује, „*коцел*“ је врло замашан и обилан вунени хаљетак, тежак најмање четири до пет ока, тежи од сваког другог женског „*аљишта*“. Притом је сасвим необичан према свим осталим облицима одела: у свему, и по облику и боји, и по начину уплитања и ношења, *подражава женску косу*, која би, веома бујна, обухватала сву задњу страну женског чељадета, од главе до пета и од једног до другог бедра.

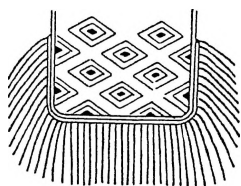
Као и женски „*појас*“, „*коцел*“ се справља „од *црна волна*“, каква је од природе, а ако такве нема довољно, што је најчешће случај, онда „од бела волна *црно вайцана*“. И један и други хаљетак, по грађи слични, спа-

²⁰³ Ibid., бр. 117, ред 5.

дају у „самойлешени алишита“, али таква која су *руком илешена*. Да би могла имати „коцел“ за венчање и као „млада невеста“, о томе се брине „мома“ још зарана; справља га чим настане да опрема осталу „венчаничку“ или „невестинску рубу“. Основу у справљању „коцела“ чине „*ноплици*“ (једн. „ноплиток“, наплитак), вунене „врвци“ у облику гајтана од „по три конци упредени“. Сви су „ноплици“, — на броју најмање две стотине комада, дужине по један „стажен“ (1½ м), укупно не мање од шест стотина „лакти“ (300 м), — у горњем делу „коцела“ здружени у „*прейлей*“, који их држи скупа. Тај главни „преплет“ служи за опасивање преко „половине“, а уједно и за спајање са косом „младе невесте“, ради чега има на горе испуштене своје посебне краће „плетенки“, у оноликом броју колико их може бити од природне косе саме невесте. Ради тога спајања, „млада невеста“ плете своју косу у што већи број „долни“ или „дзадни илешенки“, најмање двадесет, а може их бити и двојином више, ако невеста има од природе бујнију косу. Средином између ових „плетенки“, такође непосредно од „тила“ (потилак), виси у сопствену косу уплетено „*алово јаже*“ (црвено уже), уствари обично „*коцле*“, али само „*прцле*“, без „кишчерача“; оно је притом окићено још и тракастим украшом „*менде*“, које је навезено помоћу разнобојних „муниста“ (ђинђуви), усто и „со пари“ накићено. И „долни плетенки“ сопствене косе, и између њих по средини

Ск. 5. — Маријовске „већи“, ивични везени „шар“ на женском „обрусу“.

Ск. 6. — Маријовско „шарено ткајено“, крајњи уткани „шар“ на женском „обрусу“, окићено помоћу „ресича“ или „кншчиња“.

уметнуто „алово јаже“, спајају се својим доњим крајевима за главни коцелски „преплет“, тако да су за њега „врзани“ помоћу оних његових вештачких „плетенки“, једне с другим уплетене у један до три посебна „преплета“, при уплитању украшени вуном алове или и ђувезне боје. Овако са косом спојен, „коцел“ пружа утисак природног продужења косе „младе невесте“ (фот. 31). Од главног „преплета“ наниже падају „ноплици“, угусто збијени, подражавајући „долги косми“, све до самих „натпети“. Према томе како су „ноплици“ испод главног „преплета“ као привидно продужење природне косе даље распоређени, „коцел“ може бити од двеју врста: „*со једно јаже*“ и „*со две јажина*“. „*Јаже*“ по-

дражава дебело сплетен курјук косе и, ако је на „коцелу“ само једно, уплетено је „од три страка (струка) по седум ноплици“; оно се од средине главног „преплета“, настављено на горње „алово јаже“, спушта наниже, тако да с обеју страна од њега, све до бедара, висе слободно пуштени „ноплици“, обично по стотина од сваке стране, подражавајући тиме око курјука густе праменове природне косе (фот. 33). „*Две јажина*“, међутим, чинећи уствари двојни „коцел“, скупљају у два тобожња курјука косе уплетене све „ноплици“, али тако да, полазећи напореда од средине главног „преплета“ а у продужењу низ „алово јаже“, свако са своје спољне стране поступно, у десет до дванаест захвата, узима у уплет све већи број „ноплици“, да би се при дну оба курјука привидно бујне косе повезала „со алови врвци“, сваки засебно; истовремено је међу „две јажина“, — која су при дну све дебља, да би се на крају оба завршила „со *голем кишчер*“, као што се и „прцле“ у свакидашњег женског „коцлета“ завршава „со кишчерче“, — уметнут „*гајшан*“ као посебно „*ружало*“ вештачке косе, у облику дугачке траке, исечене од „аловне вуте“, притом и оно, као и горње „менде“, „наружано со муниста, со пари и со петелки“ (фот. 31).

На дан венчања и док траје свадба, обично два дана, „млада невеста“ носи „коцел“ овако, као што је горе изложено, спуштен низ целу задњу страну, од главе преко „половине“ и кукова до пета, и притом, што Маријовци истичу као најважније, „ће се клаве на газот, оти на газотт чес има“ (фот. 31). Том приликом носи се поврх „беле гуне“, „горненика“ или „гор-

нице“, која је уз „ракавчиња“ као искључиво венчанички хаљетак обучена преко „прегача“, „појаса“, „сађије“ и „кошуле“, док је преко самог „коцела“ на дан венчања одозго, испод „нетопа“ и „венеца“, обешен „обрус“, а

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 28. — Маријовска женска ношња, девојачко празнично одело и накит, спреда; маломаријовски варијетет „рувета“, „повеће вазано“ и „повеће ружано“; између „предника“ кошуље „гушале“, око врата високи „затилок“; „аловнио прегач“ сав окићен „со реси“, украшен сребрним парамма и куповном „оптоком“ у облику „амајлије“; преко бедара бели „тулбен“, а под лева „пазува“ заденуто бело „крпче“; око врата „ђерданче“, од „муниста“, над пупком „скопец“, а ниже и више овог „решме“, неколико „низа пари“. Кактерина Ташовић; Рапеш, Мало Маријово.

рушена још више но и сам „младожењец“. У томе је, као што је напред истакнуто, и главна сврха „големог коцела“, као и све остале тако богате и необичне невестинске „промене“ и „ружала“: подражавајући косу, у овом случају много замашније но обично „коцле“, „голем коцел“ има такође да послужи одбрани „младе невесте“ од свакојаким „сеништа“ и сваког другог

одоздо и на дан венчања и доцније око бедара опасана „бела шамија“, док преко ње и једна до две „подвески со пари“. Да би могла бити „арно променета“ и „убаво ружана“, око чега највише посла задаје сам „коцел“ својим приметним одевањем и уплитањем, „млада невеста“ почиње да се опрема на дан венчања још изјутра „насобајле“, да би се, по старом начину, тек увече венчала. А кад прође свадба, тада се „коцел“ више не носи спуштен до дна, већ се доњим делом задигне и према десном куку подвиге, где се помоћу „јадица“ (удица) закачи за „појас“ тако да му сада доњи крај виси од „половине“ низ десно бедро, чиме се главни терет преноси на „половину“ (фот. 32, 33). Овако задигнутог носи га „млада невеста“, уз „тулбен“ и „обрус“, за четрдесет дана по венчању стално, а онда до истека године дана од свадбе, за које је време као „млада мажена“ поштеђена од тешке „домашње работе“, носи га само о празнику и свечаностима, такође још и у „рабочни дни“ када би негде „нагости“ пошла, углавном приликом сваког изиласка ван куће и двора.

Одевена у „белу гуну“, која по намени одговара зетовској „белој сакми“, усто главе украшене и заштићене „нетопом“, „венецем“ и „обрусом“, најзад и са „големим коцелом“, поред другог одела и накита, „млада невеста“ је на дан венчања, када је главна „радос“, *пре-*

„лоштилока“; место да „лошо“ удари на саму косу и главу, оно се зауставља на „големом коцелу“ и осталом невестинском „ружалу“, тако многоструком и необичном, особито на глави, а затим и на осталим деловима тела. Даље ношење „големог коцела“ обешеног и о саму „половину“, непосредно уз „мео“ (трбух), тако за четрдесет дана од свадбе, Маријовци тумаче тиме што „млада невеста“ треба још одмах да се навикне „на тежина“, па да јој не буде тегобно кад убрзо иза венчања постане „шешка“ (трудна). Али овде вреди напоменути, да тих четрдесет дана сталне прерушености „младе невесте“, којој од прве брачне ноћи па за све то време највише опасности прети од „вапира“ или „ђавола“, сасвим одговарају року и потпуног прерушавања укућана умрлог такође у одбрани од „сеништа“. Тој истој сврси духовне заштите служи и позније ношење „големог коцела“ о празнику и приликом сваког изиласка ван куће све до истека године дана од венчања, када по правилу „млада невеста“ најзад већ донесе „првно дете“ и прође „бабиње“, те самим тим мину је све главне опасности које су јој дотле, као „младој маженој“, од ванприродних бића и сила одасвуд претиле.

Овакав стари начин невестинског „ружања“ одржао се до потпуности у Старом Маријову, где је и иначе, услед тоталне отстрањености и осамљености предела, много више трагова старог живота и културе. Тамо је „коцел“ заступљен обема својим врстама: „со једно јаже“ у Клину и другим граничним селима према Тиквешу, а „со две јажиња“ у Витолишту и осталим селима према Пелагонији. Међутим, у Малом Маријову, које је непосредније изложено утицајима Прилепа и Битоља, а где је и комитска акција била успешнија, ношење „коцела“ је крајем турскога доба „расипано“. Највише су га „кумити запрели“, онда „кога се народ поделија на партији“. Притом су сељане и

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 29. — Маријовска женска ношња, девојачко празнично одело и накит, са стране; маломаријовски варијетет „рувета“, са више утицаја вароши и суседних Пољана; коса спреда очешљана на „патец“ (раздељак), без „кркми“, сасвим кратких „дзулуфки“, а место „тулбена“ на глави вештачка „цвећиња“; око рамена два низа црвеног „кистења“ са „сађије“; преко ове низ леђа „коцле“, завршено на „кишчерче“; постава посаврнутих „ракава“ кошуље, исто као и „шарени калци“, од „богасије“ и других куповних материја; сунцобран сав окићен помоћу „киски“ и „муниста“. Иста са фот. 28.

„даскали“ учили: „Да не трошите много волна за аљишта, да не давате много пари за вапцање, да не бидете диви (дивљи) како до сега!“

Кошула, гушале, грлнице и калци. — Основни и главни део женског одела, које је и иначе скоро све ограничено само на „горну рубу“, јесте „*кошула*“. Као и мушко, женско је дете задобија чим прохода. Кроји се од обеју врста домаћег белог платна; док је за мушке кошуље оно обично „*чејворно*“, дотле је за женске чешће „*лишо љлајно*“. Како женска чељад, остављена „домашној работи“, не носе вунену „*абу*“ или „*ванелу*“, то је у њих кошуља до саме „*мрше*“, покривајући тако непосредно и горњи и доњи део тела.

У односу према телу има исте главне делове као и мушка кошуља: „*зашилок*“, „*ракави*“, „*пазуји*“ и „*скутови*“. Због далеко богатијег веза, „*ракави*“ су нешто дужи него код мушких, допиру преко „*подлакти*“ скоро до чланака, стога се на њима разликују „*ракав*“ и „*подрачје*“ (подручје, од лаката наниже). Ради дојења, „*пазуји*“ код жена имају средином „*гради*“ шире „*разгрлено*“, „*расцејок*“ им допире и до самог појаса, а услед богатијег веза око овога су „*предници*“ више истакнути. Притом, и ради самих груди пространија, недра служе, још више и чешће но у мушких, за скривање и ношење сваковрсних предмета; ту најчешће налазе места, особито у „*девојчиња*“, још и мирисни „*босилок*“, „*ђунђуле*“, „*тулупани*“, „*црвени јаболки*“. Пошто кошуља уједно замењује и сукњу, која је, исто као и гаће, у ношњи Маријовке потпуно отсутна, „*скутови*“ су јој „*долзи*“, знатно дужи но у мушких, најмање до „*потколена*“, одакле тек настаје једини непосредан заклон ногу, било као „*чорапи*“, били као „*дзивири*“. Ради потпунијег заклањања ногу, уједно да би и богати вез на доњем рубу кошуље, уз „*околно*“, био што боље истакнут, „*скутови*“ досежу и до средине „*долни егленици*“.

Таквог облика, женска је кошуља скројена из истоимених делова као и мушка: „*зашилок*“, „*ракави*“, „*преден сџан*“, „*дзаден сџан*“ и „*бочници*“. Док мушка кошуља, иако краћа те са мање потребе за већом ширином у скутовима ради корачања, може бити најмање од „по три бочници од страна“, иначе чак и од „по дванејесе бочници од страна“, укупно „со двајесе и четири бочници“, дотле женска кошуља има увек само „*по два бочници од страна*“, свега, дакле, четири бочника, који се међу собом, на обама боковима, разликују на „*преден бочник*“ и „*дзаден бочник*“. Тиме су набори женских скутова знатно оскуднији но код мушких кошуља, стога је њихово „*околно*“ са богатим везом још видније истакнуто.

Већ и сама бела основна боја краси кошуљу. Маријовке воле „*бело*“; то је и једна од главних њихових брига, да им је „*руба*“ што више „*по-бела*“, а то се и у једној маријовској песми, где се опева женско „*бело руво*“, ²⁰⁴ и нарочито истиче. Али је главни украс женске кошуље, управо оне која је носи, у вуненом *везу*, богате, врло старе орнаментике и веома живих боја, колико „за да личи“, толико исто и „да чува од лошо“. Међу бојама превлађује *црвено*, највише „*аловно*“ (обично црвено), а онда „*ђу-везно*“ (бордо) и „*џембе*“ (розе). И уколико је овако бела кошуља својим везом црвенија, „*поаловна*“, што највише приличи девојци и младој невести, док старија жена носи „*поцрнето*“, утолико је кошуља све лепша, „*поубава*“. За време комитске акције, крајем турскога доба, када су у Малом Маријову с успехом „запрели“ ношење „големог коцела“, тада су „кумитите запирале (забрањивали) и аловно, да не се дават много пари за вапцање“, али у том погледу узалуд. А од ослобођења употреба црвенила за „*ружање*“ женских кошуља, као и других „*аљишта*“, још је већа, интензивнија.

Као и код мушке кошуље, за „*везано*“ су искоришћени сви рубови, али у знатно већој мери, са много више простора под везом. Док је вез на

²⁰⁴ Ibid., бр. 10, ред 189.

мушким кошуљама сасвим једноставан, дотле је на женским кошуљама редовно *џун вез*, притом и овде највећим делом рађен по жици, али техником „*писано*“, која даје више слободе у изражавању, везе се и независно од ње. Слично мушкој кошуљи, „*зашилок*“ и „*предници*“ су по правилу навезени истим или по мотивима и бојама сличним „*шаром*“. Ту је, особито на кошуљи девојке и младе невесте, поред осталих чест орнамент „*јаболка*“, која као „*црвена јаболка*“ симболизује младожењу. Овај је мотив, здружен са белом лозом одн. грожђем, симболом младе невесте, предмет и једне маријовске песме: *Зешо никнал црвено јаболко, | А невеста белаша лозница; | Ми родила црвено јаболко, | А лозница грозје беловина!*²⁰⁵ Тим је орнаментом, непосредно са грла и недара, изражена у Маријовке чежња за младићем, човеком, уопште за свијањем огњишта. Исто је тако на овим двама најистакнутијим, уједно и најинтимнијим деловима женске кошуље чест орнамент и „*зобалка*“ (фот. 32). Још чешћи но претходни, овај је „*шар*“ заступљен на кошуљама не само млађих већ и старијих жена. Симболизује „*грозје*“, оно што се нуди за „*зобање*“, управо означава плодност, а то је из маријовске песме претходно већ наведени симбол саме невесте, уопште жене. Ради тога је овај орнамент, према добу узраста оне која га носи, неједнак: уколико је жена старија, те са све мање животног снаге и плодности, утолико је „*зобалка*“, од „*шркалца*“ (точкићи, кружићи) у виду пуцади, све оскуднија; док је за младе невесте, са пуно животне снаге и плодности, овај орнамент „*со девеш зрна*“, дотле је за старије жене, већ истрошене и увеле, обично свега „*со чешшири*“, највише „*со џеш зрна*“ или „*рокчиња*“. „*Зрна*“ су симетрично распоређена у оквиру квадрата или паралелоипеда, увек на једно теме

постављеног, као што је „*зобалка со четири зрна*“, , у последњем случају стављеног на теме једног од оштрих углова. Оба су „*шара*“ сложена из неколико боја, „*јаболка*“ са главном *црвеном*, а „*зобалка*“ са главном *црном*, уз које иду обично још и *ђувезна* и *жушта боја*.

Знатно обилатије но претходни делови женске кошуље навезени су „*ракави*“, са везом на целом „*подрачју*“ и на „*ракаву*“ у ужем смислу, све до средине мишице. Овај се вез разликује на три дела: „*вејка*“, у горњем делу, на самом „*ракаву*“; и „*ушайка*“ и „*зайесја*“, у средњем и доњем делу, на „*подрачју*“. Најужи је вез „*зайесја*“. Обухвата само „*околно*“, руб око крајева рукава, састављен од „*шара*“ поглавито разних врста „*дробнини*“ (ситнине). „*Ушайка*“ обухвата остали, већи део „*подрачја*“. На њој су, као посебан „*шар*“, често ове две главне врсте орнамената: „*шркалца*“, црни осмоугаоници на црвеном пољу, уз које као споредна иду „*жабурчиња*“, сложена из жутог и црвеног; и „*сойчиња*“, бели лукови, слични српу, управо полумесецу са звездом. „*Вејка*“ се наставља одозго на „*ушатку*“, и то је главни „*вез*“ рукава, означен овде деминутивним обликом. У вези са начином живота, овде су као главни „*шар*“ рукава често заступљена „*гумна*“, на којима се код сељана, ради добијања хлеба, огледа вредноћа руку, а где су уједно, „*кога се лупи пченка*“ (кад се круни кукуруз — комишање), и омиљени састанци девојака и младића. И овај је орнамент сличног облика као и „*тркалца*“, такође приближних и боја. Још су чешћи „*Илинкини ракави*“, овако названи по некој Илинки од Старог Маријова, која их је „*издумала*“. Састављени су од орнамената „*ковчежиња*“ и „*чешмиња*“, који симболизују тако исто оне објекте са којима женске руке највише посла имају. Вредне женске руке пуне „*ковчежиња*“ и најлепшом „*девојачком*“ и „*невестинском рубом*“. А оне и рубље перу крај „*перелишта*“, и воду лију и односе са „*чешмиња*“, тих такође омиљених састајишта женске и мушке младежи, ради којих у маријовској песми час мајка учи сина: „*Изорај рамни дворови, | Извади вода, синко, сшудена, | Направи чешма шарена...*“ | Белки ће дојди Бојано“;²⁰⁶ час мајка учи ћерку: „*Митуше, чупе мамино, не јоди рано на вода*“;²⁰⁷ час мајка

²⁰⁵ Ibid., бр. 21, ред 29. ²⁰⁶ Ibid., бр. 37, ред 10. ²⁰⁷ Ibid., бр. 50, ред 4.

кори ћерку: „Кој ти матеше *водаџа*, | Кој ти ронеше цвећето“;²⁰⁸ час свекрва кори невесту: „Да не јоди на *сџудена вода*, | Да не с' лепо, лепо променува“;²⁰⁹ час брат јадикује на сестру: „Мен' ме сестра, ајде, ће ме тажи, |

Дур да појди, мори, на *кладенец*“;²¹⁰ час љубавник опомиње драгану: „Стоните дзунат, на *вода* одаја“;²¹¹ час момче преклиње мому: „Девојко, мори, | Душа да немаш, | Изведи коњо, | Напој го *вода*, | Коњо со ведро, | Мене со грло“;²¹² час су извргнуте руглу једне моме, што: „На *чешма* седаја, | Џандари чекаја“;²¹³ час су извргнуте руглу друге моме, што и оне: „На *вода* одаја, | Лубов си тераја!“²¹⁴ Таквих је мотива „вејка“ на рукавима девојака и млађих жена. У ову групу везова, „*за младо*“, спадају и „*којиџа*“, црн „шар“, у облику коњских копита, на црвеном пољу са жутим и ђувезним ситнијим шарама (фот. 33). Овај је орнамент епског порекла, симбол „добра коња“, који је, често умнији и јуначнији него многи „добер јунак“, један од најчешћих предмета опевања у маријовским краљским песмама.²¹⁵ Али је овде такође дато место и уважавању новца: код млађих је чест орнамент на рукавима и „*ж'шки*“ или „*жолџици*“, жути печати, као симбол златника, на аловном, ђувезном и црном пољу са ситнијим шарама. Иначе су за старије жене, као „*старско*“, што истовремено мање или више служи и као „*жаловно*“, уз „црну промену“, на „вејки“ рукава најчешћи ови орнаменти: „*чашички*“, црвене и жуте чашице на црном пољу;

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 30. — Маријовска невестинска свадбена ношња, спреда; на глави „нетоп“ у облику круне, на чијем врху „китка босилок“ и „алова киска“, док доле с обе стране чела висе „вериги“ од ниски „муниста“ и сребрних пара; око „нетопа“ невестински „венец“, у који уплетени „лоза“, „бршлан“, „босилок“, „ђунђуле“ и „алови конци“; преко „кошуле“ са „гушалчетом“ „сађија“, „ракавчиња“ и „бела гуна“; „аловнио прегач“ има „шар“ „парта“; о бедрима с обе стране по једна „шамија“; на рукама „калци“ са „шаром“ „змији“, а на ногама „чорапи“ „со пачишки (полчишки) шар“; око врата „ђерданче“, око појаса „скопци“ и „павти“, а испод ових „тресини“ од сребрних плочица и аспри. Мара Костевица Ристовић Чутурковска рођ. Змијарковска; Клино, Старо Маријово.

²⁰⁸ Ibid., бр. 49, ред 3. ²⁰⁹ Ibid., бр. 22, ред 4. ²¹⁰ Ibid., бр. 25, ред 22. ²¹¹ Ibid., бр. 52, ред 15. ²¹² Ibid., бр. 36, ред 4. ²¹³ Ibid., бр. 62, ред 132. ²¹⁴ Ibid., бр. 62, ред 267. ²¹⁵ Ibid., упор. код ова два израза у регистру.

„лисје“, црно лишће, са жутим пегاما, на црвеном пољу; „ђунђулиња“, црвени цветићи „ђунђуле“ на црном пољу; „шулујани“, и то од двеју врста, „големи“ или „малки“, од истоимених црвених цветова на црноме пољу. „Вејка“ и већим делом „ушатка“ увек су изложене погледу, док су „запесја“, посавртањем доњег дела „подрачја“, најчешће скривена. Ради таквог начина ношења, рукави су на налицју „подрачја“ постављени украсном куповном материјом, која је обично памучна „алова басма“ (црвени т.зв. циц) или вунена „богасија“ („црвена чо-ва“), те на тај начин и сама „опачина“ краси женске рукаве, којима баш и приличи да су посаврнути, показујући тиме вредне женске руке, увек спремне за „женску раду“ (фот. 26, 27).

Од свега веза на женској кошуљи најбогатије је навезено „околно“, доњи оквир на рубу скутова. Разликује се „околно“ у ужем смислу, сам појасаст вез на доњем оквиру кошуље, са кога се у виду трака управно издижу по један пар „бојова“ на оба стана и по једна „гранка“ на оба главна бочника. Од ових шест испуста с „околног“ најглавнији су „бојови“ на задњем стану, високи и до испод бедара (фот. 33), док су „бојовчиња“ на предњем стану, где преко њих долази „вута“ или „прегач“, и знатно нижа и ужа, звана још и „ћредно сџанче“ или „ћредници“ (фот. 38). Саме пак „гранки“ на бочницима држе средину између ових, како по положају, тако и по величини веза (фот. 35). И оне као и све остале шаре на женским кошуљама навезене су пуним везом; но специјално код „гранки“, на међи предњег и задњег бочника, понекад се у продужењу пуног веза наставља навише проређено „везано“ у облику „веђи“ све до под појас (фот. 2). Овако у целини са-

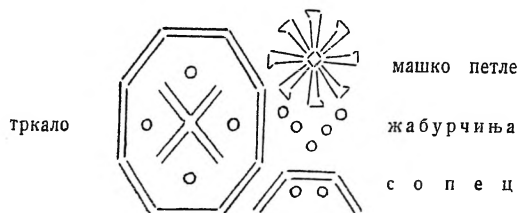
Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 31. — Маријовска невестинска свадбена ношња, позади; испод „нетопа“, преко „беле гуне“, низ леђа и до пета, „голем коцел“ типа „со две јажиња“, преко „три преплети“ навише спојен за „плетенки“; између ових, по десет с обе стране, са потиљка виси „менде“, навезено „со муниста“, окићено сребрним парама, а између „две јажиња“ доле обешен „гајтан“, трака „вуте“ украшена „со пари, муниста и петелки“; око бедара опасана „шамија“, а преко ове још и две „подвески со пари“; „ноплици“ обају „јажиња“ при дну, изнад пета, скупљени у „голем кишчер“, повезани „со алови врвци“; „ракавчиња“ окићена „со алов кис“, а „бела гуна“ „со црн кис“; „околно“ на дну кошуље има „шар“ „грабено“. Иста са фот. 30.

стављено, „околно“ је украшено различитим врстама „шара“, од којих се према начину везења као најглавније издвајају: „писано“, „лозено“, „грабено“ и „грабено-вијулено“.

„Писано“ је најчешћи „шар“ овога дела кошуље, овако назван по слободном начину везења, са шарама чије се контуре као и све друго „писано“ (цртано) извлаче независно од жица самога платна. Овде је главни орнамент „пилиња“ (пилићи), састављен од концентричних кругова или елипса разне боје, , чију средину обично заузима „алово“, па око тога црвеног језгра долазе „црно“, „ђувезно“, „жолто“, а онда поново кругови истих боја, да би некад били уоквирени и црним кругом. На кошуљама девојака и млађих

Ск. 7. — Маријовско „лозено“, једна од главних врста „шара“ уз „околно“ на везеном рубу „скутова“ женске „кошуле“; у „тркалу“ „крфче“ са четири „жабурчиња“.

жена, којима приличи „поаловно“, кружићи црвене боје знатно су пунији од осталих, док код старијих жена, које носе „поцрнето“, њихово место заузимају црни кружићи. „Шар“ „пилиња“, који овако у облику јаја или тек излежених пилића симболизује „животно“, његово зачеће, плодност и снагу, главни је украс на везу „околно“. Њиме су најчешће навезене „гранки“, уз бочнике, а онда „бојови“ на задњем и „бојовчиња“ на предњем стану, та-

кође и само „околно“ у ужем смислу. Тако „написана“ (нацртана), „пилиња“ се нижу све једно до другог, круг до круга, на претежно црвеном пољу осталог веза. Ради свога симбола зачећа, плодности и снаге „животног“, „пилиња“ су и најчешћи вез „околног“ на кошуљи „младе невесте“, не би ли се икако избегло да она остане „штира“ (штура, нероткиња), што се за маријовску кућу сматра као највећа недаћа (фот. 33).

„Лозено“ је такође често заступљен „шар“ на „околном“ женских кошуља. Супротно везу „писано“, чије су шаре слободно везене, код овог „шара“ сав је вез дуж жица навезен. Овде је на црвеном пољу главни орнамент „тркало“ (точак) или „околно“ (круг), осмоугаоник црне боје, у чијој је средини црно „крфче“ (крстић), а између његових кракова уметнуте су по једна „жабурка“ у облику пегла црне, ђувезне или жуте боје (ск. 7). Као и „пилиња“ код „писаног“, тако су и „тркала“ код „лозеног“ дуж „околног“ једно до другог наврстана. А између свака два „тркала“ долазе, по црвеном пољу веза украшеном „со жабурчиња“, која су наврстана и у виду „амајлије“, још два стална орнамента: с горње стране „машко ђетиле“, које је овде, сасвим друкчије но на мушким кошуљама, стилизовано у облику осмокраке розете, али тако да се сваки њен крак завршује са једне и исте стране куком као рудиментарним обликом овог истог „шарчета“; а с доње стране „сойец“, који се овде, место у облику полумесеца са звездом, састоји из двокута са двојном звездом.

„Грабено“ је сличне технике везења као и „лозено“, само са нешто више слободе у распореду „шара“ дуж жица платна. Наиме, код „лозеног“ дуж самих жица „се лози“, а код „грабеног“ и мимо жица „се граби“. Овај је вез на „околном“ кошуље такође сличних орнамената као „лозено“. И овде је главни орнамент „тркало“ или „околно“, црни осмоугаоник на црвеном и жутом пољу, али црно „крфче“ притом није редуковано на саму средину осмоугаоника, већ га симетрично целог испуњава (ск. 8). Као и код „лозеног“, и овде су између „тркала“ уметнути „машко ђетиле“ и „сойче“, прво у облику шестокраке розете, друго у облику полумесеца са звездом. Усто, као што су и сама „запесја“ на рукавима, дуж целог „околног“ на самом рубу скутова навезен је и посебан вез „чаираг“, ланац од попречних „прачки“ (прутићи) аловне и ђувезне боје.

„Грабено-вијулено“ је скоро у свему, и по техници веза, и по орнаментацији, слично везу „грабено“. Једина је разлика у томе што је овде „тркало“

или „околно“, да би било китњастеје, „со жабурки вијулено“: около целог осмоугаоника наврстане су „жабурки“, овде навезене техником „писано“ у облику кукица, које су у горњој половини навише, а у доњој наниже завијене (ск. 8). И код „грабено-вијуленог“, као и код „грабеног“ и „лозеног“, „тркала“ иду по два напореда, ако чине вез „бојова“, „бојовчиња“ и „гранки“, а дуж самог „околног“ у ужем смислу на дну скутова нижу се у облику непрекидног венца.

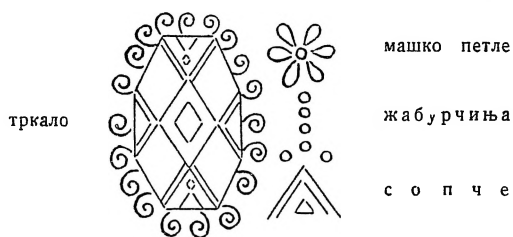
Поред ових главних врста везова, често и међусобно комбинованих, поједини делови „околног“ на женским кошуљама могу бити украшени и различитим другим орнаментима. Тако уз „околно“ у ужем смислу од веза „писано“, који је највише заступљен,

често иду посебни везови на свим три-ма групама бојова. Некад су „гранки“ уз бочнике навезене орнаментом од самих „гранки“. Некад је опет „предно станче“ цело, заједно са над њим издигнутим испустима од „бојовчиња“ или „предника“, навезено „со вишолешки шар“, који је овако назван по нарочитим комбинацијама шара и боја, потеклим из Витолишта, главног маријовског села, где је „везано“ највише усавршено. А некад су „бојови“

на задњем стану украшени и посебним везом „шуйише“ (фот. 33). Но још најчешће је овде „корење“, специјална „вејка“ („вез“) за украшавање „бојова“ на кошуљи „младе невесте“. „Корење“ се састоји из више ситнијих орнамената: „крилице“, „йерце“, „крфче“, „сойче“ и „корен“. Између ових је главно „вејче“ (деминутив од „вејка“) сам „корен“, који као и „пилиња“ симболизује „животно“, у овом случају из биљног царства, са тежњом за животном плодношћу, бујношћу и снагом, у чему је улога жене првенствена; а то је истовремено и симбол животне постојаности, истрајности и чврстине, у овој области где је одомаћено и мушко име Коренко.²¹⁶

Као и уз мушку, тако и уз женску кошуљу иду непосредни допунски хаљаци, овде још потпунији, ради заклањања и украшавања груди, грла и руку. „Гушале“ или „гушалче“, за покривање груди у отвореном разрезу између „предника“, у свему је скројено, навезено и украшено као и код мушких, само још китњастеје. Због отсуства „абе“ или „ванеле“, да груди испод „гуше“, око „разгрленог“ кошуље, не би биле наге, „гушале“ је у женских и стални хаљетак (фот. 26). Уз „гушале“ иде и „грлнице“, од црвене „басме“ (т.зв. циц) скројен оковратник, око самога „грла“ украшен још и лепезасто набраним белим „астаром“ (т.зв. шифон). Овај искључиво женски украсни хаљетак, који потсећа на лепезасте оковратнике средњовековног племства европског Запада, карактеристичан је за Мало Маријово, где је део свечане опрема „девојчиња“ и „млади невести“.

Као трећи допунски хаљетак, уз женску кошуљу долазе још и „калци“, плетене вунене нарукнице, у свему сличне као и код мушких. Женско их задобија у исто доба узраста кад и мушко, чим се задевојчи, а носи их испод засуканих „подрачја“ рукава, тесно навучене од чланака до лаката. Овде су то „шарени калци“, али од двеју врста. Једни су од њих, као и шарени „човечки калци“, плетени од беле вуне, а при врху, до самих чланака, нашарани црном, белом и црвеном вуном, тако да им сам „шар“, на белом пољу, има облик гривне око руке. Тај им је „шар“ сличан, често и истоветан, са оним који носе и младићи и млади људи. Поред других орнамената, овде је чест мотив „змији“ (фот. 31), који служи „за здравје“, ка-

Ск. 8. — Маријовско „грабено-вијулено“, једна од главних врста „шара“ уз „околно“ на везеном рубу „скутова“ женске „кошуле“; у „тркалу“ нарочито стилизовано „крфче“.

²¹⁶ Ibid., упор. бр. 25, ред 3; бр. 60, ред 40; бр. 52, ред 20.

рактеристичан и за мушке „шарене калце“ (фот. 22). Али је још чешћи и типичнији „шар“ зван „куки“, комбинован из мотива „машко пџиле“ и „амајлија“ или „аменлија“, од којих последњи, у облику троуглова, чини и оквир овако сложеног орнамента (ск. 9; фот. 26, 27). Овај „шар“, чијих је мотива духовна заштитна сврха раније истакнута, карактеристичан је и као један од главних на женским шареним чарапама. Овакви женски „калци“, по белом плетиву шарани као и „човечки калци“, почели су да се носе у новије време, особито у Старом Маријову, док су раније плетени од *црне вуне*, а црвено и бело шарани, и то целом дужином, највише на измѣничим пругама сличним „шару на прачки“, што на руци даје изглед читавог низа гривни. Такви се старински женски „шарени калци“ још увек носе у неким селима Старог Маријова (фот. 3, 32, 33, 38). Међутим, у Малом Маријову, где је већи утицај варошке робе, сада се женски „калци“ све више справљају и од куповних материја, од шарене „басме“ и „богасије“, притом и они колутасто нашарани и искићени (фот. 28, 29).

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 32. — Маријовска невестинска ношња, свакидашња за четрдесет дана, а празнична за годину дана од свадбе, спреда; на глави бели „тулбен“ и „обрус“, чије „реси“ увијене у венац над челом; о десном бедру доњи део „големог коцела“; „шар“ на „предницима“ кошуље „зобалка“, на „пазујима“ сађије „бугасији“, а на црвеној кецељи „парта“, чинећи „градешки прегач“, који опточен помоћу вунених „врвци“ и окићен „со реси“; за појасом „скопци“, горе „наниз“, а доле „решме“ и „стребрен синцир“. Јованка Ристевица Шелевић Грмевска; Витолишта, Старо Маријово.

као и мушки „џемадан“, слична донекле такође и женском јелеку северних крајева, но притом знатно дужа, с искључивом наменом ради заклањања самога трупа.

„Сађију“ или „сају“ задобија Маријовка још као дете, чим прохода и обуче јој се „кошула“. Облачи се преко саме кошуље, а онда опасује „појасом“, преко кога се тек припасује „вута“ или „прегач“. Заједно са ко-

Сађија и ракавчиња. —

Женски хаљетак који по намени одговара мушком „џемадану“, то је „сађија“ или „саја“, од којих је прво назвање карактеристично за Старо Маријово, а друго за Мало Маријово. Звана једним својим делом и „*илећарче*“, „сађија“ би претстављала оно што је у женској ношњи северозападних крајева наше земље *ојлећак*, врста женске т.зв. рекле или блузе, али без рукава, дакле

шуљом, спада у неизоставни део женске „горне рубе“; без ње се у Маријоваца не може ни замислити свакидашња женска „промена“. Као и кошуља, „сађија“ се кроји поглавито „од ^зчејворно ^илајно“. Скројена је из ових делова: спреда су две „џоли“; позади је „дзаден сџан“; а са страна, у доњем делу, испод „рамена“, безрукавних отвора за руке, уметнута су између предњих пола и задњег стана по два „бочничеша“, код којих се разликују „џредно“ и „дзадно бочниче“, међу којима је при дну, испод појаса, а у висини кукова, отворен „расцейок“, који дели „џреден колк“ предњег бочничета од „мало колкче“ задњег бочничета. Сем тога, уврх задњег стана, издваја се сасвим низак „зайшлок“, тако да се испод њега високо истиче истоимени оковратник кошуље. А испод овога је, ширином плећа, преко задњег стана пришивено „џлећарче“, комад платна пространства леђа, придодато овом хаљетку „да не се мачка од плетенки и од коцлето“; оно се скида и чешће пере од остале „сађије“. Овако скројена, „сађија“ је дуга до испод кукова, притом између двеју предњих пола скроз отворена. Никад се не закопчава, управо су јој предње поле тако узано скројене да, слично мушкој „гуни“, заклањају груди само са страна, од пазуха према слабинама, те су испод њених богато навезених „џазувки“ исто тако украшени „предници“ на „пазујима“ кошуље потпуно изложени погледу.

Долазећи преко кошуље, „сађија“ или „саја“ је као и она богато навезена и украшена. Али оно што се од њеног „ружала“ (накит, украс) највише истиче, то није сам вез, већ је то „кисџење“ (једн. „кистен“), у чији састав улази „кис“, алове, ђувезне и црне вунене танке кићанке или „реси“, дуге обично по један „длан“ (10 см), некад и читав „чеперок“ (20 см), образујући тако, слично коси, угусто збијене праменове око рубова „сађије“ (фот. 26, 27). Као и боја веза, тако и боја „киса“ одговара узрасту и брачноме стању:

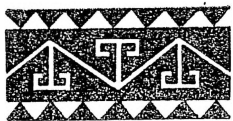

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 33. — Маријовска невестинска ношња, свакидашња за четрдесет дана, а празнична за годину дана од свадбе, позади; други крај „обруса“ испод „тулбена“ спуштен низ леђа, овичен везом „веђи“, а окићен „со реси“, које падају до дна кошуље; испод „обруса“ „голем коцел“, врсте „со једно јаже“, задигнут одесни кук, а преко њега „подвеска со пари“ и „шамија“; на кошуљи „шар“ рукава „копита“, „околно“ је „писано“ са мотивом „пилиња“, а „бојови“ су „шутите“; на рукама „шарени калци“, а на ногама „шарени чорапи“, са мотивом „калинчиња“, и куповни „говедски пинци“. Иста са фот. 32.

девојка и млађа невеста носе „аловно“, а што је невеста старија то носи све више „ђувезно“ и „црнеишо“, док последња боја најзад сасвим не превлада. Главно је „кистење“ около „рамена“, где му праменови у виду венаца падају низ „ракаве“ кошуље. А ту, падајући са рамена у непосредном продужењу праменова „дзулувки“, које се низ образе издвајају од чеоних „кркми“ и остале косе, још се јасније истиче како „кис“ као орнаментални елемент и сам подражава косу, овде истина у саставу самога одела, док „коцле“ и „голем коцел“, као што је напред показано, и по целокупном своме изгледу и начину ношења треба да дочаравају бујну женску косу. И уколико је овде „кис“ дужи и гушћи, уопште обилатијих праменова, утолико Маријовкама то лепше изгледа. У томе се девојке и млађе невесте што више надмећу, особито у Малом Маријову, где су у неким селима, као у Рапешу, иза ослобођења почеле около „рамена“ да носе и двојне низове аловог „кистења“ (фот. 28, 29); а по угледу на ове, сада тако носе и у неким оближњим селима Старог Маријова, као у Бзовићу (фот. 39). Од „рамена“ се „кистење“ наставља наниже шавом између предњих пола и задњег стана, а онда и између предњег и задњег бочничета, да би даље, онде где је међу њима при дну „расцепок“, уоквиривало и њихове посебне рубове, китећи тако најзад оба бочничета и по њиховим доњим рубовима, управо у оном делу доњег оквира кратких скутова „сађије“ где су они на боковима, између „прегача“ спреда и „коцлета“ позади, једино потпуно изложени погледу (фот. 35).

Ск. 9. — Маријовске „куки“, плетени „шар“ на женским „калцима“, комбинација орнамената „амајлија“ и „машко петле“, са оквирима од наизменичних белих и црних „амајлија“.

Свуда где је дуж рубова и шавова пришивено „кистење“, као и по осталим рубовима „сађије“, налази се „ојџока“. Ову чини „клучен метилок“, једноставан до тројни „гајџанец“, од жуте, алове и ђувезне вунене „врвце“, такође и од жуте срме. А уз вунено „кистење“ долази као главни украс још и вунено „везење“, које обухвата све истакнутије делове овога памучног хаљетка. Најбогатије су навезене „пазувки“ („пазува“ или „пазуји“), горњи делови узаних предњих „поли“, да самог раменског „кистења“, вез који се слично „предницима“ на пазусима кошуље пружа од рамена па до појаса. Мотиви и боје веза могу бити различити, углавном они исти којим су украшени и поједини делови кошуље, особито њени „предници“ и „ракави“. Сем таквих, овде су чест украс „бугасији“ („богасији“), са везом алове, ђувезне, жуте, беле и црне боје. Поред поменуте „оптоке“, коју чини вунени „клучен метилок“, као оквир „шара“ често је „грабенко“, вунени вез од „прачки“ алове, ђувезне, жуте и црне боје. А као посебан оквирски украс за вез и његове поједине делове, ту је и гајтанска апликација „меденце“: „тел“ (жица) од алове вунене „врвце“, на којој су „нижешта меденца“ (нанизане бакарне цевчице). За овако украшена пазуха „сађије“ девојка и млада невеста као посебан украс најрадије задевају „црвену јаболку“, да би им све то још више личило (фот. 34, 37). Изван „пазувки“, при дну предњих „поли“, на самим пешевима кратких скутова, који се често носе задигнути према куковима, налази се уз оптоку вез „кршање“, сличан „шару на прачки“, алове, ђувезне, жуте и црне боје. А на доњој и задњој страни „предног бочничета“, према „расцепоку“, налази се вез „преден колк“ (предњи кук), на коме је уз „кистење“ с оптоком од „клученог метилока“ вез „кршање“, а онда и каква друга ситнија „веска“ („вејка“), такође алове, ђувезне, жуте и црне боје. Овоме на „дзадном бочничету“, опет уз само „кистење“, одговара „мало колкче“, на коме је слично „мало вешче“. Најзад, доњим оквиrom „дзадног стана“, као и уврх њега на „затилоку“, налази се уз оптоку такође вез „кршање“, а уза њ и каква друга ситнија „веска“.

Као неизоставан део специјалне „венчаничке рубе“, „млада невеста“ приликом венчања и док траје свадба носи преко „сађије“ нарочити допунски јој хаљетак „ракавчиња“ (рукавчићи). Ова одговарају, бар по имену, рукав-

цима северозападних крајева наше земље, који су иначе један варијетет већ споменутог оплећка. Она су овде намењена искључиво томе да надоместе „сађији“ отсутне јој рукаве. Као и „сађија“, скројена су „од четворно ђлаино“, а састоје се само из „ракавчиња“, кратких рукавчића, који досежу свега до лаката, и „џлећарчеши“, које спаја оба рукавца и преко плећа служи им за ослонац у ношењу. Често је овај спојни део изостављен, па се свако „ракавче“ посебно, као и „калци“, навлачи на руке, а онда ради стабилности ношења пришива за „сађију“, или за такође специјалну венчаничку „белу гуну“ или „горницу“, која је исто тако без рукава.

„Ракавчиња“ су као разлучени део безрукавне „сађије“ украшена на сличан начин као и она (фот. 30, 31). Главни им је украс вунено „кистење“, којим су окићена око рамена. Овде је „кис“, дуг испод једног „чеперока“ (20 см), само алове боје. Дуж „клученог метилока“, којим је „кистење“ опточено у корену, зашивене су сребрне парице, ради украса и појачаног амајлијског дејства и овог хаљетка. А испод венца од „кистења“ рукавчићи се у своме доњем, надлакратном делу завршују вуненим *везом*, тако да се испод њега још знатним делом види вез на рукавима кошуље. Овде је „шар“ најчешће заступљен врстом „џисано“, са напред описаним мотивом „џилиња“, која као симбол животног зачећа треба да допринесу плодности „младе невесте“ још прве брачне ноћи, пре но што се свадба сврши и она скине „ракавчиња“.

Ск. 10. — Исецак из маријовског женског „појаса“, сплетеног у два „страка“, од по пет „врвци“, са по пет „кончиња“.

Појас. — Сасвим друкчијег типа од мушког, женски „џојас“ (ређе се чује и „поас“) спада као и „голем коцел“ у *руком „самойлећени аљишита“*. Пошто је претходно, у детињству, још од проходања, преко „сађије“ и „кошуле“ опасивано као и мушко дете обичном „џодвеском“, женско чељаде задобија овакав прави женски „појас“ тек када се задевојчи и оплету му се „плетенки“ и „коцленце“. Као и „голем коцел“, справља се „од волна црно вайцана“. Према томе, да ли је „за малко чује“, до десете или дванаесте године узраста, или је „за големо чује и за невеста“, плете се на два начина: у првом случају плете се „со џеић врвци“, од којих је свака од „по пет конци“; а у другом случају је „со седум врвци“ плетено, а во секоја врвца по седум кончиња“. Спајањем ових, било по пет или по седам „врвци“, добија се „једен сџрак“ (струк), који, пљоштог облика, треба за повољну дужину да буде једноставан, без настављања. А онда се зашивањем, такође помоћу црног вуненог конца, један с другим „здружат“ по „два сџрака“, чија је тада ширина око 3 см, док им је дебљина $\frac{1}{2}$ —1 см (ск. 10). Ако би мајка за то имала „мерак“, онда њено „чујенце“ добија овакав прави женски „појас“ и пре но што се задевојчи, али дотле такав, пошто би иначе био претежак, може да буде само од „једен страк со пет врвци“, дуг свега десет до двадесет „лакта“ (5—10 м). Од задевојчавања па док не порасте „големо“, „чује“ носи већ потпун, двоструки „појас со пет врвци“, тада дуг и преко двадесет „лакта“ (10 м). А кад најзад постане већ и права „девојка“, од дванаесте године, онда јој, као што ће носити и као „невеста“, двоструки „појас со седум врвци“ износи и по четрдесет до шездесет „лакта“ (20—30 м). На такав „појас“, већ за одрасло женско чељаде, утроши се и по „осум оки непарена волна“, а кад је готов онда тежи најмање још по „четири оке“.

Овако узан али дугачак и тежак женски „појас“, одувек црне боје, од свега „аљишта“ једино код кога се не разликује „лице“ од „опачине“, чврсто и многоструко се опасује преко „сађије“ око паса; „ће се завитка околу џоловина, од крџа и колкови“ ће се вати преко *мео* до *гради* и до *џодмишки*“ (фот. 35, 38). Тиме се, супротно ономе код мушкараца, у којих се највише цени „тенка половина“, потпуно изгуби и најмањи траг виткости женског стаса. И уколико је Маријовка око паса дебља, обилатија, утолико им је то „поубаво“; а што се самога стаса тиче, лепа је тек она Маријовка

у које је „рамна става“.²¹⁷ Али се притом уз обилатост много пази и на чврстоћу опасивања; оне што не би биле довољно утегнуте, што би ишле иоле „разлабавени“,²¹⁸ „растурени“,²¹⁹ биле би изложене руглу као

Музеј Јужне Србије

Фот. др- В. С. Радовановић

Фот. 34. — Маријовска невестинска празнична ношња по „старом рувету“, спреда; на глави „тулбен“ и „обрус“, чије „реси“ увијене у венац над челом; „аловнио прегач“ сав окићен помоћу „реси“, а од „оптоке“ при дну три „амајлији“; под лева „пазува“ „сађије“ заденута „црвена јаболка“, а за „појас“ стављено „бело јогледало“, испод кога од „оружја“ још „скопци“ и „скопец“. Ђурђа Стојковица Шиклевска рођ. Катевска; Витолишта, Старо Маријово.

кући и „домашној работи“, много мање нужна, женска је „гуна“ знатно скученијих размера. Као и мушка, женска се „гуна“ справља „од валано, четворно клашних“, што дебље изатканих и што боље уваљаних, да би била што јача и што топлија. То морају бити „црни клашни“, тако у читавој области, а

„каци без обрачи“.²²⁰ Овако обилато опасане, чему још доприноси и преко појаса опасана „вута“ или „прегач“, а често и по две кецеље заједно, Маријовке веома полажу и на то што им појас „многу топло држи“. Притом појас и у женских, као и у мушких, служи као ослонац и за ношење „оружја“, у овом случају „женског оружја“ (накит), чије „стрebro“ придодaje понекад и још неколико ока тежине (фот. 39). Усто, и у девојке и младе невесте, као и у младића и млађих људи, често се може видети за „појас“ заденуто какво украсно „крпче“ или „шамиче“ (фот. 26). А ту, ради потпуности своје козметичке опреме, младе Маријовке често носе заденуто, чак и видно истакнуто, своје „бело јогледало“, сада отворено, у металном оквиру (фот. 34), док је раније, по пређашњој моди, ту имала своје место његова врста звана „чешел-кутија“ (огледало заједно са чешљем).

Гуна и горница. — Последњи део женске „горне рубе“, уједно и једино женско „клаш'но аљишће“, док су она такве грађе у мушких и у већини, то је женска „гуна“. По грађи и кроју умногоме слична мушкој, но по обилатости у заклањању тела, која је у женскиња, остављеног

²¹⁷ Ibid., бр. 52, ред 6. ²¹⁸ Ibid., бр. 62, ред 50. ²¹⁹ Ibid., бр. 62, ред 347. ²²⁰ Ibid., бр. 62, ред 48, 340.

једино што се у Галишту и Гуђакову, напред истакнутим двама најзабаченијим селима Старог Маријова, где и мушки још увек носе „бело волнено“, донекле још кроји и „од бели клашни“. Под утицајем суседних Пољана, у Малом Маријову се за женску „гуну“ справљају и посебне „ресено клани“, у којих је „опачина“ (наличје) украшена „со реси“, стога се таква „гуна“, слично пољанској, зове и „ресачка“.

За разлику од мушке, која је „долга“, женска се зове и „куса гуна“, јер је кратка, досеже свега до бедара. Иначе је као и мушка без рукава и оквратника, такође без икаквог закопчавања спреда, скројена из истоимених делова, од којих су само „бочници“, да би хаљетак боље стајао, комбиновани са још по два споредна уметка. Састоји се из ових делова: позади „дзаден сџан“; спреда две „џоли“; а између ових и задњег стана по један „бочник“, али тако да је уврх бочника, у висини плећа, између предњих пола и задњег стана клинасто уметнут по један „израмник“, док је на супротном крају, при дну бочника, између ових и задњег стана такође уметнут по један „клин“. На спојевима предњих пола и „израмника“ изрезана су „рамена“, безрукавни отвори за руке; према средини бочника прорезана су по једно „џеџалче“, зарад „раци топлење“; а при дну бочника, слично онима код „сађије“, усечени су по један кратак „расцејок“, колико ради украса који око њих долазе, толико и да доњи, знатно шири, део „гуне“ има правилније распо- ређене наборе, да боље „прилега“ око бедара.

Овако скројена, женска је „гуна“, ма да знатно мање од других женских хаљетака, и прилично украшена. Свуда спољним оквиром, као и око „расцепока“, „џеџалчиња“ и „рамена“, опточена је домаћом вуненом „оџоком“, коју чини „аловна врвца“, упредена од четири „кончиња“. Около „рамена“ с горње стране, дуж рубова „расцепока“ и около „ношиња“ пред-

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 35. — Маријовска невестинска празнична ношња по „старом рувету“, са стране; низ леђа други крај „обруса“, оивиченог везом „веђи“ и окићеног помоћу „реси“; испод овога „коцле“ завршено на „кишчер“; изнад засуканих „ракава“ кошуље около рамена црвено „кистење“ „сађије“, које се испод „појаса“ преко кукова спушта до дна њених „бочничета“; са „околног“ на дну кошуље диже се „гранка“ између њених „бочника“; на рукама „калци“, а на ногама црвене „чорапи“ и модерне „чевли“. Иста са фот. 34.

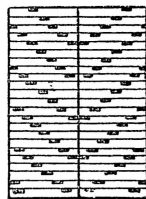
њих пола (пешева) налазе се, слично „кистењу“ на „сађији“, још и типични украси од низова вунених „*киски*“, које су и овде *алове боје*, но доста краће. А између предњих пола и бочника, испод „израмника“, уметнуто је по једно овима слично „*кишче*“, овде у облику саме кићанке. Поред ових украса, „гуна“ је на горњим деловима предњих пола, где се такође издвајају „*џазува*“, украшена „*шаром*“ од алових и жутих „врвци“. Тиме овај груби клашњени хаљетак, овако „наружан“, има на себи и знатно више китњастог од одговарајућег мушког хаљетка.

Као и мушка, женска је „гуна“ прави *зимски хаљетак*, у женскиња уосталом и једини те врсте, имајући у њих ону исту улогу коју у мушких, сагласно њиховом посебном позиву при датом начину живота, испуњава читав збирка тешке горње одеће, поред обеју дугих кабаница, „гуне“ и „сакме“, још и „шајак“ и „кожуф“. Женско чељаде задобија „гуну“, облачећи је поврх „сађије“ и свега осталог одела, истовремено када и прави женски „појас“, када у шестој до осмој години већ уђе у ред „девојчиња“. Тада је то, као и у дечака, сâмо још „*гунче*“, иначе у свему као и у одраслог женскиња скројено и накићено, притом и с нарочитом пажњом да буде „со киски алови убаво наресено“. А кад од дванаесте године настане најзад и „големо чупе“, права „девојка“, онда јој припада већ и потпуна „гуна“. Иако прави, управо једини женски зимски хаљетак уосталом такав да оставља изложене погледу све главне везове и украсе остале „горне рубе“, „гуна“ се о празницима, свечаностима и гостинским походама носи и лети. Тада она служи и у жена, као што и у људи „гуна“ има сталну улогу одевне ознаке људске пристojности и достојанства, уједно и као празнични, *свечани хаљетак* (фот. 6, 15). Као таквој, овој одећи, као и истоименој мушкој, припада и нарочита улога у посмртним обичајима, приликом *прерушавања укућана умрлог*, када све „жени“, исто као и „мажи“, преврћу „гуна *наопако*“ и носе је „на *ојачина*“ све дотле док се након „четиријесет дена“ покојниково „сениште“ најзад не пресели на „оној свет“.

Та улога *прерушавања* поновљена је, истина у једном сасвим друкчијем случају, но опет с истим основним разлогом, ради заштите од злих духова, код варијетета ове женске *горње одеће*, код „беле гуне“, која се у Малом Маријову, место романског назвања „гуна“, према самом начину ношења чешће још означава и чисто словенским именом „*горница*“, док у Старом Маријову мушким обликом ове исте именице, називом „*горненик*“. „Бела гуна“ или „горница“ има као део специјалне „*рубе венчаничке*“ код женских у свадбеним обичајима у свему ону исту улогу коју и „бела сакма“ код мушких, јер, као што је раније истакнуто, по старом обичајном животу морају „младоженци“ (младенци), како „зето“ тако и „млада невеста“, на дан венчања да буду што више „инако променети“ и што боље „наружани“. Томе служи код „*младе невесте*“ овај хаљетак долазећи преко свадбених „*ракавчиња*“ и обичне „сађије“, уопште поврх свега осталог одела, а једино што се невестински „голем коцел“ и „обрус“ преко њега спуштају (фот. 30, 31). „Горница“ се кроји од белог „шајака“, финије изаткане и боље уваљане клашњене материје, по чему се и сама одећа ређе зове још и „*шајак*“. Иначе је у свему, и по кроју, и по украсима, као и обична женска „гуна“. Али је од ње ипак нешто дужа, до испод бедара, тиме већ нешто приближнија мушкој „гуни“. Усто јој је „*кистење*“, истина краћега „киса“, знатно обилатије, обухватајући, слично „сађији“, безрукавна „рамена“ и остале рубове, све до самих „*ћошиња*“ предњих пола. Притом јој је „*кис*“ у Малом Маријову *алове*, а у Старом Маријову и *црне боје*. Најзад, и сама су јој „*џазува*“ украшена такође са нешто *аловог „киса“*, чији низови иду у смислу ребара, док им је главни украс, „*алов шар*, со *бугасији*“, сличан ономе на „сађији“.

Вуџа или прегач. — Према напред описаној женској „горној руби“, која је, иако доста мање но мушка, знатно обилата и разноврсна, женска је „*долна руба*“, супротно мушкој, која се и ту састоји из читаве збирке ха-

љетака, веома оскудна, сасвим једноставна. Ако би се изузеле „дзиври“ и „чорапи“ као двојака женска вунена обућа, онда би права женска „долна руба“ била ограничена једино на примитивни међускутни заклон, „вуџу“ или „прегач“, који место сукње, Маријовкама уопште непознате, испред скутова „кошуле“ служи колико као заштитни толико и као украсни вунени хаљетак у облику кецеље. Ако је ова кецеља „од једна дипла“ или „пола“, онда је то „вуџа“; а ако је „од две дипли“ или „поли“, онда је то „прегач“ или „оипрегач“ (ск. 11). И једна и друга врста увек су „од лито икајено“, као што је ткање обичног „лито“ платна. Притом су мешовитог, памучно-вуненог састава, тако да је „основа од бубаћерно“, од белих памучних конаца, и то „од двојно, од по две кончиња саставени и па препредени“, а „преко основа се ткаје *јаток* (потка) од *волне*“, у оним бојама и шарама какве се желе постићи за једну или другу врсту кецеља. И овде „се ткаје со *брдо*, широко, *черги* и *ћилими* што ткајет“, уопште на исти начин као и ове простирке, које су исто тако „од лито ткајено“, где је „основа“ такође од белог „бубаћа“, а „јаток“ од „волне“ разне боје. По начину украшавања саме тканине, „вуги“ су сличне „черги“, док „прегачу“ „ћилими“. Код сваке „черге“, као и код дечјих „пелени“, углавном онако као и код „вуге“, главни је тканински украс „*шар на прачки*“, где су на белом пољу, „од бела волна“, уткане „наретко“ „црни прачки“, „од црна волна“. А ако је „черга“ и више шарана, онако као и „прегач“ што је увек више нашаран од „вуге“, онда је то већ прави „ћилим“, где сем „прачки“ разне боје, које су „со *рака врлано*“ (руком набацано), увек долази и по која друга „*шарка*“, тада обично уткана „со *штици*“ (даске), такође у разним бојама. И као што се „прегач“ саставља од двеју „дипли“, тако се и ове простирке састављају од више пола: „черга“ и „ћилим“, ако и овај служи за „постилач“, обично су од три до четири „дипли“; ако су пак „широко сновано“, као што је то увек случај код „вуге“, која мора бити довољна и од једне „дипле“, онда су и од две до три „дипли“; ако је „ћилим“ намењен коњској опреми као украс преко самара у свадбеним и гостинским походима, онда је увек „со две дипли“; најзад, „пелени“ за новорођенчад и „черги“ и „ћилими“ као „постилач“ за децу састављени су свега из једне до две „дипли“. Састављајући „дипли“, било код „прегача“, било код какве простирке, пазе се да једна за другу буду пришивене правилно, онако као што се још при украсном ткању бројањем жица води рачуна да су им „шарчиња“ на одговарајућим растојањима и у свему подједнака. Долазећи спреда преко „појаса“, од кога се с горње стране оставља само један део да вири, „вута“ или „прегач“ опасује се помоћу вунених „*врвци*“, црних или шарених, учвршћених на горњем крају с обеју страна хаљетка ради његовог везивања око „половине“. Женска је кецеља, било једне било друге врсте, редовно толико пространа, да заклања скутове од једног до другог бедра, а досеже од појаса па до испод колена, скоро увек прелазећи донекле доњи крај кошуље (фот. 26, 27).

Ск. 11. — Маријовски „витолишки прегач“, од двеју „дипли“, чији се уткани „шар“ састоји од водоравних „прачки“ и разгранате „парте“.

Маријовка задобија кецељу још као „чупенце“, чим прохода и обуче „кошулу“ и „сађију“, а преко ове као појас опаше „подвеску“; уосталом исто онако као и „дете“, мушко, само докле ово носи кецељицу стално свега док не задобије доцније и „гаћи“, најзад и „гунче“, те не „појде за овци да оди“, дотле је женско, не задобијајући никада „гаћи“ и остајући „цел век со гол газ да оди“, носи стално „довек“, до краја живота. Најпре је то као и у мушког детета само још „*вуџиче*“, преко црвеног поља водоравно или усправно нашарано „со прачки“ и „со штици“ у што више живих боја, где су поред главне „аловне“ ту још „пембе“, „ћуезно“, „жолто“, „зелено“, „сињо“, а онда „бело“ и „црно“, код женског по правилу увек шареније и живље украшено но код мушког детета. Када „чупе“ поодрасте и ступи у ред „девојчиња“, онда поред других нових хаљетака почиње да носи и ша-

рено „прегаче“, затим и „прегач“, богато нашаран и окићен као и у одрасле женске чељади, у девојака и млађих невеста. А када најзад остари, онда се поново враћа на обичну „вушу“, са „шаром на прачки“, у какву се прима и само новорођенче, каква се иначе носи и кроз млађа доба узраста као део свакидашњег одела, или носи једноставно црну, каква јој већ највише приличи као „бабинско“. И кроз сва ова доба узраста, од најранијег детињства па

до најдубље старости, женско се никуда не креће без „вуте“ или „прегача“, без кога би хаљетка било „страмотно“ да се ма где појави, било у кући или ван ње, поготову на ма каквоме јавном месту. А једино што би још дозвољено било, то је да девојка или млађа невеста, идући по воду на чесму, тамо где је омиљено збориште сеоске младежи и где, поред све примитивности патријархалног начина живота, ипак није без извесне женске кокетерије, свега напола задигне „вуту“ или „прегач“, или обоје заједно ако их скупа носи, по правилу о десни кук, с које се стране носи већи терет, тако да се не „омачка“ „лице“ већ „опачина“ овога хаљетка, који поред осталог управо и томе служи, да чува скутове од „мачкања“ при свакодневnoj женској „домашној работи“ (фот. 38).

Док је „вуша“ као кецеља женске деце, а онда особито старијих жена, такође и као део свакидашње одеће и свега одраслог женскиња, мање-више сасвим једноставна, једнолика, дотле је „прегач“, нарочито као празнична и свечана опрема девојака и млађих невеста, разноврсно украшен, често богато накићен, стога од више различитих врста. Међу овима се као типична старинска врста издваја „броћинио“ (чује се и „проћинио“) *прегач*“, овако назван по

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 36. — Маријовска девојачка празнична носња: две типичне „калешни моми“, обе „арно променети“ и „убаво ружани“; на једној низ оба „разува“ од рамена до појаса причвршћене „порамници“, крљуштасти „наниз“ од сребрних пара, а на обема по два сребрна „скопца“ о појасу, као и над челом „аловни киски“. Дзвезда Ристовић Јандровска (виша), из Пчаништа, Мало Маријово, и Сава Митревић Шендевска (нижа), из Старавине, Старо Маријово.

биљци „броћ“ (чује се и „брош“), чије јасно црвенило даје главну боју овој врсти кецеље. Његов је варијетет „аловнио *прегач*“, уствари исти, само што је ту „аловно“ не од домаћих боја, већ „купечко“. Код ове врсте кецеље, која се понекад зове и „чолшарче“, ²²¹ главна је боја аловна, а по аловном пољу су „на разбој со рака врлани жолти, бели, ђувезни и црни прачки“; усто су ту још и друга „шарчиња“, која су „од бело, аловно и црно со штици исткајено“. По главној, аловној боји, овој је врсти сличан „градешки *прегач*“, овако назван по Градешници, одакле је најпре потекао и распространио се и по читавој области. Ту је на аловном пољу место „прачки“ или каквог другог „шара“ уткана жута и ђувезна „парта“, уствари

²²¹ Ibid., бр. 36, ред 24.

делови искиданих „прачки“, овде у облику водоравних и доста разређених испрекиданих линија (фот. 26, 32, 36). По главној, аловној боји, овој је врсти такође сличан „*виџолишки прегач*“, који је опет најпре у Витолишту настао, а одатле је његова „шарка“ по целом Маријову „преземена“. Ту су на аловном пољу две главне шаре: „ђувезно преденце“, уткано и „на прачки“ и „на шарчиња“; и „жолто (чује се и „ж’тко“) преденце“, уткано само „на шарчиња“. Ђувезне

„прачки“ пролазе равномерно кроз обе „дипли“, од којих је „прегач“ састављен. Међутим, ђувезна и жута „шарчиња“, — која постају тако што „со рака конци кинати ће го шара“, притом састављена „од парта“, управо као и код „градешког прегача“ од делова испрекиданих „прачки“, — полазе од споја једне и друге „дипле“ као од каквога стабла и притом су тако наврстана да образују гране, у облику равномерно разгранатог стабла (ск. 11). С овом је врстом, не само по главној боји већ и по главној шари, сличан „*прегач жолта парша*“. Ту је такође главна боја аловна, а по аловном пољу је „со рака турена парта“, и то „жолта“, „ђувезна“ и „црна“, али тако да међу овима жута боја највише отскаче, по чему и име „жолта парта“. И овде је „парта“ распоређена на исти начин као и код „витолишког прегача“, тако да образује разгранато стабло, само што је притом овде „парта“ ређа, „поретко турена“. Сем ових „шарчиња“, ту су још и ђувезне „прачки“, и оне уткане у аловном пољу. Најзад, с овом је врстом по главној шари сличан још и „*ђувезни прегач*“. Овде је, место аловне, главна боја ђувезна, а преко ђувезног поља ту је „шар“ састављен такође од „прачки“ и од „парта“ у неколико живљих боја, углавном истог облика као и код двеју претходних врста. Док све претходне врсте „прегача“, главне отворено-црвене, аловне боје, спадају више у девојачку опрему, дотле ова последња, главне затворено-црвене, ђувезне боје, спада више у невестинску опрему.

Сви ови облици „прегача“, као и њима још неки други слични, намењени уопште „за младо“, поред разноврсног „шара“, украшени су још и другим двема врстама украса. Једна је врста ових посебних украса типичан вунени „*кис*“, онакав каквим су окићени и „сађија“, „ракавчиња“ и „горница“. То су „*рес*“, како се „*киски*“ обичније зову на „прегачу“, као и на женском „обрусу“. Састављене су од „*вушни кончиња*“, која су највише аловне, затим ђувезне и жуте, а најмање црне боје, али тако да прве три

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 37. — Маријовска девојачка и невестинска празнична ношња; „руса мома“ и „калешна невеста“, прва у „аловнио прегач“, друга у „бело прегаче“, које такође „со реси наресено“; у обеју испод белог „тулбена“ коса низ чело потсечена у „крмки“, а низ образе у „дзулуфки“. „Руса мома“ Велика Атанасова Русевић Бројанчевска (виша), „калешна невеста“ Ђурђа Стојковица Шиклевска рођ. Катевска (нижа); Витолишта, Старо Маријово.

живе боје спадају више у украсе кецеље девојака и млађих невеста, док је последња карактеристична за кецељу старијих жена. Помоћу угусто збијених „реси“, дугих обично један „длан“ (10 см), окићен је „прегач“ на два начина: или целим оквиром, од висине бедара па до дна (фот. 34); или само доњим оквиром, обухватајући донекле још и бочне ивице око доњих „ћошиња“, у овом подинском делу некад и из три ката једних преко других густо збијених низова „реси“ (фот. 26, 27). Другу врсту посебних украса на „прегачу“ чини „*ойшока*“, која може бити двојака. Већина „прегача“ су по старом начину целим спољним оквиром, доле и с обеју страна, опточени гајтаном домаће израде, од вунених „*врвици*“, најчешће аловне или ђувезне боје (фот. 32). По новијем начину, у чему највише предњаче нека села Малог Маријова, као Рапеш, „прегач“ је опточен и „со *шел*“, куповном белом или жутом срменом траком, некад још и узаном белом чипком, а притом је ова „оптока“ окићена још и старим сребрним парама (фот. 28). И једна и друга „оптока“ својим апликацијама често граде, нарочито у Малом Маријову, у доњем оквиру „прегача“ три троугласта орнамента: један на споју обеју „дипли“, а друга два у оба бочна „ћошиња“, сва три у облику „*амајлије*“, чија је духовна заштитна сврха напред и нарочито истакнута (фот. 26, 28, 34, 39).

Сем претходно описаних неколико главних врста „прегача“, нарочито се издвајају још ове две врсте: „*белио прегач*“, као опрема млађег, и „*црнио прегач*“, као опрема старијег женскиња. „*Белио прегач*“, који може бити некад и само из једне „дипле“, те је онда то „*бела вуша*“, има главну, основну боју белу, „од бела волна“, а по белом пољу украшен је „*шаром*“, који је или само „*врлано со ѓрачки*“, некад свега црне, а некад још и аловне, ђувезне и жуте боје, или је још и „со *иштици*“, обично аловне, беле и црне боје. Ове су шаре усправне или водоравне, а притом је „белио прегач“ често „наресен“ као и претходне врсте „со *рески*“, „со *киски*“, које су овде краће и ређе, беле, црвене и црне боје (фот. 37). Носи се недељом, празником и о свечаностима, уопште „на добри денови“, тако док је нов; а када „оветви“, када се већ „сокине“, онда се носи и свакога дана. Носе га само девојке и млађе невесте, али док је нов по правилу никада самог, већ увек преко или испод „аловнио прегач“ или које друге напред описане врсте кецеља. Док је „аловнио прегач“ главна кецеља свега млађег женскиња, дотле „*бело прегаче*“ долази уза њ само као додатак, одозго када су у послу, а одоздо или одозго када су на „оралишту“, у гостима или другде где би имало да се покаже богатство у женској опреми, да би биле „поубаво наружани“ (фот. 8, 38, 39).

Супротно овоме, „*црнио прегач*“ има главну боју црну, а по црноме пољу су „*ѓрачки*“, и у овом случају „соткајени врлано“, али „без рака“, већ „како платно врлано“; оне могу бити и у неколико живљих боја, „пембе“, „аловно“, „ђувезно“, „жолто“, „сињо“. Такав „прегач“, — који својом главном, црном бојом спада већ у „*сшарско*“ одн. „*бабинско*“, а служи и као „*жаловно*“, чинећи и део „*црне ѓромене*“, те на себи нема више никаквих украса од „рески“ или „киски“, — носе само старије жене, оне што су дубље зашле у године (фот. 25). Најзад, „црнио прегач“ може бити изаткан и без икаквих шара, једноставне црне боје, у том случају „истајен со црна основа и црн јаток“, што више није „прегач“, макар био и „од две дипли“, јер „без прачки али каков друг шар не бидува прегач“, већ је то „*црна вуша*“, која спада у опрему сасвим старих жена, прaviх баба.

Дзиври и чораџи. — Као што је и сама женска „дотна руба“ сведена на најмањи број, свега на напред описани примитиван међускутни заклон испред скутова кошуље, исто је тако и женска *вунена обућа*, која се такође убраја у „*долну рубу*“, знатно оскуднија од мушке. Док је у мушких непосредна заштита ногу изведена и до пренатрпаности, — поред чарапа још и са читавом збирком облика доколеница, ногавица, гаћа и чакшира, од којих су неки, истина, настали тек у току новијег развитка народне ношње у Маријову,

— дотле је она у женских, чији горњи делови ногу, као уосталом и доњи делови трупа, испод скутова кошуље остају надоле сасвим отворени, сведена свега на две врсте вунене обуће. То су: „дзиври“, знатно друкчијег састава и облика но истоимени мушки хаџетак, и „чорапи“, једним делом скоро истоветне као и у мушких.

Женске „дзиври“ имају као доколенице у заклањању доњих делова ногу, ниже скутова кошуље, ону исту улогу која је и „калцима“ као наруквицама намењена у заклањању доњих делова руку, испод рукава кошуље. Отуда су с овима сличног облика и истоветне грађе, и оне као и „калци“ плетене „од волна“, спадајући тиме такође у „самойлешени аљишиша“. Истовремено су и на другој страни, како по грађи тако и по саставу, истоветне као и „чорапи“, само што су „без стапало“, ограничене свега на „горњишче“, којим су обухваћене целе „долни егленици“, од „потколена“ па до „гљудева“, а уз које на доњем крају, изнад „натпета“, долази још и „йойлеш“ као завршетак горњишта. Тиме су женске „дзиври“ с једне стране, по целокупном своме облику, уствари зачетак „чорапа“, а с друге стране, и по своме основном облику и по самом имену, уједно и првобитни зачетак „гаћа“, које су у женских овим ембрионалним хаџетком заостале свега на ступњу доколеница, док су у мушких у облику и под именом „куси дзиври“ такође заступљене као доколенице, а онда се под самим именом „дзиври“ развиле и у праве „ногавици“ или „куси гаћи“, преко којих је био потребан само још један ступањ до развитка „бечви“, које као „бели“ или „волнени гаћи“, исто онако као и „долни“ или „бубаћерни гаћи“, претстављају најзад већ и потпуни облик „гаћа“.

Овако примитиван, у развоју народне ношње у Маријову и тако значајан хаџетак задобија Маријовка истовремено када јој се као „плетеном чупету“ први пут навуку и „калци“, дакле знатно доцније но „чорапи“. И отада су „дзиври“ преко лета радних дана, а док се не сврши „домашна работа“ често и празничних дана, и једина заштита ногу женске чељади. Она тада, без обзира на узраст, обувена само у „дзиври“, иду босих стопала, не само по кући и двору већ и по селу и пољу, као што се „моми“ једнога маломаријовског села као „овчарки“ и у песми опевају: Со крљег во раци, | Со дзиври на нози, | По ридо рипаја, | По поље бегая!¹²² А то би иначе за одрасле мушкарце, као што је напред изнесено, било и веома зазорно, по друштвеном реду чак и недопуштено, јер се на одећу и обућу гледа и као на знак људског достојанства уопште, на шта по патријархалном схватању Маријоваца у првome реду имају права људи, док су жене и ту потчињене, у други ред потиснуте. Сиромашније женско чељаде носи „дзиври“ као једину заштиту ногу не само лети већ и зими, само ако није снега и мраза; а тек када удари „студ“, онда се обувају „чорапи“ и „пинци“ или „чевли“. Притом су женска чељад друштвено обавезна једино да се при поласку „во црква“, на „оралиште“ и „нагости“ бар потпуно обују. Иначе се у обичним приликама „дзиври“ сматрају као сасвим довољан заклон ногу женског чељадета, с једне стране лети „да неје горештина“ а зими „да неје студ“, а с друге стране, што је и главно, „да не му се виђа мрша“. А то је, док се „чорапи“ и „пинци“ или „чевли“ чувају више за зиму, и главни разлог њиховом летњем ношењу, не само из обзира пристojности, која по старом патријархалном реду захтева покривање људске голотиње, нарочито оне женских ногу, већ и из онога дубљег, чисто религијског, још паганског разлога, који, као што је то раније истакнуто, по старом обичајном животу и веровању Маријоваца, у одећи, како у целокупном њеном саставу тако и у појединим њеним украсним деловима, налази не само физичку већ и духовну заштиту тела човечјег. Ради тога су и „дзиври“, исто онако као и сва остала женска одећа, колико „за да личи“, толико „да чува од лошо“, приликом плетења такође нарочито украшене, у овом случају на исти начин и сличним орна-

¹²² Ibid., бр. 62, ред 404.

ментима као и женски „калци“ и женске „чорапи“. Тако особито у Малом Маријову, где се пази да су „дзиври“ што више „пошарени“, док у Старом Маријову могу бити и „поцрнети“, и у једном и у другом случају најчешће састављене из прстенастиг „шара“, који одговара „шару на прачки“, иначе потсећа на низове алка на ногама.

Женске „чорапи“ у основи су истоветне као и мушке „шарени чорапи“, оне које носе „ергени“ и млађи „мажи“, на исти начин „од волна плетени“

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 38. — Маријовска девојачка и невестинска празнична ношња; две „моми“ (једна под „белио тулбен“, друга откривене главе) и две млађе „невести“ (обе под „аловнио тулбен“) на повратку са чесме; о рамену „сукаре“, а у рукама „стомни“ и „ђумчиња“; испод задигнутих „прегача“, опасаних преко „појаса“, на кошуљи „преден стан“, са чијег се „околног“ између „гранки“ диже по пар „бојовчиња“; на рукама „шарени калци“. Старавина, Старо Маријово.

и притом помоћу разних „шарчиња“ украшене. Док мушке, особито „бели чорапи“, могу бити и нешто краћих горњишта, кадгод и до средине листова, дотле су женске „чорапи“ редовно „долзи“, до самих колена, да би ноге ниже скутова кошуље биле потпуно заклоњене. Женско их чељаде задобија још као „чупе“, чим прохода и обуче му се „кошула“. Оне још тада морају бити „шарени чорапи“, какве су, супротно ношењу белих код старијих „мажи“, у женскиња и до најдубље старости, али са том разликом што су у младости им „поаловни“ и „пошарени“, увек црвене, са шарама у што више живљих боја, а у старости „поцрнети“, са све више црних шара. Најживљих боја и најлепших шара чарапе носе „девојчиња“ и „млади невести“, а што „невеста“ више стари, то су јој и „чорапи“ поступно све мање живих боја и китњастих шара, тако да кад настане „стринка“, најзад и „баба“, онда су јој и оне „црнети“ као и све остало „бабинско“, уједно и „жаловно“.

„Шар“ женских чарапа сложен је из разних боја, између којих је најглавнија „аловно“, а уз ову долазе друге живље или затвореније боје, као: „пемпаво“, „ђувезно“, „жолто“, „зелено“, „сињо“, „бело“, „црно“. Као укупан украс, којим је најбогатије нашарано само „горнишче“, али такође и „ста-

пало“, па чак и „прсти“ чарапе, „шар“ је састављен из различитих мањих и већих „шарчиња“, која су међусобно често на разне начине комбинована. Постоји, на пр., у старомаријовским селима на страни према Тиквешу, где успева „калинка“ (шипак, нар), и посебан „шар“ зван „калинчиња“, који уз друга ситнија „шарчиња“ претставља ово јужно воће, за планинско Маријово тако необично (фот. 33). Овај се „шар“, даљим преношењем и изједначавањем ношње, распространио и по другим селима Старог Маријова, где је, истина, ређи, као у Витолишту. Поред овога има и сасвим друкчијих мо-

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 39. — Маријовска девојачка и невестинска празнична ношња; две старије „невести“, повезане у „шамије“ затвореније боје, већ изгубиле „мерак“ „убаво да се наружат“, док остале млађе „невести“ и „моми“, свака под „белио тулбен“, имају на себи много „женско оружје“, највише о „појасу“, где се носи и најтеже „стребро“; све „арно променети“ и „убаво ружани“; у првих двеју кецеља простије израде, у осталих „аловнио прегач“ са пуно „ружала“. Бзовић, Старо Маријово.

тива у „шару“ женских чарапа. Тако се нарочитом техником плетења, сличном оној код „опачни игли“ на „белом шару“ мушких чарапа, добија „шар“ зван

„леса“ или „лесичка“ који у облику лесе на редове унаокруг оба-
вија чарапу. „Леса“ је, међутим, поред употребе у грађењу трла, у привредно-саобраћајном, такође и обласном социјалном животу Маријоваца, ту крај бујне Црне Реке, која је у зимско доба газом непрободива, а раније је и још више „јачела“,²²³ била и од нарочитог значаја: некада су Маријовци на њој подизали дрвене мостове „на леса“, као што о томе сведочи и име брода „Леса“ испод Рапеша, што као грађевинска конструкција има примера и у народној орнаментици. А један сасвим друкчији мотив, иначе опет у вези са народним, у овом случају психичким животом, чије се главно „шарче“ зове „букајки“, облика , од укрштених петљи, претстављајући „букагији“, потсећа на патње којима су били изложени Маријовци у своме

223 Ibid., бр. 86, ред 3.

отпору против турских зулумџара, што је предмет и маријовске песничке традиције, као у песми „Црни затворници од Маријово“.²²⁴ Сем оваквих, самим плетиву прилагођених мотива, још више је других, разноврснијих и обилатијих, сличних орнаментици осталог одеа, од којих ће бити изложени они најглавнији.

Основно „шарче“ у орнаментици женских чарапа, као и уопште плетива, јесте „кошел“, „кошелец“ или „кошелче“, облика $\vee$, чију котласту форму даје сама *пейшља* техником обичног плетења. Већ и сами „кошелци“ (петље) или „кошелчиња“ (петљице) претстављају посебан орнамент, чим су сваки за себе друкчије обојени. Они се и такви често јављају, али комбинацијом разних боја они још чешће улазе у састав других ситнијих и крупнијих „шарчиња“. Од ових је најобичнији и најчешћи орнамент „лео“, „лево“ или „левко“, облика $\vee\vee$, који симболизује лава, оличење снаге и отпорности. Сваки је „лео“ (у једн. у овом латинском облику чешћи назив од „лево“, „левко“) састављен од по двају „котелчиња“ исте боје, обично тако да се по два „левчиња“ различите боје, као жуте и аловне или ђувезне и црне, узастопно нижу дуж целе „игле“ унаокруг чарапе. Ако је дуж једне „игле“, „на ред“, сваки „лео“ узастопно друкчије обојен, као: један „алов“, други „жолт“, трећи „ђувезен“, четврти „црн“ итд., па онда по реду исте боје понова, тако све до краја „игле“, која чини прстен унаокруг чарапе, — онда се такав низ разнолико обојених „левчиња“ зове „шарена игла“. Овој сасвим супротно изгледа „бела игла“, такође доста честа у шареном плетиву, састављена цела „од бели котелци“, облика $\vee\vee\vee\vee\vee$, уствари бела, на цик-цак извијена, змијолика линија. Ове се три врсте орнамената, „лео“, „шарена игла“ и „бела игла“, налазе скоро на свакој маријовској шареној чарапи, долазећи наизменично било као оквир било као основа другим шарама.

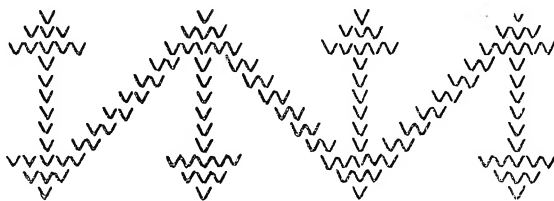
Док је за извођење орнамената „лео“, „шарена игла“ и „бела игла“ довољна само једна „игла“ или „ред“, дотле су за склоп других, крупнијих „шарчиња“ потребне и више њих. Једно од ових, притом са мањим бројем игала,

после „левчиња“ најчешће „шарче“, јесте „крџче“ или „кршче“, $\vee\vee\vee$, композиција „котелчиња“ у облику крста, и иначе тако честог у орнаментици маријовске ношње. Састављено је од *три игли*, на средњој од три а на двема спољним иглама од по једног „котелца“, који стоје изнад и испод средњег, али тако да је на аловном пољу чарапе тај средишни „котелец“ обично једне од отворенијих боја, као „жолто“, док су остала четири унакрст од њега какве друге од живљих боја, редовно исто обојени, као „ђувезно“ или неке друге боје. Код оних „чорапи“ које као „бабинско“ треба да су црне, „поцрнети“, „крџчиња“ или „кршчиња“ се уплићу по аловном или ђувезном пољу и само из црне боје. Уз „крџчиња“ редовно иду и други ситнији напред описани орнаменти, као што се и она, ради богатијег „шара“, комбинују и са још крупнијим орнаментима.

Једно од „шарчиња“ које се изводи са још већим бројем игала или редова, у овом случају и само за себе већ читав „шар“, то је „шарче“ звано „кука“. Овај „шар“, карактеристичан и за женске „калце“ (ск. 9, фот. 26, 27), претставља комбинацију двају веома честих, у духовној заштитној сврси маријовског одеа, како женског тако и мушког, и најзначајнијих мотива. Састављају га двоглаво „*машко пейшле*“ и троугласто „*амајлија*“, оба напред описана орнаmenta сложена тако да је први, као нарочито „шарче“, овде стилизовано такође и у облику троугласте „амајлије“, уметнут међу краке другог, у овом случају званог и „кука“ (ск. 12). И овај је „шар“ цео изведен помоћу „котелчиња“, која су на женским чарапама обично сва ђувезне боје, а само по један „котелец“ жуте боје у средини троугласто стилизованог „шарчета“ и у дну „куке“, док им је основа једноставне аловне боје или је

шарено поље од наизменичних редова „беле игле“ и аловно-црних „левчиња“. А да би био што боље и лепше изведен, овај „шар“, којим су украшене т.зв. „куки-чорапи“, захвата и *десет* до *дванаест* игала или редова, што је и најкрупније „шарче“ женских чарапа.

У вези с овим, сем разликовања према самоме „шару“, према врстама „шарчиња“, „шарени чорапи“ се разликују још и према *броју игала*, тј. према томе на колико је игала одн. узастопних редова изведен њихов главни „шар“. Ако „шарче“ изилази цело „со три игли“, тј. на три узастопна реда, као што је то случај код „крфчиња“, онда је то „шарче со *три игли*“. Затим долазе „чорапи“ чије је „шарче со *пет игли*“, а онда даље, са све већим бројем игала, али тако да највеће може бити још „шарче со *дванаест игли*“, као што је то случај код „куки-чорапи“ (ск. 12). Док је „шарче со три игли“ минимум за довољно украшавање шарених чарапа, дотле је „шарче со дванаест игли“ максимум редова у композицији једног „шара“; више игала не може бити, јер „ће се грешити“ при бројању и распоређивању „котелчиња“, што захтева и извесна примитивна рачунска знања и нарочиту конструктивну пажњу и у овој врсти „женске работе“, тако обилне и разноврсне у патријархалних Маријоваца.

V

НАРОДНО „ОРУЖЈЕ“ (ОРУЖЈЕ И НАКИТ)

Као што је још код проматрања о општим особинама, значају и подели народне ношње изнесено, Маријовци под скупни појам „*руветта*“ — *ношње* подводе, поред „*облекла*“ — *одела*, исто тако и „*оружје*“ — *оружје и накит*, као и „*лико*“ — *шелесни изглед*. Другу од ових трију елементарних група ношње, које све скупа, као што је раније наглашено, у културном животу и изгледу патријархалног Маријовца чине нераздвојну органску и хармонску целину, претставља према вајкадашњем схватању и обичајном животу народном један те исти појам — „*оружје*“, које се даље, према људској полној диференцираности, према неједнаком животном позиву мушких и женских, као и према самој различитој намени овога дела „*рувета*“, дели на две подгрупе: „*машко*“ или „*јуначко оружје*“, дакле *јрџво*, *убојно оружје*, и „*женско оружје*“ или „*ружалo*“ — *женски и мушки накит*, уопште све што чини *украсне делове ношње*.

Овакво народно појимање „*оружја*“, друкчије од онога уобичајеног у нашем књижевном језику,²²⁶ показује уједно и његово *јрвобишно значење* и сав његов *јрави значај* у старом народном животу Маријовца, о чему је било говора приликом напред споменутих претходних проматрања о општим особинама, значају и подели народне ношње. Долазећи уз осталу ношњу и као *украс шела човечјег*, народно „*оружје*“ исто онако као и одело истовремено је и његова *заштита*, али тако да је „*машко*“ или „*јуначко оружје*“ *сшварна*, *физичка заштита*, док је „*женско оружје*“ или „*ружалo*“, према напред показаном народном веровању и обичајном животу, *амајлијска*, *духовна одбрана шела човечјег*.

1) *Мушко или јуначко оружје*

Док су други делови народне ношње у Маријову остали у већини очувани онакви какви су били и у давнашња времена, а тако се одржало скоро у целини и само „*женско оружје*“, дотле је „*машко*“ или „*јуначко оружје*“ у току разних културних периода, и у овој области као и другде, било изложено великим променама. Те су промене у последње доба биле толике да се мушко или јуначко оружје као стални саставни део *мушке ношње* већ скоро сасвим изгубило, изузев неколико најпростијих облика.

Међутим, поред свих тих промена, које су настајале с једне стране под утицајем општег културног напретка, а с друге стране и под упливом у неколико махова измењених обласних политичких и културних услова народног живота, у Маријову су још и до данас остале врло свеже успомене о *сшаром убојном оружју*. Оно је поред других јуначких црта и један од најчешћих предмета опевања у маријовској *ејској ђоезији*. А ова још и сада живи у самом народу, јер су Маријовци до не тако давног времена, све до напред споменутог укидања „земских кметова“ (1834), одржавајући своју стару „земску“ аутономију, живели правим *јатријархално-ејским животом*, усред турскога царства и са оружјем у руци прогонећи из своје „земске“ заједнице турске и арнаутске зулумћаре и арамије.

Отуда је о *јуначком оружју* у Маријову богата и *јесничка и јрозна народна шрадиција*. У маријовским јуначким или краљским песмама *мушко оружје* ставља се међу *јрва и главна добра доброга јунака*. Тако се у једној опева страдање једнога народног јунака ради ових добара: *Ми го вати Бошка Рајковића, | Ми го вати Амет-ефендија, | Му сакаше до четири добра: | Прво добро — коња јеливана, | Второ добро — убава невеста, | Трећо добро — сабја колаклија, | Четвртина — жолта боздогана!*²²⁷ Ту уз „*оружје јуначко*“, ²²⁸ поред „убаве невесте“, као „*јрво добро*“ видимо „*коња*

²²⁶ Упор. у Вуковом *Српском рјечнику* код речи *оружје*. ²²⁷ Ibid., бр. 17, ред 1.

²²⁸ Ibid., бр. 3, ред 61; бр. 8, ред 135; бр. 15, ред 77.

йеливана“,²²⁹ без кога се, уз остало „руво йеливанско“,²³⁰ у Маријоваца по њиховом „*стшаром руветшу*“ не да ни замислити јуначка ојрема, где још спадају: „*седло шиклосано*“,²³¹ „*жолџи мајмузији*“²³² или „*мајмузи черклији*“,²³³ „*узда йозлаћена*“,²³⁴ као и сâмо „*йиле соколово*“.²³⁵

Између свега тога *стшарог јуначког оружја* главна су „*сабја*“ (сабља) и „*боздоган*“ (буздован, топуз), уз шта се у маријовској песничкој традицији као јуначка опрема спомиње још и „*руво йандзурово*“²³⁶ (панцирско). У јуначкој опреми, поред „*коња йеливана*“, редовно иду заједно „*остшра сабја*“ и „*жолџа боздогана*“. На тај се начин у једној маријовској песми приказује опремање Марка Краљевића: Марко *вјана коња нападена*, | *Нападена коња йеливана*; | *Ми го зеде јуначко оружје*, | *Остшра сабја, жолџа боздогана*...²³⁷ У другој једној маријовској песми приказано је јуначко опремање Дојчина доброг јунака: *Што си стшана Дојчин добер јунак*, | ...*Што си зеде коња некована*, | *Што си зеде сабја нешочена*, | *Неточена сабја колаклија*, | *Колаклија, сабја зглобалија*, | *Што си зеде жолџа боздогана*, | *Што си вјана коња йеливана*...²³⁸ У једној пак маријовској песми приказује се и Марково опремање самог „*коња йеливана*“: *Што си стшана Марко Краљевићу*, | ...*Коњ си кова коња најојако*, | *Плочи клада белијо карагрош*, | *Клинци клада жолџи мајмудији*; | *Што си јавна коња йеливана*...²³⁹ Ово јуначко опремање још је најлепше приказано у маријовској песми о раније споменутом херојском подвигу младе Бошковице, жене Бошка Рајковића: *Што си стшана млада Бошковица*, | *Што с' облечи руво йеливанско*, | *Што си сшрема коња йеливана*, | *Што си зеде сабја колаклија*, | *Ем си зеде жолџа боздогана*, | *Него врла, в' раци го дочек'ва*; | *Што си вјана коња йеливана*, | *Кај што јоди ситно роса роси*, | *Роса роси, калдрмите дзунат*...²⁴⁰

Сходно начину живота под Турцима, када се, слично напред описаном прерушавању ношњом због борбе и ради преваре, иступало притајено и нападало из потаје, у Маријоваца је „*сабја*“ позната и као „*диџленица*“,²⁴¹ „*колаклија*“,²⁴² „*зглобалија*“,²⁴³ јер „*се диџлела*“, склапала, „*со зглобови била*“, могла „*да се зглоби, во једен џей да се носи*“, те да би се изненада употребила. Поред других примера, у маријовској песми „Марко Краљевина и Беле Костурјанче“ најлепше је илустрована изненадна употреба „*сабје зглобалије*“: *Пијат, јадат Бел'ви пријатељи*, | *Ошвараја Марковата сабја*, | *Марковата сабја зглобалија*, | *Ошвараја — не ми се ошвори!* | *Му дадова на Марково внуче*, | *Младо внуче, дете Секуленце*; | *Ми ја зеде Марковото внуче*, | *Ми ја зеде, ми ја йодмрднало!* | „*Натема го Марково колено!*“ — | *Изговор'ја гости, пријатељи*, — | „*Дајте му ја на крив йросјачина*“. | *Изговори крива йросјачина*: | „*Кај сум видел кривошхо железо?* | *Кај сум видел како се ошвора?*“ | „*Натема го крива йросјачина!* То не било крива просјачина, | Већ то било Марко мађесница: | *Што си зеде сабја зглобалија*, | *Ми ја удри од десно колено*, | *Се ййрави сабја колаклија!* | *Стшана Марко на јуначки нози*, | *Се разврше на лево, на десно*, | *Го разлушџи срце йеливанско*: | *Он ми удри Беле Костурјанче*, | *Он ми удри гости, пријатељи*, | *Ја зайусџи чесната трпеза*...²⁴⁴

Као и употребу „*сабје*“, чијом се ознаком „*криво железо*“ показује донекле и њен облик и њена грађа, тако маријовска песничка традиција приказује и употребу „*жолџа боздогана*“, по жутој боји свакако бронзане грађе, и то специјално као *оружје за бацање*. Тако у маријовској песми „Краљевина Марко и дете Дукадинче“: *Што ми врли Марко јод Вароша*, | *Што ми врли жолџа боздогана*, | *Ми го јудри дете Дукадинче*, | *Го йогоди йраво*

²²⁹ Ibid., упор. у регистру код речи *коњ* (брзи, добер, иштер, йеливан). ²³⁰ Ibid., упор. код овог израза у регистру. ²³¹ Ibid., бр. 15, ред 70; бр. 16, ред 44; бр. 33, ред 6. ²³² Ibid., бр. 16, ред 45. ²³³ Ibid., бр. 15, ред 72. ²³⁴ Ibid., бр. 15, ред 73; бр. 16, ред 46. ²³⁵ Ibid., бр. 17, ред 14; бр. 23, ред 50. ²³⁶ Ibid., бр. 20, ред 19. ²³⁷ Ibid., бр. 8, ред 134. ²³⁸ Ibid., бр. 12, ред 101. ²³⁹ Ibid., бр. 4, ред 42. ²⁴⁰ Ibid., бр. 17, ред 54. ²⁴¹ Ibid., бр. 5, ред 85, 107. ²⁴² Ibid., бр. 2, ред 103; бр. 4, ред 86; бр. 9, ред 29; бр. 12, ред 74; бр. 13, ред 51; бр. 15, ред 129; бр. 17, ред 6. ²⁴³ Ibid., бр. 2, ред 94; бр. 9, ред 31; бр. 12, ред 106. ²⁴⁴ Ibid., бр. 2, ред 92.

врз челошџо.²⁴⁵ Добро је приказан јуначки мегдан и у маријовској песми „Дојчин добер јунак и црна Арапина“, где после „жолџа боздогана“ ступа у дејство и „сабја колаклија“: Што ми врли Дојчин добер јунак, | Што ми врли жолџа боздогана, | Ми го зеде Арап врз челбина; | Мавна сабја, сабја колаклија, | Колаклија, сабја зглобалија, | Му пресече глава до рамена.²⁴⁶ Још најлепше је илустрован читав јуначки мегдан у маријовској песми „Марко Краљевићу и Вилип Маџарина“, где је такође главна употреба „жолџа боздогана“ као оружја за борбу издаље, а онда још и „сабје колаклије“: Он ми сврли, Вилип Маџарина, | Он ми врли жолџа боздогана; | Марков коња 'наја иџра беше, | Ми лег'ваше колен-коленичку, — | Се прерли жолџа боздогана! | Редум дојде Вилип Маџарина, | Да ми сџоји, Марко да го удри. | ... Марко мери шенка половица, | Ми го врли жолџа боздогана, — | Ами Вилип, Вилип Маџарина, | Негов коња и тој легнуваше: | Коњ му легна колен-коленичку, — | Ми го зеде право врз челошџо! | Што ми џадна Вилип Маџарина, | Што ми џадна, Марко ми доџадна: | Мавна сабја, сабја колаклија, | Му јодрежа глава јод рамена...²⁴⁷ Али је сем тога Маријовцима из песничке традиције позната уџишреба „жолџа боздогана“ и за бој изблиза, као што у једној од напред наведених маријовских песама млада Бошковица: Ми јотиде турска јасакчија, | Ми го вати Амет-ефендија; | Го пошегна жолџа боздогана, | Десет мава, ајде, једно броје! | ... Уште удри млада Бошковица, | Двајсе мава, ајде, једно броје! | ... „Аман, аман, незнајна делиџо, | ... Веће коски ми се содробија!“²⁴⁸

Не само у песничкој већ и у прозној традицији Маријоваца очували су се свежи спомени о овоме сџаром убојном оружју, где поред „сабје“ и „боздогана“ спада још и „којје“ (копље). „Сабју“ типа „калачка“, која се пасала о „колко“, носили су још и последњи „земски кметови“; из тог се времена о њој у народу памти да је служила за „мавање“ или „шеџање“ и за „сечење“, „бодење“ и „колење“. Још раније, углавном од појаве „дуџеног жезеза“ („џушка“, „џишџол“), изгубили су се „боздоган“ и „којје“, од којих је прво оружје било „од џуч“ или „од жезезо“, а друго било „дрво, долго два стажни (3 м), на врџо со жезезо наосџрено“; оба су оружја служила за борбу издаље, за бацање, „врлање“, прво за „шеџање“, друго за „дуџење“ — „ће го врли боздоган, и ће го ошеџа човеко, ће го врли којје, и ће го дуџи човеко“; исто тако служила су и за борбу изблиза, прво за „мавање“, друго за „бодење“ — „ако со боздоган ће мане, ће го ошеџа човеко, ако со којје ће мане, ће го набоди, ће го џродуџи човеко“.

Настанак „дуџеног жезеза“, како се обичније назива „џушка“ или „џишџол“, оставио је, сем поменуте промене у типу главног оружја, и још неколике друге трагове у животу Маријоваца. Пре свега, овом променом типа јуначког оружја из основа су измењени услови за „јунасџво“: онда је Краље Марко, по једној маријовској „приказни“, пошто је дотле „владаџал по Земја со Божја сила“, када му је један „овчар“ помоћу „дупеног жезеза“ „продупнал раката“, објавио: да „ће нема веће јуначка сила да шеџа по Земја“, и затим „со силните ветрови, со темните облаци, со Божјата сила, се вознесол од Земја на оној свет како светија дуф!“²⁴⁹ И пошто се и сџм Марко, као „светија дуф, божествени човек“, тако уклонио испред вџшреног оружја, то Маријовци верују да исто тако и „џавол“, као и сваки други „дуф“ или „сенишџе“, бежи од „дупеног жезеза“, чим се човек са њиме ма где појави: „џавол живи кај да се најди, оди со ветеро, а во кућа не влезе сџм, веће може да прејди внатре али на добиток, али на човек; и ако да носиш дуџено жезезо, џишџол али џушка, тога сенишџе не ти се каж'ва, ће бега, и од џавол слободен си!“ Отуда је „дуџено жезезо“, баш због те своје превелике „силе“, — а напред је показано како се, по веровању Маријоваца, помоћу њега и сџм „џаволо убива“, — постало најмилије

²⁴⁵ Ibid., бр. 3, ред 71. ²⁴⁶ Ibid., бр. 12, ред 120. ²⁴⁷ Ibid., бр. 4, ред 63, 78. ²⁴⁸ Ibid., бр. 17, ред 64, 70, 82. ²⁴⁹ Ibid., бр. 75.

„машко оружје“ сваког Маријовца. У турско доба, особито за време „земских кметова“, — када је већ у Маријову била на гласу „пушка дебранка“, ²⁵⁰ а уз њу се за појасом носили „пиштол“ врсте „кубури долзи“, — „дупено железно“ било је најчешћа оружна опрема Маријоваца, и ради безбедности од турских зулумћара и арнаутских арамија, и ради украса, да су „лични“, „на-ружани“. А и данас још Маријовец себе замишља у таквој оружној опреми, било да је тужан, било да је весео. Ако као „бећар“ очајава, онда пева: „Моме, *шенка пушка прегрнувам*, | Моме, кога и вам' надумувам!“ ²⁵¹ Ако је весео, онда пева: „Ај, здрави, живи, весели, | Со гаћите растресени! | ... Ај, со *пушката на рамо*, | Ај, со *пиштолот во раце*!“... ²⁵²

Сем ових, Маријовци познају и друге врсте *старог убојног оружја*, где има и сасвим *простих, примитивних облика*, од којих су нека истовремено и *оруђа*, за свакидашњу кућну или привредну употребу. У ову групу „машког оружја“ Маријовци издвајају нарочито оне облике који су пре појаве „дупеног железног“, у време „кога немало пушки“, ишли као допуна или одмена „оружања“ уз „сабју“, „боздоган“ и „копје“, а то су: „сџай“, „паница“, „набоден“ и „колско разниште“, „ножо“ („анџар“), „секира“ („балџа“) и „коса“; прве четири врсте од *дрвета*, обично „благуновог“, од „дабовине“, која је довољно чврста и жилава, док је „круша“, на пр., „кресло дрво, се крши како срча“, све четири врсте домаће израде; а друге три врсте са сечивом од „железа“, занатске сеоске или градске израде.

„Сџай“ је и сада неизоставни део мушке ношње: у облику „крџега“, дугачког кукастог штапа за хватање и гоњење оваца, стална летња опрема „овчара“, било да је „ерген“, било да је „маж“; у облику „пашерице“, штапа са двокраком дршком ради поштапања и обема рукама, неопходна потпора Маријоваца у дубокој старости, док је то истовремено, будући у облику скиптра, и опрема „попова“, као симбол њиховог пастирског позива, знак свештеничког достојанства; и, најзад, као обичан „сџай“, најједноставније и најобичније „оружје“ сваког Маријовца, било „овчара“, било „домашара“ или „пазарџије“, без кога се скоро нико не креће на пут, у поље или на планину, по правилу свакидашња опрема зрелијих „мажи“, уједно и знак мужевног достојанства, док је у „земско време“ то поред осталог „јуначког оружја“, у нарочито украшеном облику, био и посебни знак достојанства „земских кметова“. „Паница“ је такође једна врста „стапа“, али посебног облика и нешто друкчије намене: краћа но обичан „стап“, јер не служи за поштапање већ само „за бој“, она је „на једнио крај потенка, а на другио дебела и тешка“, углавном као и „боздоган“, само што је од дрвета. И „сџай“, било које врсте, и „паница“, као „оружје“, служе за „мавање“ или „шепање“, најобичније и најчешће „оружје“ за *одбрану и напад изблиза*, али такође покатак и за *напад издаље*, „врлањем“, особито „панице“, и иначе сличног облика као и „боздоган“. Али, сем овакве употребе и намене као део мушке ношње, „сџай“ је у турско време имао и други значај. Поред обичног „сџаја“, за свакидашњу своју потребу, „селски кмет“ је у турско време имао и „селски сџай“, уствари „рабуш“, на коме је „писал *царска мирија, царски шаксим*“, који је годишње „брал“ од сваког сеоског „домаћина“. „Селски кмет“ је сваке године добијао нов „селски сџай“, ако би о Крстовдану био понова изабран, и колико би година неко кметовао, толико би имао оваквих „сџајова“. Док је „селски сџай“ био знак кметске власти и достојанства, докле су у турско време иза укидања „земских кметова“, преко којих се раније давало „царско“, „турски сџајови“ били оличење сељачког мучења. Наиме, „во есенско време“, када се збере летина и на „пазару“ сељани дођу до пара, онда је у свако село долазио „царски *јазација*“ у пратњи два-три „сејменина“ и доносио „*товар сџајова*“; „кмет“ би звао сељане да плате „царску мирију“, „царски шаксим“, и „кој немал

250 Ibid., бр. 87, ред 68, 72. 251 Ibid., бр. 32, ред 16. 252 Ibid., бр. 65, ред 1, 21.

да даје пари, ће го клават *валага* (фалаке): *џушка* под колена, врзана со *ремен*, и двајица сејмени ће му кренат *боси нози* нагоре и ће го држат, а трећи ће го *бије со сџај* од *шовар сџајови* по стапала дур не му потечи крвта“...

„*Набоден*“ је мотка облика и величине самога „копја“, дуга такође по „два стажни“ (3 м), на једноме крају оштро зашиљена и углачана, уствари прâво дрвено копље, згодно за набадање. Сада му је редовна намена товарење снопова — „снопје што дигаја на коли“, док су раније „*набодни*“ служили и као прâво „оружје за бој“. На „набоден“, уопште на „копје“, својим обликом, као и именом, потсећа напред споменута сватовска „*роглица*“, и по „три стажни“ (4½ м) дугачко дрвено копље, на коме је свадбени „бајрак“ (фот. 10); име „*роглица*“ указује можда на то да је њен врх, данас под „*крсџом*“ са „*злајшном јаболком*“, некада био на крају под „*рогом*“, самом природом одређеним да „боди“. Сличног је облика и „*колско разнишџе*“, исте дужине као и „набоден“ или нешто краће, само што није тако танко и лако, као мотка, већ је дебље и теже, скоро као и други „*дрвени колци*“, на тањем крају као ражањ зашиљено и углачано. „*Колски разнишџа*“ као дрвени стубови на лотрама кола служе „за возење снопје“, иначе, као и „*набодни*“, опет као нека врста „*којлиња*“, „бодат, можат човекот наједнеш да го пробијат“. Према томе, као и сваки други „*дрвени колци*“, и „*набоден*“ и „*колско разнишџе*“ као „оружје за бој“ служе за „*бодeње*“ или „*дуџење*“. Ова два примитивна оружја, која могу бити и врло опасна, памти се да су била уз „*сџајове*“ и „*џалице*“ главна оружна опрема Маријоваца из села Калена, у Малом Маријову, и Полчишта, у Старом Маријову, када су се још у раније „земско време“ били сукобили око „планине“ на Каленској Страги, под врхом Кравица, на источном гребену Кајмакчалана; иако су у овом „*боју*“ победили Каленци, јер су се борили за своју „планину“, коју су им Полчиштани насилно захватили, ипак су најпосле остали без своје „планине“ на тој страни, будући да је из Полчишта био и сам „земски кмет“, те остао уз своје сељане. Најзад, ова врста оружја као „*дрвени колци*“ служила је Маријовцима и за *набијање „џурских глава“*, као што су у „земско време“, под „војводом од Маријова“ Кузманом Кариманом, после победе над Мурата-арамијом код Ђурчиновог Бачила, „шеесе глави“ турских арамија „на дрвени колци ји забиле“ и однели „во Солун кад Џеладин-бега“.²⁵³

„*Ножо*“, у старије турско доба поглавито врсте „*анџар*“, у последње турско време често у облику „*каме*“, и сада је још увек скоро неизоставни део мушке ношње, редовно заденут за „*ћемер*“ или „појас“. То је у „земско време“ поред „*џушке*“ и „*џишџола*“ било и главна оружна опрема сваког Маријовца. Уз „*ножо*“, који служи за „*сечење*“, „*бодeње*“ и „*колење*“, у рукама Маријоваца могу бити страшно „оружје за бој“ још и „*секира*“ или „*балџа*“ и „*коса*“, једно за „*џејање*“ и „*сечење*“, друго за „*бодeње*“ и „*сечење*“. „Со *ножо* ће го сече, бодe, коле; со *секира* ће го удри јал по глава, јал рака, јал нога ће му пресечи; а со *коса* ће врти надесно и, ако го вати, ако го стаса, и кој ће превари, јал мео, јал гради ће му продупи, јал нози ће му сокини, јал глава ће му пресечи!“ У једном сукобу, крајем турскога доба, између Жијова и „гркоманских“ села онострано Бешишта у Старом Маријову, када се „народ“ био „разделија на партији“, на жијовском „стред-селу“ отсечено је „со *секира*“ на пању неколико десетина глава одраслих Жијоваца, тако да се и сада Маријовци са грозом потсећају на тај дан, када је Жијово остало скоро без и једног „мажа“ иза тога „боја“. Не само у „боју“ већ и иначе, „*секира*“ је Маријовцу често при руци и као оружје и као оруђе; као што је „*ножо*“ уз „*сџај*“ и сада свакидашње „оружје“ Маријоваца, тако је и „*секира*“ скоро стални њихов пратилац, када су на послу у шуми, у пољу и на путу, те поред привредне служи и у одбранбене сврхе. Међутим, „*коса*“, као уосталом и „*вило железно*“, само изузетно,

када се нарочито иде „на бој“, као приликом напред наведеног опремања прерушених „бабара“ кад пођу да праве „џамала“, служи уз остало споменуто као право убојно „оружје“.

Тиме још није исцрпљена сва *ошала оружна опрема* Маријоваца, која је раније и до недавно ишла уз „машко“ или „јуначко оружје“. У турско време, када су поред „*сџаја*“ и „*ножа*“ уз праву и потпуну мушку ношњу ишли и „*џушка*“ и „*џишџол*“, онда су „мажи“ и „*ергени*“ на себи и уз се имали и још неколико другог „оружја“.

Ту на прво место спада „*паласка*“, метална кутија у облику фишеклије, за ношење оружног прибора; њу су „*мажи*“, већ „женети луђе“, носили о „*ремену*“, преко „*џојаса*“, и то позади, „на крста“, где је стајала „како желка (корњача) обесена“. „Паласка“ је била израђена „од *џуч*“, „*жолџа* како боздоган“, доста „голема“, „со *каџак* одзгора за затварање“; била је „*шарена*“, филигрански украшена, рукотворина варошких „куменџија“ (кујунџија), притом с доње стране „*наресена со џрејки, џрејџушки од синџир*“. На „паласки“ позади била су два „*мостџа*“, за намицање на „ремен“; помоћу „мостџи“ намештала се „на крста“, и дуж „ремена“ могла се, по потреби, повлачити и напред на „мео“. У њој су Маријовци држали „*вишеџи за дуџено железзо*“, „*баруџ*“ и „*курушум*“, а сем тога „*огнило*“, „*секџл*“ или „*џрад*“ (труд, што од искре може да се запали, „да секне“) и „*кремен*“ или „*белуџрак*“ (белутак), „за *огањ ваћање*“, као и неке друге ситније потребе, које ваља да су при руци. „Паласка“ је у наследних маријовских господара „*земских кмеџова*“, као и у изборног маријовског „*земског крседара*“ или „*војводе*“, уз друго њихово „*јуначко оружје*“, била украшенија но код осталих Маријоваца, филигрански „*наресена со сџребро и со златџо*“. У њој је „*земски кмеџ*“ поред осталог носио и „*муро*“ (мур, печат) од сета (сва) села“; а тако је и сваки „*селски кмеџ*“ у њој држао „*муро*“ свога села, поред „*селског сџаја*“ главни знак своје „кметске“ власти, коју је у турско доба избором од стране „села“ примао уз ове знаке достојанства на Крстовдан сваке године. Овако украшена и окићена, „паласка“ је, припадајући уз сâмо „*машко оружје*“, била уједно и право „*ружало*“, накит, којим се сваки маријовски „*маж*“ поносио, особито на свечаним скуповима крај цркве и на средселу, на „*оро*“: „Кога играли, кога ће се ватат на оро да играт, секој маж со једна паласка одзад, ће траскат трас-трас-трас, ће тропат на стредсело како попо во црква со каделница“ (кадионица, са прапорцима). Носила се отприлике све до 1880 године, у последње време све ређе, као и „пиштол“ и „пушка“, док је у „земско време“ (до 1834) била неизоставни део јуначке опреме „мажа“, особито о празницима, у свечаним приликама и када би се пошло „на бој“.

У то раније доба, док су „мажи“ носили „паласки“, маријовски „*ергени*“, све „дур несе женети“, носили су као део своје младићске опреме „*јуначке џоки*“, обично „по пет токи“ спреда на „*ремену*“ преко „*џемера*“ једна до друге нанизане. Биле су, као и „паласки“, у „куменџије“ израђене „од *џуч*“, „*жолџи*“, потпуно округле, као „тркало“, притом „*шарени*“, филигрански украшене. Свака је „*џока*“ позади имала по један „*мостџ*“, да би се могла о „ремен“ учврстити. Њима су се младићи од свега „машког оружја“ највише поносили; раније су „токе“ биле део јуначке опреме и млађих „мажи“, као и самих маријовских „земских кметова“ и осталих „главуџија“. Као младићска опрема, и оне су се носиле све до око 1880 године, дотле неизоставна свечана и јуначка опрема „*ергена*“, једно од најважнијих „*ружала*“ старинске мушке ношње.

При овако свежим успоменама о старом народном убојном оружју, тако разноврсном, са неколиким врло примитивним облицима још и до данас очуваним, Маријовци носе као *сџални део мушке ношње* сада при себи од свега „*машког оружја*“ само још „*сџај*“ у десници и „*ножо*“ за појасом. А уз

ова два тако једноставна облика „оружја“ носе још и „џушку“ и „џишћол“, као и неке од напред споменутих примитивних облика, само као „овчари“ на планини, покатакд као „џазарџије“ на путу, „дрвари“, „ћумурџије“ и „дељачи“ у шуми, а онда у свечаним приликама још и као напред наведени „свадбари“ и „бабари“.

Друкчије је, међутим, било с овим делом „рувеџа“ у џурско доба, особито у „земско време“, када је, као што је већ изнесено, ова област била самоуправна „земја“ — „вилајеџи“, под владом народних наследних „земских кмеџова“ — „вилајеџи-коџабашџија“, у пратњи „земских сејмена“, и под војном заштитом домаћег изборног „земског крседара“ — „војводе од Маријова“, са „земском чеџом“ „верних другара“. Онда су и саме џриликe — стална угроженост, особито у млађе турско доба, од упада турских и арнаутских зулумџара и арамија — захџевале, као и могућности — слобода ношења оружја ради „земске“ безбедности и народне самоодбране — доџушћале, да и „машко“ или „јуначко оружје“ буде као и сав остали „рувеџ“ много џриснији део народног живоџа. Тада се, у то џаџријархално-ејско доба, Маријовец не би могао ни замислити изван свога кућнога прага и двора, било на путу или планини, било у пољу или средселу, ни у „работни дни“ а камо ли у „празнични дни“ или „неделници“, без потпуне оружане „спреме“; доба када је „машко“ или „јуначко оружје“, поред своје заџишћине улоге и украсне намене, у народној ношњи Маријоваца уједно било и најизразитији знак џудског доџџојансџва.

Онда се, као што је раније наглашено, према посебном социјалном џоложају народних „главуџија“ и џихових доглавника, издвајала и џосебна ношња маријовских „земских“ госџодара. Они су, као и стари народни „јунаци“ из маријовске песничке традиције, јахали „добре коње“, одевали се у „руво џеливанско“ и носили „оружје јуначко“. „Земски кмеџ“, који је „одил како крал“, а био непосредно под „царем“ и у његово име управљао, као знак „царског“, султановог пуномоћства, уједно и као обележје свога племићског порекла, наследног обласног господарства, о левом бедру је на „со џоки“ украшеном „ремену“ носио „калачку“, „сабју“ старинскога типа, која је у Маријову била нарочито везана за „земско време“ и његове носиоце. За џојасом је према десној руци имао „анџар“, а поред њега, „за појас од лева страна, до калачка“, носио по „једно рало“ (пар) скупочених „кубури долзи“, нарочиту врсту „џишћола“, који су били „жолџо-медени“. Истовремено је о „ремену“ позади, „на крста“, носио и „џаласку“, која је била „со сџребро и злаџо наресена“, да би у њој поред „баруџа“ и „куршума“ при руци имао и „муро“ од „земских села“. Најзад, у десници је носио и „сџаџ“, већи но обичан, притом „со коџаница (резбарија) наресен“, према опису старих џуди, који са њиме упоређују „владички стап“, у облику скиптра.

Слично је био „наружан“ и „земски крседар“, који је уз остало „јуначко оружје“ ради сигурности у „боју“ носио и „џушку дебранку“, а уз њу још и „сџребрени џеџиџици“ (пуцад) — Што се куменџи лејани, | Што се џуфџегџи џолнеџи²⁵⁴ — ради сигурног дејства против свакога турског „ниџана“, — што је било турска амаџијска предохрана против хриџћанског оружја, те да би се постигло да: Каурска џушка не дупи, | Каурска сабја не сечи,²⁵⁵ — „оти од таков куршум никаков ниџан не држи“.²⁵⁶ А уз своје народне „главуџије“ били су добро „наружани“ и „земски сејмени“ и крседарови „верни другари“,²⁵⁷ као и остали Маријовци, носећи, изузев „калачку“, и сами слично убојно „оружје“, пре свега по један „долги“ „анџар“ и „кубур“ за појасом и „тенку“ „џушку кременачку“ о рамену, увек спремни да као „јунаци“²⁵⁸ пођу по Маријову у потеру за турским и арнаутским зулумџарима и арамијама.

²⁵⁴ Ibid., бр. 87, ред 66. ²⁵⁵ Ibid., бр. 87, ред 39. ²⁵⁶ Ibid., бр. 87, ред 72. ²⁵⁷ Ibid., бр. 87, ред 18, 83. ²⁵⁸ Ibid., бр. 87, ред 18.

2) Женско оружје или ружало

Док је напред описано „машко“ или „јуначко оружје“, као стварна, физичка одбрана тела човечјег, уједно намењено и украшавању људџи, у старије патријархално-херојско доба Маријова покаткад и самих жена, дотле „женско оружје“ или „ружало“ сачињава свеколики женски и мушки накић, а самим тим што „лич“, *краси и улейшава*, као што је напред у одељку о општим особинама и значају народне ношње изнесено, оно по старом народном веровању и обичајном животу Маријоваца уједно претставља и *амајлијску или духовну заштитицу тела човечјег*. Као таква, остајући упорно, заједно са празноверјем, најинтимнијим делом народног патријархалног живота, ова се врста *народног „оружја“* одржала скоро у потпуности, са свим својим старим значењем, у свим својим карактеристичним облицима.

У обичном говору *накић* се обележава у Маријоваца и самим изразом „оружје“, који при данашњем начину живота, када се и у Маријову све више губи „машко“ или „јуначко оружје“, све више постаје *замена и синоним израза „женско оружје“ или „ружало“*. А само када се хоће и нарочито да означи разлика или нагласи једна од двеју врста, онда се насупрот „машком“ истиче „женско оружје“. У вези са тим, истог су савременог значења у обичном говору и глаголи изведени од именица „оружје“ и „ружало“: *оружајши (се) — окићили (се); наружајши (се) — накићили (се); ружајши (се) — кићили (се)*. Али, сем тога, Маријовци такође знају за употребу и самог овог последњег глаголског израза из књижевног језика, *кићили*, као у више маријовских јуначких песама што се описују „*кићени свашови*“, ²⁵⁹ уза шта још долазе и изрази „*кићка*“ ²⁶⁰ и „*киска*“ ²⁶¹. Најзад, овамо спада поред глаголских израза *ружајши* и *кићили* још и њима синониман израз *ресили (се) — украшавајши (се), наресили (се) — украсили (се)*, изведен од именице „*реса*“, која је синонимна са поменутиим именицама „*кићка*“ и „*киска*“.

Веома богато и различито, „женско оружје“ или „ружало“ је од најразноврснијег *материјала и порекла*. Најједноставније је, притом и најобичније употребе, оно „оружје“ које сама околна *природа* као такво пружа, где спада *природни биљни и анимални накић*.

Биљни накић може бити тројак: сама „*билка*“ као таква, онда „*цвеће*“, и, најзад, неке врсте плодова — „*овоће*“. Од свих „*билки*“ као накит најчешће је употребе „*босилок*“, и зелен, и осушен, чији су значај и намена као „*свеште билке*“ раније и нарочито истакнути. Носи се као „*киска босилок*“ (китица босилка), која се, зато што је редовно увијена и украшена „*со аловно предено*“ (црвеним вуненим концем), зове обичније „*аловна киска*“, ма да је притом често окићена и „*со стари, вешви пари*“. Таква, као најомиљенија и у амајлијској заштити Маријоваца и најчешћи украс, „*киска босилкова*“ ²⁶² претставља *оличење женске лепоте*. Поред „*босилка*“, од свих других „*билки*“ за кићење је најважнија употреба „*брилана*“ и „*лозе*“, од којих се заједно са *босилком* за „*младу невесту*“ плете зелени „*венец*“ око „*нећоја*“; о њему се брине и носи га „*мал девер*“, да би га невести на дан венчања „*кладил*“ на главу. Сем тога, овамо би још спадале и „*ђурђовденски билки*“, које се о Ђурђов-дену употребљавају за кићење и са нарочитом *чаролијском, оваплоћавајућом сврхом*.

Али, колико сама „*билка*“, толико је „*цвеће*“ ²⁶³ још изразитији природни накит. Између свих „*цвећика*“ Маријовцима је најомиљеније „*ђунђуле*“, без кога лети није ни „*киска босилок*“, ни невестински „*венец*“ од „*бршлана*“, „*босилка*“ и „*лозе*“. Поред овога нарочито је још омиљено и *цвеће „ђулућан“*. Ове се две врсте цвећа гаје у свакој маријовској „*градини*“; док се „*млада*

²⁵⁹ Ibid., бр. 2, ред 33, 62; бр. 9, ред 24; бр. 13, ред 11, 31, 48; бр. 21, ред 22. ²⁶⁰ Ibid., бр. 36, ред 33; бр. 62, ред 61. ²⁶¹ Ibid., бр. 17, ред 41, 45; бр. 27, ред 6; бр. 51, ред 24. ²⁶² Ibid., бр. 27, ред 6. ²⁶³ Ibid., упор. код ове речи у регистру.

невеста“ за венчање и доцније као жена најрадије кити „со босилок“, девојкама су најмилије „киџки“, у руци или за ухом и у коси, од „ђунђулиња“ и „шулуџана“, што су и два нарочита орнамента у везу на женским кошуљама. Отуда и у маријовској песми девојке се опевају како: *Градина одаја, | Киџки ми бераја!*²⁶⁴ Или се невеста опева како „стреде во градина“: *Киска киџи, леџа ђесна ђеје!*²⁶⁵ И док „киска босилкова“ симболизује, као што је поменуто, женску лепоту, дотле је сама „киска“, као китица цвећа, *оличење и синоним лепоште уоџиште*, и женске, и мушке.²⁶⁶

Уз „билке“ и „цвеће“ као трећа врста биљног природног накита истиче се и „овоће“, као „цреша“ и „јаболка“, које својом *црвеном бојом* уједно пружају *оличење здравља и радостии*. Док се „цреши“ међу за ухо, дотле се „јаболки“ стављају под „пазува“ „сађије“ или „саје“, и то „од лева страна“, до срца, тако да напола, својом руменом полутком, вире са прсију (фот. 34, 37). Не само због своје лепоте, већ и због своје миришљавости, „*црвена јаболка*“ је поред цвећа, како код „девојчиња“, тако и код „младих невеста“, најомиљенији женски накит од природе. Као таква, особито као симбол здравља и радости, „*црвена јаболка*“ има у Маријоваца уз друге украсе и још једну нарочиту намену. Пре но што се „*карџа*“ (буклија, са вином) да „стар-деверу“, да као „калесник“ пође на „поканујење свадбарâ“, она мора, и сама шарено обојена и „со ремење на крстови“ обавијена, бити закићена „со *јаболко калезно*“ и „со *босилок*“, усто још „*наружана со киски* од волна предено и влачено“ у разним бојама, где су главне „*аловно*“, „*џембе*“ и „*ђувезно*“, а онда још „*жолџо*“, „*зелено*“ и „*сињо*“. Тако „*наружана*“, „*карџа*“ заједно „со *јаболко здраво-живо*“ иде од једног до другог „свадбара“, најпре код „нунка“ (кума), онда код „попа“, „старосвата“, „мал-девера“ и даље „со ред рода и пријатељи што има“. И сваки од ових, чим прими „*јаболку здраво-живо*“, „ће се напије вино“ једном из „карте“, „ће благосови“ и онда „*во јаболко калезно ђара ће клади*“; а „кој сака *џоголем Ches* да прави“, тај обеси о „карту“ и читаву „*низу ђарâ*“, што је већ готово „*оружје*“. И тако „карта“, док обиђе све „свадбаре“, бива још више „*наружана*“, да би „стар девер“ пред само венчање све ове дарове, дате на „*јаболку калезну*“, сабрао у једну „шамију“ и предао „младој невести“, којој остају ради прављења њеног „*оружја*“ или „да ји се најди“.

Анимални *накиџ* много је ређи од биљног, ограничен само на „купечко“ кокошиње „*џерје*“, од кога „млада невеста“ у Малом Маријову носи *џерјаницу* за годину дана по венчању, све догод је „млада мажена“, да би је затим заменила „*аловном киском*“. То је управо „*киска*“ или „*киџка*“ од *џерја*, разнобојног, понајчешће „*џемџавог*“, „*аловног*“, „*жолџог*“ и „*зеленог*“; она се, окићена још и „со *монистџа*“ и „со *стџребрени ђари*“, носи поврх „обруса“ или „тулбена“ над челом као висока перјаница (фот. 5).

Последња врста накита, од перја, већ није више потпуно природна, него је, иако тако примитивна, ипак донекле вештачки дотерана, бар по боји. Али, има и *другог накиџа биљног и анималног џорекла*, вештачки и по боји и по облику дотераног. Овамо, уз *целулоидне и кошчане гривне и чешљеве и седефску дугмад*, спада као најчешћи женски украс „*киска*“, било да је од „*бубаџа*“, било да је од „*коџрине*“ или „*волне*“, ма да је последње, вунене грађе, као и сва остала маријовска ношња, најчешћа и најобичнија. „*Киска*“ се, од било које врсте од ових материја, прави тако што она бива најпре „предена“, па онда „влачена“ у облику кићанке или ђубице. Претходно мора за „*киску*“ одређена материја бити „вапцана“ у разним бојама, али најрадије „*пембе*“, „*аловно*“, „*сињо*“, те да би се добиле „*киски џембени*“, „*киски алови*“, „*киски сињи*“ итд. И помоћу „*киски*“ бива онда украшавана сва женска опрема, почевши од „*шулбена*“ на глави (фот. 26, 27), „*шамџје*“ на глави, о појасу или низ појас, па до *амрела* у руци (фот. 28, 29); не само женска већ и мушка, младићска опрема, као „*џодвески*“ на ногама

264 Ibid., бр. 62, ред 60. 265 Ibid., бр. 17, ред 40. 266 Ibid., бр. 51, ред 24.

„ергена“ (фот. 2); па и сама „кућа“, као што се помоћу „киски“ ките „ја-болки“ обешене о таваницу „одаје“ или греде „куће“, „гузуйка“ од кукурузног класа такође обешена о таванице унутрашњих просторија, „*мешле девесилово*“ уз „чесну трпезу“ и др. Ове су врсте украси и највећег дела женског одела, окићеног помоћу „киски“, „киса“ или „реси“, јер и оно само „се реси, се кити, со киски, со кистење, со реси, поубаво да личи, полично да стане“, као што су то кићанке на „обрусу“, „сађији“, „*йрегачу*“ итд. Сем тога тако обилатог *шекстилног* накити, првог „*женског ружала*“, ту је и специјална „аловна киска“ или „аловно *йредено*“, чија је многострука намена раније и нарочито наглашена, где спада још и „аловно *конче*“, без кога није ни једне једине врсте „*амајлије*“.

Али, сав главни накит није толико од *органичних* колико далеко више од *неорганичних материја*, које показују и више *трајности* и више *сјаја* и *раскоши* у украшавању тела човечјег, где би спадали и украси од седефа и мерцана, ма да су они органогеног порекла. Ту се истичу две главне *врсте материјала*: *стакленог* и *металног*, какве је грађе, често и мешовите, већина „*женског оружја*“ или „*ружала*“.

Стаклени накит није толико разноврстан као метални, ма да је редовно заступљен у свакој и богатијој и сиромашнијој опреми. Од *стакла* или „*срче*“ добављају се разнобојна „*мониста*“ или „*муниста*“ (ћинђуве), „*обетки*“ или „*менђуши*“ (минђуше), *гривне* или „*белезији*“, „*йешелки*“ или „*йешлици*“ (дугмад). У ову врсту накита, као стаклено, спада и само „*огледало*“, које девојка и млађа невеста, у празничне дане, када је „лично променета“ и „убаво наружана“, задева за „појас“, на „мео“, између отворених „пазува“ „сађије“, а у дну „расцепока“ кошуље између самих везених јој „предника“. То је сада обично отворено огледалце, округло или четвртасто (фот. 34), док је по ранијој моди на селу то било огледало звано „*чешел-кућија*“, такође или само „*кућија*“ или само „*чешел*“, јер је било заједно са чешљем у кутији на склапање, и онда стално ношено за појасом. Тако се у једној маријовској песми из последњег турског доба *огледало* опева као „*чешел-кућија*“: Јотиде Мита на вода, | ...*Извади чешел-кућија*, | ...*Лицејо да си јогледа*, | ...*Кркмише да си начешла*.²⁶⁷ А у другој једној маријовској песми, којој су предмет љубавни односи између Турака и њихових „турских посестримки“ у Маријову, *огледало* се опева као „*чешел*“: „Алав да ти је, дилбер, | Тој *чешело* мој! | Што сум го купил, Митро, | ...Половин’ лира! | *Ем да се чешлаш*, Митро, | ...*Ем да се лейо*, дилбер, | *Лейо углед’ваш*!²⁶⁸ Па не само у новије већ и у старије доба *огледало* је спадало и у сталну женску опрему, као што се и у једној маријовској епској песми опева: ...Ко’ бегјаја преко сињо море, | Што ји падна *јубава девојка*, | Што ји падна *бело јогледало*!²⁶⁹ Најзад, овамо, у стаклени накит, спадала би још и „*шарени камчиња*“, драго камење или њихове имитације, доста честа у украшавању самог металног накита.

Метални накит је између свега осталог „*оружја*“ најбогатије и најразноврсније заступљен. Управо то и јесте *главно „женско оружје“* или „*ружало*“. Има га у свим ступњевима, од најпростијих и најситнијих металних украса, па до специјалних скупочених и тешких накита од племенитог метала. Као најпримитивнији облици металног накита могли би се издвојити већ раније споменути неколики *метални украси за одело*: „*шел*“, жица или трака од беле, сребрне или жуте, златне срме, помоћу које се везе или врше апликације на оделу, да би било што украшеније; „*меденца*“, бакарне цевчице, које се пришивају дуж веза и гајтана на оделу, да би одавало сјајан изглед; „*йулејки*“, метална огледалца или шљокице, беле или жуте, што се пришивају дуж веза на оделу ради блеска; „*сйребрени йешлици*“ или „*йешелки*“, сребрна пуцад или дугмад, која поред сјаја имају и

²⁶⁷ Ibid., бр. 50, ред 16. ²⁶⁸ Ibid., бр. 53, ред 23. ²⁶⁹ Ibid., бр. 10, ред 126.

напред истакнуто амајлијско дејство. Као што се већ и из ових неколиких украса и другог „оружја“ види, метални накит је доста различите грађе: од „меди“ (бабра), „шуча“ (бронзе), „сребра“ (сребра) и „злата“. Док су од „меди“ и „шуча“, као простих, архажичних метала, само неке врсте „оружја“, као што су тек споменута „меденца“ и раније уз мушко „оружје“ описане „шоки“ и „паласки“, дотле „сребро“ и „злато“, баш као племенити метали, претстављају главну грађу већине „женског оружја“ или „ружала“. У исто време „сребро“ и „злато“ и сами по себи имају амајлијску вредност, особито „злато“, од кога је и најчистија и најјача „амајлија“. Отуда, у вези са тим, у Маријоваца и два карактеристична украсна и амајлијска имена: *Сребрен* и *Злата*, мушко и женско, са градацијом вредности племенитог метала у корист женског пола. Најзад, у надмоћности употребе над осталим, јер се од „меди“ и „туча“ далеко више цени, док је од „злата“ много чешће и доступније, „сребро“ је и главни претставник свега „оружја“, те се стога у Маријоваца често јавља и као синоним накита уопште, на пр.: „Таја девојка много *сребро* носи“, где се „сребро“ употребљава у значењу „оружја“.

Тако разноврсне грађе, „женско оружје“ или „ружало“ намењено је кићењу и украшавању *гошћово целог шела*, од главе па скоро до петâ: и *чела*, *шемена*, *лица*, *ушију* и *косе*; и *грла*, *грудју*, *плећа*, *брамена* и *пирбуха*; и *ручних прстију*, *рукју* и *ногју*; и *леђа*, *кукова* и остале задње *сиране*. И притом, прилагођено појединим деловима тела, оно је најразличитијих облика и врста. Стога ће и с нарочитим обзиром на овакав *распоред према шелу човечјем* бити пружен *опис свега главног накита* као саставног дела народне ношње у Маријову.

„Пара амајлија“ је као *накит за чело* уједно и *прво „оружје“* које Маријовец, без обзира на пол, задобија иза рођења, још као *новорођенче*. То мора бити „сребрена“ или, још боље, „златна пара“, па да би била *права „амајлија“*. Уз „пару амајлију“, на једном крају пробушену, иде са њом заједно везана „аловна киска“, која је, као што је раније изнесено, састављена од „киске *босилкове*“ и „аловног *преденог*“; или уз њу мора ићи макар само „аловно *конче*“, јер „без аловно амајлија не бидува“. Да би била „поздрава“, „пара амајлија“ још је најбоља ако је сасвим старинска; зато се она у маријовском дому чува с колена на колени. Док је дете сасвим „малецко“, „пара амајлија“ се помоћу за њу завезане „киске“ лепи воском за детињу „*косу*“ уврх самог „чела“, тако од рођења или најдаље шест недеља иза рођења па до шест месеца; онда, када „дете“ („машко“) већ задобија на глави „капу“ а „чупе“ („женско“) „шамију“, „аловна киска“ се скида, а сама „пара амајлија“ се завеже „со аловно *конче*“ за већ понараслу детињу косу над челом; најзад, када дете већ довољно ојача и прохода, те му се скине повој и првипут обуче кошуља, онда му се са чела скида и „пара амајлија“.

„Алишан“, „златна пара“ или „зетовски нишан“ уствари је исто што и „пара амајлија“; само, док ова може бити и „сребрена“, „зетовски нишан“ мора бити „златна пара“, прави „алишан“, „*жолта жолтица*“ (жута жутица — златник), без чега маријовски „зет“ или „младожењец“ не може поћи по „младу невесту“ и на „венчање“. „Златну пару“ носи и младожења такође над „челом“, али завезану не за косу већ за „*кају*“; мора бити на капи спреда „зашијена“ помоћу „аловно *конче*“, али тако да са капе пада „*над чело међу већи*“ (фот. 14, 15). Младожења је носи само о свадби, најмање три дана; ако је нема у дому, онда је позајми у „селу“.

„*Нешой*“, у облику круне, а поврх ове и зелени „*венец*“, као типичан *накит за главу* претставља главно *невестинско „оружје“* на дан венчања и док траје свадба (фот. 14, 30, 31). „Нешой“ се данас гради од сасвим простог метала, од „тенећије“, коју сељани узимају од старих канта за „газје“, док се раније градио и „од сребро“. Од беле и сјајне „тенећије“ кроје га сами сељани у облику *кујасте круне*, са конвексном страном напред истакнутом,

док је конкавна страна савијене „тенеџије“ позади отворена. Уврх ове отворене стране „нетопа“, где се завршује на „цуцку“, причвршћена је и високо изнад круне истакнута „киска босилок“, и она сама окићена помоћу „аловни киски“ и „сребрени ђари“ (фот. 31), као што су „аловна киска“ и „киска“ од ђерја и саме, без „нетопа“, карактеристичан женски накић за главу, прва у девојака и млађих жена у целом Маријову (фот. 26), друга у „младих невеста“ у Малом Маријову (фот. 5). Предњим делом насађен и учвршћен на *теме* главе изнад самог чела, „нештој“ је при дну наоколо окићен „со невестински венец“, који је врло обилато исплетен од „лозе“, „брилана“, „босилка“, „ђунђулиња“ и „аловни кончиња“.

„Вериги“ су као специјалан накић за лице такође једно од главних невестинских свадбених „оружја“; по свему изгледу и начину ношења одговарају украсним нискама које се на фрескама наших старих владара ових крајева виде како од чела падају око лица до обају рамена. Наиме, „вериги“ су једноставне или вишеструке ниске крућних „мунисџа“, „жолте“ и других светлих боја, које испод „нетопа“, од „чела“, низ „лице“, с обеју страна „омјаза“, падају „младој невести“ на саме „порамнице“ или низ „пазува“ још даље наниже (фот. 30). Било је, најзад, „вериги“ или „верушки“ (верижице) и од „сребра“, као што на то потсећа и сама маријовска песма: Мори, мори, Злато, | Златна шрејешушко, | ...Сребрена верушко...²⁷⁰

„Обеџки“ или „менђуши“ (минђуше) јесу специјалан женски накић за уши, које иначе женскиње, док је младо, врло радо кити још и помоћу „киски“ од разних „цвећина“ или румених „цреши“. За разлику од неких других врста „оружја“, „обеџки“ су стални женски накић, кроз сва доба узраста. Поред „паре амајлије“, против „урока“ и „лоших очију“, то је први даљи накит који задобија женско чељаде још док је у повоју, чим му се око главе првипут као „чуџеџу“ завије „шамиија“. Те прве „обеџки“, баш зато што се и оне сматрају као „амајлија“, направљене су од старих „сребрени“ или „златни ђари“, и оне „се клават на дуџени уши“ помоћу „аловног“ свиленог или вуненог конца. Кад женско дете нарасте већ „девојче“, онда место оваквих „обеџки-амајлији“, направљених од „веџви ђари“, носи обичне „обеџки“, као и свако друго куповно „оружје“, тако и као „невеста“, све док не остари, па и „до умрен час“. Такве су „обеџки“ биле у старије време више „од шуч“, „пожолшени“ (пожућене, позлаћене), сада пак више „од сребро“, па и „од злато“. У прилепских „куменџија“ (кујунџија) рађене маријовске „обеџки“ исковане су обично од сребра. Свака се „обеџка“ састоји од по једног „чајрага“ (котура), нашараног „со крстоји“, док са њега vise „мали шрејчиња“, и оне „со џуџки шарани“. Одозго на свакој „обеџки“ има по једно „шегло“ (о шта тегљи, о чему виси), такође украшено „со шрејчиња“. Међутим, Маријовка и сада, ма да има „уши дуџени“, ретко да помоћу „шегло“ закачиње „обетки“ кроз саме уши, већ их одатле помоћу конца веша преко целих ушију. Најзад, на свакој „обеџки“ има и по једна „жайка“, да би се за њих узајамно закачио и учврстио конач са ниском „монисџа“, „за џод гуша да стоји лично“.

„Сребрени ђари“, поред најразноврсније друге употребе, претстављају и специјалан женски накић за косу, коју иначе женскиње радо кити „со цвећина“ као природним накићом, у последње време у Рапешу и још неким селима Малог Маријова и вешџачким цвећем (фот. 29). Још када „чуџе“, у трећој, четвртој или петој години, првипут над челом потстриже „кркми“ (шишке), низ образе пусти „дзулувци“ (зулуфи), а низ леђа косу сплете у „предено џрцленце“, онда се „џрцле“ помоћу „аловни кончиња“ окити „со сребрени ђари“, које и као накит за косу имају улогу „амајлије“. Када доцније, у шестој до осмој години, „чуџе“ првипут оплете „џлешенки“ у прво „коцленце“, — када истовремено првипут задобија и неколико нових женских хаљетака, као „џрн џојас“, „калце“, „дзивре“ и „гунче“, — онда на свакој

²⁷⁰ Ibid, бр. 27, ред 4.

„*прединој*“ или „*горној плейтенки*“ уплиће у косу и по једну „*сребрену пнару*“, и у овом случају као „*амајлију*“. И отада женско чељаде стално носи „*сребрени пари*“ и на „*коцлеишу*“ (фот. 27, 29), које је иначе и само, као вештачко продужење природне косе, о чему ће бити говора у идућем одељку, исто онако као и „*голем коцел*“ (фот. 31), само у мањим размерама, једна *специјална врста женског накита за косу*. У Дуњама и још неким селима Малог Маријова, — где девојке и млађе невесте, под ближим варошким утицајима, о „*плейтенки*“ у „*пциле*“ сплетене с обеју страна нешто „*над пашка*“ (реп) вешају по један „*пискул*“, такође као *специјалан накит за косу*, — женска коса бива још више кићена „*со сребрени пари*“, које украшавају и „*пискуле*“ и „*пашку*“. Па не само *девојке* и млађе *невесте* већ и саме „*баби*“, ма да косу плету уједно „*како јаже*“ (уже), ките своју плетеницу такође „*со сребрени пари*“. Ове су, најзад, „*амајлија*“ и за саму „*чесну пирпезу*“ и „*кућу*“, јер се помоћу њих, као и помоћу саме „*аловне киске*“, кити и „*мешле девесилов*“, које Маријовцима служи само за метење „*трошки* од лебо“ са „*чесне трпезе*“ и кућнога пода.

„*Чешел*“ или „*вилити чешел*“ (вити чешаљ) не само што је *ојрема за допиривање телесног изгледа* већ је уједно и *накит за косу*, као и само „*јогледало*“ што је и „*ружало*“. Њиме се ките Маломаријовке, које, под ближим варошким утицајима, косу све чешће чешљају „*на пашец*“ (фот. 28, 29). Али има спомена да је „*чешел*“ у старо време, под ондашњим утицајем градске моде, служио не само као *женски* већ и као *мушки накит за косу*, као у маријовској песми што млада Јанкулица описује свога брата: ...„Кога стана, мајко, једно утро, | Ву кошула једна руса глава, | Руса глава со с'е вилити чешел, | — Ми се гледа од мојето браће!“²⁷¹

„*Мониста*“ или „*муниста*“ (манистра, ђинђуве) су као специјалан *женски накит за грло и недра* много чешћа од напред споменутих „*мониста*“, која се преко „*жапки*“ закачињу за обе „*обетки*“, да би тако између ушију а под брадом красила „*гушу*“. То су *ниске ђинђува* на свиленом или каквом другом јачем концу, које Маријовка задобија још као „*чује*“, онда када јој се први пут оплете и „*коцленце*“. Зову се место „*мониста*“ понекад и „*ћерданче*“, према сличном али потпунијем накиту „*гушничету*“. Нижу их саме сељанке, по правилу оне које ће их и носити, *девојке* и млађе *невесте*, од разнобојних, најрадије „*белих*“ и „*жолтих мониста*“. По неколико, обично по *пет* оваквих *ниска*, свака за себе исте боје, обавија *враи*, и то тако што су доње све дуже, падајући и преко прсију (фот. 28). Али се у Малом Маријову „*мониста*“ не носе само „*под гуша*“ већ често и са супротне стране главе, преко „*плейтенки*“, испод „*тила*“ (потилка), до „*плетарчети*“, чиме оне спадају још и у *накит за косу и плећа*.

„*Берданче*“, „*гушнице*“ или „*гушник*“ стварно је само један још изразитији варијетет претходно описаног накита, са том разликом и у намени што претставља искључиво *женски накит за грло и недра*, као што му уосталом и само име каже. „*Гушник*“ задобија Маријовка кад и „*мониста*“, само је то на „*чујеишу*“ свега још „*ћерданче*“ или „*гушнице*“, мањих размера и скромније украшености. Прави је „*гушник*“ састављен од више наизменичних *ниска* старих *сребрних* или *златних пана* и *белих* или *жутих ђинђува*. Обично су по *пет* наизменичних *ниска* ових двеју главних врста украса. Позади, од половине *враи*, „*гушник*“ је изрезан од „*ремена*“, кожног кајиша, којим се назад закопчава цео накит као оковратник. А спреда су *саме ниске*, горња најкраћа, тако да у продужењу „*ремена*“ дође уз саму „*гушу*“ припијена, док остале, доње, све дуже што су ниже, падају под „*грло*“ и низ *недра* све до изнад појаса, где долазе и преко двају украсних женских хаљетака, „*гушала*“ и „*грлничета*“. Горња је *ниска* уједно и од најситнијих пара, док су остале ниже од све крупнијих комада новаца. *Сребрни* или *златан новац* ниже се о „*крју*“, и то тако што дуж ове као траке, њеном горњом

²⁷¹ Ibid., бр. 20, ред 10.

ивицом, најпре иде *ред белих* или *жутих порцеланских „ћешелки“* (дугмади), па је тек под њиме пришивен *ред ситарога новца*. А између сваке две узастопне ниске новаца увек иде бар по једна или неколико *ниска „белих“* или *„жолтих мониста“*. Најзад, испод последње ниске, од најкрупнијих и најскупоценијих *„вешви пари“*, које и у овом случају, нарочито као *„чисто“ сребро* или *злато*, имају улогу *„амајлије“*, долази и још неколико *ниска белих* ђинђува, да би се око средине прсију, или скоро већ над самим појасом, цео овај накит — чија је израда брига самих *„девојчиња“* или *„младих невеста“*, „ако сакат убаво да се наружат“, — завршио још једном ниском *„мониста“*. Блештећи сребрним и златним парама, као и белим и жутиим ђинђувама и дугмадима, *„гушник“* при ходу и живљем кретању девојке или невесте, особито у игри на *„оралишту“*, звекеће у више разнобојних тонова, *„трас-трас-трас“*, што треба још више *„поубаво да личи“*.

„Низа пари“, *„наниз“* или *„порамници“* је и по саставу и по намени претходном *„оружју“* доста сличан *женски накит за врати, рамена и груди*. То је једно од првих *„оружја“* које *„девојче“* сâмо себи спрема, да би га доцније носило још и као *„млада невеста“*. На *„подвеску“*, изаткану као и обичне *„подвески“*, дугу до два *„лакта“* (1 м), *нанижу* се, почевши од оба краја, по неколико напоредних *низова* старих сребрних *парџ*, као *„череци“*, *„алтилади“* и други турски сребрници, међу којима се могу наћи и предратни српски полудинарци, динари, дводинарке и петодинарке, као и други старији новци, читаве нумизматичке збирке. Старе паре, пробушене на једном крају, ушивене су у низовима једна изнад друге као *рибље крљушти*, али тако да крљуштасто падају у два супротна правца према крајевима *„подвеске“*, која се средином пребаци *око врати*, да би оба краја *преко рамена* падала *дуж „пазува“* низ *„гради“* до *„појаса“*, под којим се најзад учврсте (фот. 36). Обично су по један или два *низа* (фот. 32); али их може бити и по четири-пет напоредних *низова* на оба краја *„наниза“*, и то тако што су спољни *низови* од ситнијих сребрних *парџ*, као *сâм оквир*, док су унутрашњи *низови* од крупнијих новаца, између којих наизменично долазе још и по један *низ „мониста“ беле или жуће боје* (фот. 36).

„Ћосићек“ је слично женским *„порамницама“* специјалан *мушки накит за рамена и груди*. Али ово *„оружје“* није, као претходно, домаће, већ је варошке занатске израде, тада и у облику *ланца са ситарим сребрним парама*, или је фабричка израђевина у облику *ћлешеног вишештруког ланца*, или је, најзад, и од самог *исћлешеног свиленог гајтана*, израда варошких *„салтаџија“*. Носи се о левом или десном *рамену*, окачен за *„џемадан“* о једну страну *„пазува“*, и *сâм „ћосићек“* за себе као украс, или пак заједно са *„саашом“*, који се онда носи у плитком *„цепу“* *„џемадана“*. *„Ћосићек“* носе и *„ергени“*, тада обично украшен *„со стари пари“* (фот. 2), али такође и *„мажи“*, па чак и *„ћојови“* (фот. 22). Ово је *„оружје“*, у шта се и *сâм „сааш“* и као особити украс убраја, предмет и једне маријовске песме, у којој се Јануша девојка испред *„тријесе бећара“* као *„лубов“* обећава сâмо оное: ...Што му пеје *сааш во пазува...*²⁷²

„Крџче“ или *„криче“*, за разлику од *„крста“* који се носи *„на гради“* звано још и *„крџче за на гуша“*, претставља *женски накит за грло и груди*; а ако је то сâмо *„крџче свешћованско“*, какво је и најчешће, онда оно може бити и *мушки накит за груди*, док је као *ћојовски накит* по правилу *„расћлешје Рисово“*. Израђевина варошких *„куменџија“*, од којих они у Прилепу највише раде накит за Маријовце, *„крџче“* је од повољног метала *„леано“* (ливено) одн. *„ћурено ву калај“* (калуп), који је умешен, измоделисан и испечен од *„земје“* (глине), али тако да мора бити *„чифт“* или *„рало калапи“*, да би се с обеју страна и у целини добила жељена форма. Лије се *„од ћуч“*, који затим може бити *„ћобелено“*, као *„стребро“*, или *„ћожолћено“*, као *„злато“*; али такође и *„од сћребро“*, понекад и *„од злато“*. Како

²⁷² Ibid., бр. 42, ред 10.

се маријовско „крфче“ најчешће носи у вези са раније описаним обичајем „свештијованског дарувања“, где је за девојку, „свештијованку“, па и за младића, „свештијована“, најлепши „подарок“ само „крфче свештијованско“, то је оно обично украшено ликом св. Јована; а ако су намењена „за Богородица“ или „за Ристоса“, што такође није редак случај у маријовском култу хришћанских светаца, поглавито када им неко „има таксано за здравје“, онда „крфчиња“ имају утиснуте њихове ликове, као што су „св. Богородица со Ристоса“ или „распетије Ристово“. Сем тога, „крфче“ је на оба крака са стране као и на доњем крају украшено са по једном „шрејком“; ова су „шрејчиња“ везана за „крфче“ помоћу „йийинги“ („алки за држајне“). Уврх „крфчетиња“ има „жайка“, о коју је закачен „синцир“, ланац израђен такође од самог „куменције“, за вешање око вратица, тако да крстић пада „под гуша“, „на гради“. „Крфче“, било које од ових трију врста, носе по правилу и „девојчиња“ и „ергени“, док сасвим ретко „невешти“ и „мажи“, јер им је „поминал мерак убаво да се наружат“; притом у мушких оно није накит „за на гуша“, већ је „за на гради“, о које се закачиће уврх „цемадана“ помоћу „синцира“ као и „ћостек“. Најзад, на маријовском „йойу“ може се видети како о „ћостеку“ носи „крфче“, обично „со распетије Ристово“, али без украса од „трепетушки“, без којих је и у других мушкараца (фот. 22).

„Крс“, за разлику од „крфчета свештијованског“ зван и „крс големи“, претставља специјалан женски накит за груди, по чему се још зове и „крс за на гради“. Док претходно описано „крфче“ носе многе Маријовке, дотле је „крс големи“ доста ретко заступљен; носе га „за лично“ само богајије девојке и невесте. „Крс“ је „од сребро ву калай шурено“ („леано“), са ликом „распештије на Кристиа“. Окићен са страна и доле са по једном „сребреном паром“, „крс“ је горњим делом, помоћу закачке зване „йиле со кука“, обешен о двокраки сребрни „синцир“, који се удвостручен, један „страк“ „со шрејки“ а други „страк“ „шут синцир“, на оба краја завршава на „йиле-куки“, да би се обесио о лева и десна „пазува“, а сам оставис да виси „середе гради“.

„Амајлија“ је као и „крфче“ специјалан женски накит за грло и груди, само што није „од рисјанска“ већ „од шурска вера“. Израђена, и она од варошких „куменција“, у облику троугла, ▽, изнутра „шуйлива“, „амајлија“ је уствари „куија со шри ћоша“, искована „од сребро“, филигрански нашарана „со рака“ и „со калеми“. Зато што је „од турска вера“, на њој је као главна „шарка“ најчешће утиснута „месечина и дзвезда“ (полумесец са звездом) или „цамија“, али је понекад украшена и „со сийна шарка“, тј. „со цвећиња“. Сем тога је „за лично“ још и „поднижети со пари“, које такође морају бити бар „сребрени“, а и у оба горња „ћоша“ има по једна „шрејка“. Са наличја има „зайвор со кайак“, да би се „внатре“ (унутра) могла метнути „книга за амајлија, напишана од оца, йой али вражалка, да не ваћат уроци, да не се урочува“. Помоћу „жайки“ на двама горњим угловима обешена је „амајлија“ о „синцир за на гуша“, и док је „Турци“ у Прилепу и другде, у којих је носе само „машки“, тако обешену „клават под лева мишка“, Маријовке је носе као и „крс“ на сред груди. Маријовка задобија „амајлију“ најраније када се као „чује“ првипут ојлеше, а затим је носи као „девојче“ и „невешта“ све док најзад не изгуби „мерак“. Да би служила не само „за лично“ већ и „за здравје“, у „амајлију“ унутра, кроз „капаче“, „ће се тури книга“: „Оца ће запиша некоја амајлија за здравје, ће го лажи нашето девојче некаку за пари!“ Па иако је „од шурска вера“, те ни „во црква не се носи“, „амајлија ће ја прават и йойови“ на сличан начин као и оце. Праве их такође и „вражалки“, „баби“, обично „Буйки“. Чим Маријовка настане „девојче“, било „од болес“, било „од мака“ (мука), било „од мерак“, „ће купи ув градот со пари амајлија, ће оди на оца, поп али вражалка, да ји напиша амајлија“. Кад је тако написана, „книга ће се завитка во вошано криче, од йлаино со восак, да не ја ваћа вода, оти вода бега од восак“; а поред тога, уз „книгу“, „внатре ће го клават и једен црвен конец и живо сребро“ (жива). Кад „оца“, „йой“ или „вражалка“ пре-

даје „*девојчету*“ написану „*амајлију*“, онда нарочито скреће пажњу на њено чување: „Во *водаџа* да не ја топиш, по *сакање* (миловање, љубакање — од „сакати“ = хтети, желети, волети) со некој *ерген* да не ја носиш; ће ја вадиш *амајлија*, да не се *расије*“ (уништи, поквари). А ако је то „*невесџа*“, онда опет сличне препоруке: „Кога ће си *легнеш* вечер да *сџијеш* со *маж*, да ја вадиш *амајлија* од гушата, инако *греоџа* је; ако заборавиш да ја извадиш, *ће се расије амајлија*, мораш друга да вадиш! Во *водаџа* да не се натопиш, *ће се расије амајлија* и *ће сџане маџија*!“ Али, овако надугачко набраја обично сâмо „*вражалка*“, док иначе „*оџа*“ или „*џој*“, сâмо накратко, „набрго“, изрекне: „Во *водаџа* да не ја топиш, по *сакање* со неја да не одиш, со *маж* со неја да не *сџијеш*!“ И тако Маријовка носи „амајлију“ све „дур да роди“; а кад би најзад задобила децу, онда би јој „*џоминал мерак* и за тоа!“

„*Чайрази*“ су *женски накиџ* за *груди*, специјално „за на *џазуџи*“ од „*кошуле*“, која се, и иначе без дугмади, помоћу њих „*закачује*“. Стога их има „*чиџџ*“ или „*рало*“, тако да по један „*чайраг*“ долази на обе „*џоли*“ од „*џредника*“ на грудима женске кошуље. Рукотворина варошких „*куменџија*“, „*чапрази*“ су сличне израде као и „*скопци*“. Кују се „со *чекањ*“ (чекињ), од по два комадића „*сџребра*“; ово је сада најчешће „*долно сџребро*“, са прилично мешавине бакра, док су раније, у турско време, ковани и од „*меди*“ (бакра) или ливени и „од *џуч*“. Ковањем се добијају „*џлаџоџи*“, који се затим „*шараџ* со *калеми*“. Сваки „*џлаџ*“ одн. „*чайраг*“, како се увек кују по пар, добија исте „*шарки*“, од којих су, пошто је накит намењен грудима, најчешћи „*крсџоџи*“; али, место ових, могу бити и „*бадеми*“, „*џвеће*“ и „*сиџна шарка*“, која је такође састављена од „*џвеџиња*“. Са доње је стране сваки „*чайраг*“ окићен „со *џреџиња*“, која су „*дуџчени*“ (бушна), „за да *личи*, да неје *џросџо*“. „*Трепчиња*“ имају на себи „*џиџинџи*“ (алчице), које се закачињу о „*џаџчиња*“ на самим „*чапразима*“. Сваки „*чайраг*“ има са спољне стране колута, оне која треба да је супротна страни закопчавања, по један „*џенски коџец*“ (женска копча, тј. бушна) „за ушивање на кошула“, док је са супротне стране колута на једном „*чапрагу*“ „*маџки коџец*“ (мушка копча, тј. кукаста) а на другом „*џенски коџец*“, да би се међусобно прикачили један за други и тиме уједно и саму кошуљу на грудима закопчали. Овај накит, један од најстаријих између свега маријовског „женског оружја“, носе и *девојке* и *невесџе*, све док имају „мерак убаво да се наружат“.

„*Скоџец*“ је *женски* и *мушки накиџ* за *груди* и *џрбух*. Главни му је део „*коџец*“ (копча), у облику броша, који је „*џурено ву калаџ*“. При самом ливењу, поглавито од „*долног сџребра*“, са више бакарне смеше, „*копец*“ добија као украсе разна „*шарчиња*“, која је „*куменџија*“ измоделисао у глиненом калупу, као што су: наоколо, самим оквиром „*копца*“, рецкасто истурени „*заби*“ (зуби), затим унутра утиснути кружни низ „*дуџки*“ (дупље), па опет „*заби*“, најзад „*џолук*“ (олук), а изнад овог купасто издигнуто „*кубе*“, украшено „со *сиџна шарка*“ одн. „*џвеџиња*“, да би се завршило „со *џуџка*“ (пупчастим врхом). На „*коџцу*“ су, на налиџу с горње стране, две „*куки*“, помоћу којих се закачиње о хаљине на *грудима* или *џрбуху*; а на обе „*украјине*“ (краја) постранце налази се такође по једна „*кука*“, да би се о њих закачили „*синџири*“, који се од „*копца*“ разапињу и, помоћу „*кука*“ или „*маџких коџчиња*“ на својим крајевима, закачињу о одело десно и лево, било о „*џазуџима*“, било о „*џојасу*“, и тек тада је то потпуни „*скоџец*“. „*Скоџец*“ може имати као *накиџ* за *груди* и *џрбух* по један или више, обично по три „*синџира*“ с обеју страна. Ако су само по један на обе „*украјине*“, какав је „*скоџец*“ као *мушки накиџ*, у том случају *само за груд*и (фот. 2), онда су му „*синџири*“ окићени „со *сџребрени џари*“, претстављајући једну врсту „*наниза*“. А ако су више, на пр. три, какав је „*скоџец*“ као *женски накиџ* и за *груди* и за *џрбух*, онда је први, горњи, најкраћи „*синџир*“ украшен „со *сџребрени џари*“, други, нешто дужи, да би се издвојио нешто ниже, окићен је „со *џреџки*“, док је трећи „*шуџ синџир*“. Али може бити и друкчијег распореда у украшавању „*синџира*“, чак и су-

протног овоме, некад и са више „шutih синцира“ одозго, само што код сваког примерка оваквог типа „скопца“ сви ти обострани „синцири“ морају бити у подједнаком броју и симетричног распореда и окићености (фот. 28, 34, 36, 37). Сем таквог, *главног шиша „скојца“*, који се зове „*скојец со два сџирака*“ или „*со две сџирани*“, постоји и његов *варијетет*, у свему исти по изради, облику и украшавању са главним типом, само што има „*синцире*“ свега са једне стране „копча“, у ком је случају, тада зван „*скојец со једен сџирак*“ или „*со једна сџирана*“, то *женски накић за „мео“ или „половину“* (фот. 36). И док се први, главни и најчешћи *облик*, и сâм скроз *симетричан*, увек сâмо *симетрично намешта* према телу човечјем, тако да „копец“ као средиште овог накита дође по средини груди или трбуха, тачно „над папак“ (пупак) или „под папак“, дотле се његов *асиметрични варијетет* редовно *асиметрично намешта*, са „копцем“ од једне, по правилу леве бочне стране „појаса“ или „половине“, да би се сâм „синцир“ разапео преко средине женског струка ка другоме боку. „*Скојец*“ као *мушки накић* носи сâмо „*ерген*“, да би га, „*кога ће се сврши*“ (када се вери), предао својој „*свршеници*“ (вереници), исто онако као што је то још изразитији обичај и у Пољу, одакле је „скопец“ овамо и уведен као „оружје“ од почетка друге половине XIX века. У исто доба је „*скојец*“ и као *женски накић* обају типова уведен овамо, поглавито преко Прилепа и његових „куменција“, као ондашња „*нова мода*“, да би и сада био једно од главних „оружја“ девојке и млађе невесте.

„*Скојци*“ су старији *женски накић за џрбух*, доста старији него претходни истоимени, од кога се, као двојни, разликују по назвању својим плуралним именичким обликом. То је *главно „девојачко оружје“*, које Маријовка задобија заједно са *џуберџетом*; чим се задевојчи, она одмах добавља „скопце“ од „куменције“ из вароши, ако их већ од мајке није наследила, да би их, „*за џавра*“ тј. „*за мерак, за убаво*“, опасала „преку *половина*“, тако да тачно дођу „*на меош*“ (трбух), „*над џајак*“ (пупак), а „*врз вута*“ (преко кецеље) и „*врз појас*“, док би „*за појас*“ заденула „*беле јогледало*“, а „*за пазува*“ сађије“ метнула „*црвену јаболку*“ (фот. 34). „*Скојци*“ се разликују од „скопца“ као посебног накита тиме што се састоје од по два напоредна „*скојца*“, који су међусобно *скојчани* „*со койци*“ (копча), по чему им и име, док уз њих са страна не иде никакав „синцир“ или „*наниз*“ од старих пара. Док је „скопец“ ливен, „скопци“ се кују од „*сџребра*“, које у овом случају може бити „*сџредно*“, са мање, или „*долно*“, са више *мешавине бакра*. Када се „со чекањ“ (чекићем) искују „*џлајџоји*“ (плоче, тањирасте, округле), онда „*ће се шарај со калемџ*“. „*Шарки*“ су обично оваквог кружног распореда унаокруг „скопаца“ од периферије ка средишту: „*заби*“, „*џујчици*“, „*заби*“, „*бадеми*“, „*џујчици*“ и „*заби*“, затим „*јолук*“, да би се изнад овога у средини купасто истакло „*кубе*“ са орнаментима „*заби*“, „*бадеми*“ и „*џујчици*“, док је на самом његовом врху често урезан „*сандак*“ (сандук) за „*црвено камче*“, од драгог камена или „срче“ (стакла). Између свих „*шарчиња*“ за „скопце“ су најкарактеристичнији „*бадеми*“, стога се они зову „*скојци-шарка*“. Овако орнаментисани и клобучасто, „*како желка*“, исковани, „*скојци*“ су са доњих страна окићени са по једним *низом „сџребрених џара“*, обично сасвим крупних, које су помоћу „*алки*“ закачене за „*џайки*“ на главном накиту; а некад су окићени и још једним, уметнутим или доњим, *низом „џрејки*“, крупнијих, од којих свака и сама на себи има „*шарки*“, у средини „*раку*“ (руку), а околу ове „*џујки*“. Најзад, ради ношења о „појасу“, „*скојци*“ имају у обема спољним „*крајинама*“ по један овећи „*женски којец*“, да би се с обеју страна могли протнути и ушити крајеви „*колана*“, у последње време све више обичне „*врвце*“, за опасивање „преку половина“ (фот. 32, 34). Носећи их као „*девојка*“, Маријовка не забацује „*скојце*“ ни као „*млада невеста*“; онда их опасује изнад невестинских „*џавџи*“ (фот. 30), али их и даље често и саме носи, па „и на вода кога ће оди, па ће ји носи *скопци*“. „*Скојци*“ су као женски накит уведени тек од почетка XIX века, док су раније место њих девојке носиле „*џоки*“, које су биле „*јајцеобразни*“, сличне онима у „*ергена*“, што су их они носили и до око 1880 године.

„Павићи“ су најважнији женски, и то искључиво *невеситински* *накић* за *шрбух*. Израђевина варошких „куменџија“, оне су још крупније него „скопци“ — „како желка големи“, притом још сличније корњачи — „онија *исти* *корући* како на желка, сâмо *џобелени*“. Састоје се као и „скопци“ од двеју на-клобучених кружних *џлоча*, помоћу „чекања“ (чекића) искованог *џара сребрних „џлаиџоја“*, али који су усто дуж целе *кружне „украјине“*, „да не се виткат“, са наличја појачани још и са по једним залемљеним бакарним „*џервазом*“. Поред тога имају на додиру између себе, „међу две павти“, уметнуту још и *сребрну розеџу* звану „*џулуза*“, која, сличног облика и намене као и „чапраг“ на грудима кошуље, служи њиховом скопчавању, помоћу „*џуки*“, „*маишке*“ и „*женске*“. На супротним крајевима од „пулузе“ имају обе „павти“ по један испуст у облику *сребрне „оџашке*“ (репа), док на наличју свака од њих још и по два залемљена бакарна „*мосџа*“, да би се помоћу њих носиле о плетеном *вуненом „колану*“ или *кожном „ремену*“. И оне *шаране „со ка-леми*“, „*павићи*“ могу имати различити „*шар*“. Међу њима су простије орна-ментике „*биџолски павићи*“ него што су „*џрилејски*“ или т.зв. „*сџари павићи*“, које Маријовке највише цене. На овима су најчешћа „*шарчиња*“ следећег распореда од периферије ка средишту самих „*павићи*“: наоколо рецкасто испуштени „*заби*“, затим „*колаци*“, „*гранки*“, опет „*заби*“, па „*венец од ри-бини луџи*“ (крљушти), изнад кога се, преко „*џолука*“, у средини целе плоче купасто диже „*кубе*“ или т.зв. „*сџред-павџа*“, где су главни орна-менти „*заби*“, „*џуйчици*“, опет „*заби*“, најзад „*бадеми*“ и у средишту „*каџ-кала*“ као сâм вршак испупчења. Исто су тако „*сџари павићи*“ богато ор-наментисани и на својим придодатим деловима, на „*џулузи*“ и „*оџашкама*“, које имају увек друкчије „*шарки*“ од претходних, са мотивом најчешће од самих „*џвећиња*“. Давнашње, најстарије женско „оружје“, које се „одвек“ носи, „*павићи*“ су главни „*невеситински нишан*“, по чему „*невесџа се знаје*“. Маријовка их први пут понесе на *дан венчања* као главно „*венчанничко оружје*“, и то тако што их око „*џоловине*“ опаше на „*мео*“ (трбух) преко самог „*џаџка*“ (пупка), док изнад њих нешто више онда дођу девојачки „скопци“, као и остало „оружје“ изнад и испод њих (фот. 11, 14, 30).

„*Решме*“ или „*синџир со џари*“ јесте *мушки и женски накић*, као *мушки* за „*џоловину*“ и понекад за „*џоџколена*“, а као *женски* за „*џазува*“ и за „*мео*“. Главни је део накита „*сџребрени синџир*“, који израђује „*куменџија*“ од „*сџребреног џела*“ на тај начин што се „*џел*“ увије око друге, дебље и чвршће, железне жице, па се онда сече „*зрно џо зрно*“ (котурић по ко-турић) и помоћу „*џјасџур*“ (машице) све по два и два „*со лем се џаџа*“ (леми) изнад „*огна*“ од „*кандило со џи*“ (лампа са дуваљком). На такав „*синџир*“, од једног, два, највише три „*сџрака*“, нижу се онда „*сџребрени џари*“, по правилу ситније и на већим размацима, да би се помоћу „*коџици*“ на оба краја закачио преко *грудџи*, око *џојаса* или преко *кеџеље* у *женских* (фот. 28, 32, 37, 39), а у *мушких*, и то сâмо „*ергена*“, опасао око самог „*џојаса*“ (фот. 2), покатакд и око „*џодвески*“, окићених још „*со кџски*“ око „*џоџколена*“. Оваквим „*синџиром со џари*“, који се зове и „*решме*“, гледа се на један симетричан начин да испод појаса заврши кићење девојке и млађе невесте (фот. 37, 39); а уједно је то скроман накић и старијих жена, кад су остало главно „оружје“ већ одбациле (фот. 4). Међутим, може „*решме*“, поред овога опште распрострањеног и *главног џиџа*, да буде и врло *скуџоџен и обилаџи накић*, тада израђен од саме Маријовке у виду *прâвог сребрног џо-јаса*, и то тако што средину, преко „*џодвеске*“ разапет, краси на *џик-џак* из-вијен „*куменџијски*“ *сребрни „синџир*“, док су с обеју његових страна, горе и доле, дуж целог појаса, као и код „*наниза*“, угусто, у виду *рибљих крљуџиџи*, нанизане крупне *сребрне џаре*, између ових најчешће турски „*шестаци*“ (фот. 32).

„*Тресини*“ су као искључиво *женски накић* за *шрбух* само један вари-јетет претходно описаног накита, специјално женског „*синџира со пари*“ као његовог главног типа. Основу и овде чини „*куменџијски*“ *сребрни „синџир*“, у неколико „*сџракова*“, од којих су горњи окићени сасвим ситним турским

сребрним „асирама“, испод којих доњи „страк“ носи два реда *сребрних ђлочица* двојаког облика: у горњем реду, који виси о самом „синциру“, изрезане у облику *сирелица*, са шиљцима наниже окренутим; а у доњем реду скројене у облику *тирајеца* одн. *шишицова*, који су наизменично о сваку другу горњу стрелицу обешени. И сребрне „асири“, и ове *сребрне ђлочице* овако *симболичних оружних облика*, уосталом и једне и друге донекле такође сличне „*тирејкама*“, многобројне и лаке, и при најмањем додиру *тирејере* и *тиресу се*, те отуда *име* и целом овом накиту. Сасвим старински накит, „*тиресини*“ спадају у опрему „*младе невестје*“ за *венчање* и док је „*млада мажена*“, тј. док не добије „*дејше*“. Помоћу „*којци*“ на оба краја „синцира“ окачићу се као и обично „*решме*“ ниже „*павти*“, као главног „*невестинског нишана*“, и свега осталог накита, покривајући део „*ђод мео*“, „*врз вуша*“, да би, у допуну њене раније истакнуте *зашитијне улоге*, као „*женско оружје*“ овако *симболичних облика* некадашњег „*јуначког оружја*“, уједно одржале симетрију и у целокупном распореду накита са предње стране (фот. 32).

„*Менде*“ је *женски накит* за *леђа*, специјално за украшавање сплетене косе „*младе невестје*“ приликом венчања и све докле као „*млада мажена*“ носи „*голем коцел*“, који је, исто као и обично „*коцле*“, уствари такође *сјецијалан накит* за *косу*. Предмет „женске работе“, као и доста другог „*ружала*“, „*менде*“ је платнена *тирака навезена* „*со муништа*“; притом је још окићено и „*со сиребрени ђари*“, које су и овде у улози „*амајлије*“. „*Менде*“ се носи на дан венчања и о свадби испод „*нејоја*“, а доцније, за годину дана, испод „*обруса*“, спуштено од „*тиила*“ (потилка) низ „*алово јаже*“ (црвено уже — главне косе) између осталих „*ђлејенки*“ низ леђа до главног „*тирејлејша*“ „*големог коцела*“, опасаног уврх „*половине*“ (фот. 31).

„*Подвеска со ђари*“ је *женски накит* за *срдину задње ситране*, специјално за украшавање „*големог коцела*“ као вештачког продужења косе „*младе невестје*“ на дан венчања и док је „*млада мажена*“. Домаћа женска рукотворина, слично је направљена, и по саставу и по изгледу, као и напред описани „*наниз*“ или „*низа ђари*“, која се такође ниже о „*ђодвеску*“. Са једним, највише два низа старих *сребрних новаца*, „*ђодвеска со ђари*“ опасује се на дан венчања „*младој невестји*“ око бедара преко „*шамје*“ и спуштеног „*големог коцела*“ (фот. 31), а после свадбе опасује се преко „*големог коцела*“, о десни „*колк*“ задигнутог, као и преко „*обруса*“ низ целу задњу страну спуштеног (фот. 33), да би и у једном и у другом случају, — баш зато што и сама, као и „*голем коцел*“, „*чес на газош има*“, имајући притом на себи „*чисто сиребро*“, — и тој страни послужила као „*амајлија*“.

„*Гајђан*“ или „*вуша со ђари*“ је *женски накит* за *доњи део задње ситране*, такође за украшавање самог „*големог коцела*“ на „*младој невестји*“ на дан венчања и док је „*млада мажена*“. То је око једног „*педа*“ ($\frac{1}{4}$ м) широко изрезана *тирака* „*вуше*“, целом дужином окићена помоћу ситнијих „*сиребрени ђари*“ и светлијих стаклених „*муништа*“ и „*ђејелки*“, да би низ *срдину* „*големог коцела*“ била обешена од „*крста*“ па до самих „*натпета*“ „*младе невесте*“, и у овом случају у улози „*амајлије*“ (фот. 31).

„*Чајражиња*“, за разлику од напред описаних „*чапрази*“ за на пазуји“ звана још и „*чајражиња за на рака*“ (рука), јесу *женски накит* за *руке*. Главним делом слична су поменути „*чапразима*“ за скопчавање кошуље на грудима, увек и она по једно „*рало*“ или „*чифђ*“, само што су ситнија, притом не кована, већ у „*куменције*“ „*леано*“, „*ву калај ђурено*“, те тим начином и украшена „*со ситна шарка*“ тј. „*цвећиња*“. У старије време била су више ливена од „*меди*“ (бакра) или „*ђуча*“ (бронзе), а сада више од „*долног сиребра*“, са већом мешавином бакра. На сваком пару „*чајражиња*“ наспрамно су израђени „*машки*“ и „*женски којец*“ за међусобно *закочавање*, док на супротним странама свако „*чајраже*“ има по један „*женски којец*“, који служи „*за мониста*“ (ђинђуве) *врзување*“. Ту се на „*чајражиња*“ надовезује *ниска* „*мониста*“, коју свака Маријовка сама ниже, до два „*лакта*“ (1 м) дугачка, да би се више пута око *руке*, онде где је „*киска на рака*“

(чланак), увила и онда помоћу „чапражиња“ закопчала. Сем оваквих, у новије време све се више носе „чапражиња“ и од саме „низе *џарџ*“, особито од предратних, *сребрних џолудинараца* (фот. 26, 27). А кад ни једних ни других није, онда Маријовка носи „чапражиња“ бар „од *мониста џрајени*“, које сама припрема. Јер, то је једно од најомиљенијих „оружја“ *девојака*, такође и *млађих невеста*, особито „за на *оралиште*“, па и за радне дане, у лето „кога одат на жнијење“ (кад иду на жетву), да им се види на руци „за лично“.

„Белегзији“ су такође *женски накиш за руке*. То су праве *ситаринске гривне*, у облику *алке* с једне стране отворене колико за намицање на руку, у старије време ливене од „*џуча*“ или коване од „*меди*“ или „*сребра*“, онда често и „*убаво шарани*“, док у новије време све више фабричка израђевина од разнобојне „*срче*“ (стакла) или „*смоле*“ (целулоида). Њих Маријовка задобија раније од „чапражиња“, још кад у шестој до осмој години као „*чује*“ првипут оплете косу у „*коцленце*“ и око врата обеси „*ђерданче*“, по чему би ово могла бити старија врста „оружја“ за руке. „Белегзији“ се често носе уз „чапражиња“, и један и други накит по правилу на обема рукама, те да би „*раци*“ уз „*шарене калце*“ још више биле „убаво ружани“ (фот. 26, 27).

„Прстен“ је између ових тако бројних и различитих „оружја“ последња врста *мушког и женског накиша*. Маријовец и Маријовка понесу га најпре као „*џрсџенче*“ у доба „*џуберџеша*“, он кад настане „*ерген*“, а она „*девојче*“. „Прстенче“, иначе за сасвим одрасле обичан „*џрсџен*“, најчешће је од „*џуча*“, ређе од „*сребра*“, а најређе од „*злаша*“. Ношење прстена од скупоценог метала Маријовци избегавају, јер такав накит „неје за работни луђе“, пошто када „орат“, „жнијат“, „косат“, „снопје врзуват“, „дрвје сечат“, „деланки делкат“, — „прстен ће се сокрши, али ће се загуби — не траје!“ Али, ипак, највише цене „*злашџен џрсџен*“ или бар „*сребрено-џозлађено*“. Овакав сматрају и као нарочито драгоцени „*нишан*“, „*амајлију*“, ако је пореклом од „*диве свине*“ тј. од „*Турчина*“. Наиме, Маријовци верују да „ако *Турчин на жив час*“ (док је жив) макар једном „не касни (не окуси) *свинско месо*“, које му иначе „*закон* (вера) *запире*“ (забрањује), онда „на *умрен час* (кад умре) тој ће стани *дива свина*“, а то је тада управо „*вајир*“ (вампир). И пошто сваки „*Турчин*“ „на *лева рака*“, „на *сџреден џрс*“, носи „*злашџен џрсџен*“ или „*сребрено-џозлађено*“, док „*бегови*“ носе још скупоценији „*зерлив џрсџен*“, — на коме има „*стреле одзгора камче*, во *камче оџровна вода*, и тој се отвора и се отрува со него“, — то се на свакој „*дивој свини*“, ако је само „*џурска џорода*“ тј. на предњи начин постала од „*Турчина*“, мора „на *лева џредна нога*“ као „*нишан*“ наћи „*злашџен џрсџен*“, или „*сребрено-џозлађено*“, или „*зерлив џрсџен*“, који је у том случају, будући пореклом од „*вајира*“, најјача „*амајлија*“. Сем оваквих, још су *две главне врсте џрсџења*: „*џрсџен мененик*“ и „*голем*“ или „*венчанички џрсџен*“, од којих први спада и у *мушки* и у *женски накиш*, док други само у *женски накиш*. „Прстен мененик“²⁷³ управо је *обредни*, за само *венчање*, оно што и *варошка т.зв. бурма*, сличног облика, само обично од *простијег метала*. По један „мененик“ купује „*зеџ*“ за себе и за „*младу невесту*“, да би их „*нунко*“ (кум) између обоје „*младоженаца*“ на *венчању изменио*. Пошто је „мененик“ већином *просте израде*, ретко да се после *свадбе* *дуже чува*, већ, чим „*маж*“ и „*жена*“ *поле зађу* у *године*, убрзо „ће го загубат“. Наменен *женском украшавању*, које је и у овој прилици далеко *обилатије* од *мушког*, „*голем*“ или „*венчанички џрсџен*“ спада у главно „*невесџинско оружје*“, те се по томе зове још и „*невесџински џрсџен*“. Редовно је од *сребра*, одозго са великим украсом у облику *круне*, са пуно *ситних орнамената*, поред тога понекад *круне* *окићене* и помоћу „*џрејчиња*“. Од „*куменџије*“ га *добавља* будући „*зеџ*“, да би га кад буде „*сџрој*“, „*сџројусење*“, „*годење*“, „*џокмење*“ (*прошевина*), као „*свршен*“, „*годеник*“ (*вереник*), дао својој „*свршеници*“, „*годеници*“ (*вереници*). И она га за *годину дана* као „*млада невеста*“ носи „на *сџредни џрс*“ *десне руке* кад год се *опреми* „за *убаво*“, „за *лично*“.

273 Ibid., упор. бр. 11, ред 195.

VI

НАРОДНИ „ЛИКО“ (ТЕЛЕСНИ ИЗГЛЕД)

Трећу елементарну групу народне ношње, поред напред описаних двеју главних група, „облекла“ — одела и „оружја“ — оружја и накиџа, чини „лико“ — *телесни изглед*, као *природна људска основа ношње*, са којом тек скупа „рувети“ је у потпуности изражен. Јер је „лико“, ²⁷⁴ под којим је појмом у Маријоваца обухваћен и *целокупан телесни изглед*, окарактерисан и самим *телесним држањем, ходом и сџасом*, још више *црџама, бојом и лејошом лица, очију и обрва*, као што и још једну изразитију карактеристику и самог телесног изгледа и целокупне ношње пружају *природне особине и начин ношења и неговања косе, бркова, браде и нокџију*. То је управо оно што је *сама природа човеку дала*, да би уз остале, напред описане, *кулџурне елементије ношње* самим собом имао као *природне и мање или више вешџачки поџешене украсне, делом и зашџиџне делове џела човечјег*.

Оно што чини основу главним телесним особинама, а тиме и свој ношњи, то је у Маријоваца често истицани „лико“, којим се обухвата „*цел човек*“, *сав његов телесни изглед*, у ономе смислу како то и сама маријовска песма у једном случају карактерише: Си прошета Иво Светогорче, | Си прошета земја Румелија, | *Да си бара лика сџоред него...*²⁷⁵

У „лику“ је, оно што му даје естетску садржину, сва главна људска „убавина“, ²⁷⁶ за којом Маријовци теже као савршенством телесног изгледа. Ту су им идеал „змеови“, баш зато што су и они „*џроџисни луђе*“, али „*со Божја сила*“, те стога „*лични, убави, како сџм Госџод*“, савршенство свега. Међу њима је на врхунцу сџм „*Краље Марко, змео, светец, со Божја сила*“, стога „*личен, убав, џа не можеше џовеђе да биди!*“²⁷⁷ А исто је таква Маријовцима и „самовила“, змајска „*џосесџрима*“, чија је „убавина“ велика, „*џа не може џовеђе!*“²⁷⁸ А колико Маријовцима „убавина“ изгледа важна показује и једна њихова песма о Марку чији је *џочейџни, основни моџив уџркивање у лејоџи*: Се скарале Марко, Марковица | ... *За џусџаџа, море, џубавина!* | Марко вели: „Јаз сум џоубаво!“ | *Марковица: „Јаз сум џоубава!*“²⁷⁹ Утркивање у *лејоџи*, чије *савршенсџво* Маријовци у истој песми упоређују са *сунцем*, речима „младог орача“ кад је угледао „младу Марковицу“: ... „*Лејџно сонце, сонце ми грејеше!*“²⁸⁰

Основу целокупном телесном изгледу као „лику“, а онда и самој „убавини“, пружа „сџава“, сам телесни *сџас*, оно што је заједно са телесним ставом и држањем *анайџмска џодлога и одела и „оружја“*, уопште свега „руветџа“. У том је погледу, по сџмом *сџасу*, у Маријоваца *оличење мушке „убавине“ „сива соколина“*²⁸¹ или „*сиво сок’ле*“, ²⁸² док *оличење женске „убавине“ „горска јаребица“*.²⁸³ Сџм *сџас* мора притом одликовати „*џенка џоловина*“, ²⁸⁴ која уједно на телу човечјем служи и као главни *ослонац* и као *основа симетџрије у ношењу и одела и „оружја“*. Али, поред свега што по укусу Маријоваца „*девојче*“ својом „ставом“ мора бити „*џенко, високо*“, ²⁸⁵ њихова чулност захтева у „*младе невестџе*“ више свега „*рамну сџаву!*“²⁸⁶

Уз телесни стас, као једну од главних карактеристика „лика“ и „убавине“, Маријовци истичу још и *боју лица, очију, обрва и косе, бркова и браде*. И, што је врло карактеристично, Маријовци и ове, чисто људске елементије „руветџа“ такође *диференцирају џо џоловима*: боја очију, обрва и косе која приличи *женскињу* није им лепа у *мушкараца*, и обратно, боја која чини мушкараца „*личним*“ и „убавим“ сматра се да не пристаје женском

²⁷⁴ Ibid., упор. у регистру под тим изразом. ²⁷⁵ Ibid., бр. 13, ред 3. ²⁷⁶ Ibid., упор. у регистру код овог израза. ²⁷⁷ Ibid., бр. 74. ²⁷⁸ Ibid., бр. 77. ²⁷⁹ Ibid., бр. 2, ред 3. ²⁸⁰ Ibid., бр. 2, ред 76. ²⁸¹ Ibid., бр. 2, ред 22. ²⁸² Ibid., бр. 10, ред 64. ²⁸³ Ibid., бр. 2, ред 21, 36; бр. 29, ред 4; бр. 62, ред 37, 260. ²⁸⁴ Ibid., упор. у регистру код овог израза. ²⁸⁵ Ibid., бр. 31, ред 1. ²⁸⁶ Ibid., бр. 52, ред 6, 13, 23.

„лику“ и „убавини“. У читавом Маријову, — без обзира на то што су у *Старом Маријову* већина сојева *зашворене комлексције*, „црни“, „црномурни“, „калешни“, док су у *Малом Маријову*, на прелазу у Поље и у област Брсјака даље ка западу, поред ових исто тако заступљени и сојеви *ошворене комлексције*, „руси“, „русјаци“, „руснаци“, — све Маријовке, било коме од ова два расна *шпија* да припадају, „калешне“ или „русе“, и девојке и невесте, све жене уопште, увек „повише милувај руси луђе, русјаци, руснаци, руса коса да имај“, а нарочито су „помераклије за руси мусјаћи“ (бркови), који су „поголеми, подолзи и подебели“ него у „црномурних“ људџа. Отуда и по маријовској песничкој традицији *народне јунаке* одликује „руса глава“, па је таква и у самога *Краљевића Марка*.²⁸⁷ Обрнуто, сви Маријовци, било „руси“, било „калешни“, и „ергени“ и „мажи“, сви „луђе“ уопште, сматрају да је „црна, калешна коса“ у девојака и жена „најлична и најубава“, и највише „милувај око калешо“. Отуда се тако радо опевају „моме“ једнога села *Старог Маријова*: *...Око ми калешо! | Бело лице мијат, | Црна коса плетат, | Блазе им што имат | Пуста јубавина!*²⁸⁸ Као што се уопште у Маријовке опевају „бело лице“ и „црни очи“,²⁸⁹ а између њих и нарочито „калешни невестини“,²⁹⁰ којима се Маријовец са толико топлине обраћа: *Невесто, око калешо!*²⁹¹ И, притом, не само што се у моме и невести опева „бело лице“, већ и у људџа, као у једнога јунака што се истичу „бели јобрази“,²⁹² док у *Краљевића Марка* чак и: *Бели раци, бели ем пребели...*²⁹³

Поред боје лица, очију, обрва и косе, као и бркова и браде, која на овај начин одређује *карактеристику* „лика“ у „рувешу“, главну *карактеристику очију и лица* дају саме обрве или „већи“. У питању је, наиме, код Маријоваца: да ли је неко између њих „со лоши очи?“ Ту сама боја очију може да буде каква да је: код „калешних“ „црна“, код „русих“ „сива“ (плава), а код „мешаних“ „чакрива“ (смеђа до граораста). Исто је тако у овом случају индиферентно која ће боја бити и у обрва или „већи“. Јер, по схватању и веровању Маријоваца, „лоши очи“ биће у онога лица чије су веће у *повијама срасле*, тј. ако су у неког „замешани већи“, онда ће у таквог неминовно бити „лоши“ или „завидливи очи“; што су „већи“ више „замешани“, потпуно срасле, утолико су онда њихове очи „полоши“, „повише завидливи“, „повише завид имаја“. Таквих се лица, преко чијег „урока“ најчешће долази раније истакнута „болес од очи“, — а такви су само „повраћени“, они које је мајка, док су били на сиси, једном била одбила па онда поново „повратила“ да их „доји“, — Маријовци много пазе и, баш зато што и међу њима „има много народ со замешани већи“, испред њих се што више уклањају, поред свега што на себи носе много „оружје“.

Сем ових елемената, карактер лица, а тиме и целог „лика“ у „рувешу“, одређују и „заби“ (зуби), јерсу и они део „убавине“ човека и жене. У раније време Маријовци су стога много пажње, истина на један сасвим примитиван начин, и опет *мистичним путем*, обраћали на „забе“, да би им били „здрави“ и „убави“. Према њиховом старом веровању, „заби“ у човека или жене не могу израсти „убави“, нити остати „здрави“, ако се при „кршћавању“ новорођенче не мироше „маслом“ у коме је „мир“ од *костију праведна човека*. Ради тога сељани би тражили „гробо“ за који би знали да у њему почива „некој *праведен човек*“; а такав може бити једино „маж“, и то „стар човек“ који је „умрел од своја смрт“ и у дубокој старости „нашол мир“. Раскопали би такав гроб, скупили све његове *кости*, зване „мир“, и у једном чистом суду опрали, и онда би се та вода, којом су праведнике кости опране, и сама звана „мир“, усугла у једно „шишенце“; а у исто време „попо“ би опевао кости, прелио их „со вино и со масло“, завио их у чисту белу „крпу“, и онда понова их сахранио и вратио њиховом „миру“. Тако

²⁸⁷ Ibid., бр. 6, ред 71; бр. 20, ред 9, 34. ²⁸⁸ Ibid., бр. 62, ред 105. ²⁸⁹ Ibid., бр. 52, ред 12, 14. ²⁹⁰ Ibid., бр. 58, ред 5. ²⁹¹ Ibid., бр. 48, ред 1. ²⁹² Ibid., бр. 17, ред 31. ²⁹³ Ibid., бр. 6, ред 116.

„шила“ (потилјка), да би „кркми“ над челом и „дзулувици“ низ образе остали „рамни“. Од косе са средине „темена“ плету се „горни њлејшенки“, у Малом Маријову по „чифџи“ (пар) са сваке стране „патеца“, док у Сџаром Маријову, где „жените го наођат да не чини (не ваља) чивџови да бидат“, по правилу *нејаран број*, по „три“, „пет“, „седум“, „девет“, већ према самој обилности косе. А у „долни њлејшенки“ плете се коса од „тила“ и крајева уврх ушију позади зулуфа па све „дур до дуйка од шил“ (бабина рупа), у Малом Маријову такође *јаран број* док у Сџаром Маријову и опет *нејаран број*, у првом случају и до „осамнаесе“, у другом случају и до „седумнаесе“ са сваке стране „патеца“. „Горни њлејшенки“ се још на самом „тилу“ све

Музеј Јужне Србије

Фот. д-р В. С. Радовановић

Фот. 40. — Маријовка у своме будоару; празнично опремање млађе „невесте“ и „чупиња“, пошто се „арно променила“ и „убаво наружала“, ту, крај самог „ковчега“ са „невестинском рубом“, „невеста“ сада плете „коцленце“ за „чупиња“, од којих једно већ и само уме да плете своје „дзадни плетенки“. О Митровлеу, у кући Ђорђије Благојовића Ђондевског, Дуње, Мало Маријово.

уплићу у једно „јаже“, да би се испод „дупке од тила“ с овим здружиле и све „долни њлејшенки“ и оплеле у „јрцле“, које је на завршетку окићено кићанком званом „кишчер“, „кишча“ или „ојашка“, „јашка“ (реп). Да би „коса“ била што више „јодолга“, — поред свега што се каже: „Долга коса — куса ума!“ — те тиме и „коцле јоубаво“, од косе која се „кубе“ или „корне“ при чешљању праве се још и посебне „њлејшенки“ и „нојлички“, уплетене заједно „со волна извлечена“. И онда се ове „њлејшенки“ *вешћачке* косе уплићу у „јрцле“ у продужењу „горних“ и „долних плетенки“, док се „нојлички“ уплићу у „прцлетов“ доњи крај, заједно са кићанком од влачене вуне, те да би се тако „сјлејшено коцле“ завршило „кишчером“ као главним *украшом*, над којим се у Малом Маријову, као још један посебан украс, веша и напред споменути женски „јискул“. *Девојке* и *млађе невесте*, које имају највише „мерак на своја убавина“, плету увек „алово коцле“, с „аловно“ обојеном вуном за уплитање у „прцле“ и „кишчер“, оплетено од што више „плетенки“, „поситно плетено, поубаво, полично да биди“ (фот. 27, 29, 35). *Сџарије „невести“*, као и остало „јоцрнејшо“ што носе, уплићу у „коцле“,

„*перчињаџа*“. Има и сад још живих стараца који памте како су и сами носили „*перче*“ (фот. 19): плело се „на *џри сџрака*, исто како ругузина што се плете, во једен *џлеџ*“; „*мажи*“ никад нису дозвољавали *женама* да их оне *џлеџу*, чак ни кад би „болни“ били, јер би то било „страмотно“; кад „*оџлеџе перче*“, онда „маж ће го *завиџка џод каџа*“, ако је „*џомало*“, а ако је „*дого*“ онда „ће го *џуџиџи низ грбо како јаже*“. „*Сџарџи*“ су последњи поотсецали „перчине“, тако да се памти када је ко од њих отсекао „*бело перче*“, док су *млади „мажи“* овај „*сџар рувеџ*“ били почели напуштати, под утицајем „*кумита*“, још доста раније, око 1880 године.

Откако су „перчини“ изобичајени, „*коса*“ се у свих *мушкараџа сџириџе* углавном накратко; ако би се нека „*жена*“ тако остригла, што може бити само „некоја како будала“, онда би је звали „*машкаданка*“ (мушкарача). Од кратког стрижења косе унеколико отступају „*ергени*“, све чешће остављајући „по градски“ *дужу косу на „џемену*“, да би је при чешљању делили и на „*џаџеџ*“ (фот. 2); такође и „*сџарџи*“, који још увек, место „перчета“, носе „*џодолгу косу*“ него остали, особито на „*џилу*“ (фот. 19). Поред напред наведеног примера са „*вилџиџ чешлем*“ као *мушким накиџом за косу*, памти се у Маријоваца како су некада, „уште преди Турџите“, мушкарџи носили и *сву косу „долгу*“, и онда је „имал једен *голем крив чешел*, бил од *сџребро* и *се виџкал*, за *џреко џеме* да ја заврти и *собери сеџа коса* дур до тил надзад“, — на шта би данашње старачко ношење дуге косе такође једна реминисценција. Најзад, „*попови*“ и сад носе дугу косу, чак и као „перчин“.

И у другом погледу *нези и доџтеривању косе* поклања се доста пажње. *Мушка „коса*“ шиша се на две-три недеље; деџу шишају родитељи, а старији се узајамно шишају, у задрузи, махали, па и читавом селу. Шишају се у све дане, изузев понеки старији човек што има „*зарек*“ „да не се *сџириџи* и *бриџи* во *џеџок* и *недела*“. Приликом стрижења, као и у женских при потсецању „*кркми*“ и „*дзулувки*“, „*косу*“ баџају у „*огно*“, те да ниједно „*влакно*“ не би могло пасти у руке „на некој *маџесник*“, чије су „*ђаволџтини*“ раније описане. Због „*воџки*“³⁰² мушкарџи често се *биџиџу*, „*воџки ће си џолчаџ*“; „*жена*“ биште свога „*маџа*“, па чак и „*либе*“ („*лубов*“) биште свога „*ергена*“ кад „одат по сакање“. *Женска „коса*“ има више неге но мушка. Чешће „*се мије*“, у девојака и млађих невеста чак и на једну до две недеље; при „*мијењу*“ се употребљава „*ума*“, у Малом Маријову све више и „*саџун*“. Женскиње никад не мије косу „во *џеџок*“ и „во *недела*“; али имају „*зарек*“ и на „*Улава Пречиста*“ (Зачеће св. Богородице), јер „некоја жена се *измила* и *оџлела* на таја Пречиста, и се поулавџла, се помериџла“ (полудела). Кад косу *измиџу*, увек је тог дана и *оџлеџу*, употребљавајући густ чешаљ, „због воџки“. Притом је, пре но што „ће ја сплетат“, „*мазнаџ*“ (мажу) со *дрвено масло* (зејтин), со *мас* („овча мас“, масло) али со *сало*“ („свинска мас“), да би добила сјај, „за *џоубаво да личи*“, као што се такво *козметџичко оџремање мома* и у песми опева: Ће ми се *измиџаџи*, | Ће ми се *очистаџи*, | Ем ће се *очешлаџи*; | Ће ми се *избелаџи*, | Ем се *наџрвенаџи*; | Ће ми се *џроменаџи*, | Ем ће се *наруџаџи*! | ... Сете *мераклики*!³⁰³

„*Мустаџи*“ (бркови) и „*брада*“ сматрају се у Маријоваца као *одлика џудског доџџојансџтва*, тако да се у њих и „*колнаџ*“: „Ако да неје вистина (и каже: шта), така ће ји искорнам *мустаџиџи* и ће ји врлам (баџим) во але (нужник), во лајната!“ Или: „Ако неје тоа (или: „Ако не биде тоа“), ће ја откорнам *брадаџи* и ће ја врлам во але, во лајната!“ *Бркове* носе млађи џуди нагоре заврнуте, док старији надоле спуштене. „Американџи“, долазећи из „гурбетлака“ обријаних бркова, морају по правилу, ради свога угледа, да пусте „*мустаџе*“ понова. Раније је било у обичају ношење „*браде*“ чим се пређе педесета; носила се „*дур до џојас*“. Сада „*се бричаџ*“ не само млађи већ и старији џуди, а само понеки од стараца, као и „*попови*“, носе браду (фот. 19, 21). Брију се чешће, и то узајамно, обично на недељу, а *влакна*

³⁰² Ibid., упор. у регистру под тим именом. ³⁰³ Ibid. бр. 62, 137.

као и од косе бацају у „оган“. Они који би били „ћосави луђе“ јако се потцењују: „Го гледаш *машко*, ама *неје маж* — *ћос*, ни *мусџаћи*, ни *брада*, како баба *нишџо* нема *човечко*!“

„*Нокџи*“ су, најзад, такође предмет *дошеривање шлесног изгледа*. Ако неко не подрезује нокте, било мушко, било женско, упућује му се прекор: „Заошто се (су) ти *долзи нокџи*, али со орли ће се давиш?!“ Режући их, ван петка и недеље, када имају „зарек“, Маријовци их или *за појас задевају*, или их *преко себе бацају*. Задевајући *одрезане нокџе* за појас говоре: „Да ми се најде на *џој век* („оној век“, по смрти) како *камење* за од *џџише* (од паса) да се бранам!“ А бацајући их преко себе: „Како да се бранам со *камење* од *џџише* на *џој век*!“

Музеј Јужне Србије

Д-р Војислав С. Радовановић

Етнографско-антрополошко одељење

RÉSUMÉ

Le costume national à Marijovo

L' étude précédente, due au D-r Vojislav S. Radovanović, professeur d' Université et chef de la Section ethnographico-anthropogéographique du Musée de la Serbie du Sud à Skoplje, a pour objet *Marijovo*, région montagneuse isolée, située au sud de la Serbie méridionale, dont la population patriarcale représente un groupe ethnique spécial et très caractérisé de Serbes du Sud, qui ont conservé jusqu' à nos jours leur façon patriarcale de vivre et le fond de leur culture nationale, en particulier leur *ancien costume national* comme caractéristique ethnique, sociale et culturelle de leur groupe.

Dans son *introduction*, l' auteur considère *le costume national* comme un *phénomène ethnologique et une caractéristique géographique*. Dans la *deuxième partie* de cette étude, il expose *les bases géographiques des caractéristiques spéciales du costume national* de cette région. Dans la *troisième partie*, l' auteur étudie *les caractéristiques, la signification et la classification du costume national*: il s' attache surtout à ses *fondements patriarcaux*, à sa *conception générale dans le peuple* et à ses *groupes élémentaires*, à son rôle comme *ornement* et comme *protection magique du corps humain*, à son *application dans l' art des sorciers et des rebouteux et dans les autres opérations magiques*, à son emploi comme *déguisement dans un but de lutte et de tromperie* ainsi que comme *don mystique pour la vie en ce monde et en l' autre* et comme *preuve d' amour, de dévouement et d' amitié fraternelle*.

Les trois dernières parties de l' ouvrage sont consacrées aux *trois groupes élémentaires du costume*: *l' habillement, le bijou et les armes*, et *l' aspect corporel*, dont seule la réunion forme le costume national complet et authentique. Outre des considérations générales sur chacune de ces trois parties principales du costume, les chapitres les plus importants y sont consacrés à *la description particulière de tous les éléments du costume populaire masculin et féminin*, sous les trois rubriques précitées.

Le texte est complété par quarante *photographies* et douze *dessins*, faits les uns et les autres sur place par l' auteur afin d' illustrer plus concrètement de cette façon ce costume national de la Serbie du Sud, si ancien et si caractéristique, qui constitue un des types les plus archaïques du costume national yougoslave en général.